

A MAGYAR EGYHÁZAK  
SZERTARTÁSOS ÉNEKEI

A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

A M. TUD. AKADEMIA ELIBE

TERJESZTETTE

BARTALUS ISTVÁN.

---

PEST,  
EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

1869.

M. ACADEMIA  
KÖNYVTÁRA



## A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században.

Többször kiemeltem már nemzeti zenénkkel szemben az egyházak fontosságát, s ezúttal is először ez irányban hívom fel az olvasó figyelmét. Szertartásos énekek alatt értem azokat, melyek a római, s a reformáció ideje alatt a protestáns egyházakban kizárólag a hivatali személyzetet illették, a nép kirekoltásával. Ezek is csaknem oly fontos befolyást gyakoroltak nemzetiségünkre, mint a néphymnusok s népszoltárok; mert a folytonosan hallott dallamoknak végre is viszhangra kellett találni a népéletben. Így keletkezhettek például jámbusos énekeink, melyek amaz időkben zenénket előzőnlötték. De másfelől vannak szertartásos dallamaink is, melyek nemzeti zenénktől vettek életet, s kellett hogy vegyenek, miután nemzetiségünk az egyház falai közt sz. István óta többé-kevésbé folytonosnak mondható.

Ezért a szertartásos énekek általános szemléjében egyik fő teendőm : kimutatni a felekezetek gyűjteményeinek közösségét; másik : kijelölni a nemzetiségünkkel rokon dallamokat; megelőzőleg egy rövid vázlatban végig pillantva történelmi fejlődésökön.

### I. A szertartásos énekek első fejlődése.

Az egyházi atyák nyomán a történelem tisztába hozta, hogy már a legelső keresztyének is énekeltek vallásos összejöveteleik alkalmával. Sőt a szentírás följegyezi Jézusról, hogy mielőtt utólszor meglátogatta az Olajfák hegyét, tanítványival dicséretet énekelt. (*Máté, XXVI. 30. Márk. XIV. 30.*)

Eusebius, kinek életkörü 270 s 340 közé tehetjük, határozottan állítja, hogy a korabeli keresztyének egyházi éneklése

hasonlít a therapeuták és essenusok szertartásaihoz\*), kik közül amazok — némelyek szerint — az apostolok első megtérített hívei, ezek pedig nem voltak keresztyének.

Mindkettőről következőleg ír Philo, Jézusnak kortársa : „Isten dicsőítésére hymnusokat énekelnek, melyeket vagy magok csináltak, vagy örököltek régi papjaiktól, kik sok éneket írtak hatlábú versekben (*trimeter*), továbbá vegyes áldozataik alatt (*libamen*), az oltár előtt, s járdalataik állomásain (*in stationibus*) tömegesen is mondanak szintén hymnusokat, prózákat, a karének menetét változatos fordulataiban szabályosan kimérve. Némelyek viszont egyenként, jó rendtartással, szerepökhöz illően fegyelmezve, mialatt a többiek nagy csendben figyelnek, s a versszakok végén tömegesen csatlakoznak, minék a neve *ephymnia*. Ekkor ugyanis férfiak s nők egyszerre felkiáltanak. A szent vacsora végén virrasztásaik (*vigilia*) alatt következő renddel énekelnek: férfiak s nők két külön tömegre oszolva, mind felállanak; mindenik tömeg egy-egy vezért választ, kik állásoknál fogva a többinél nem csak tekintélyesebbek, hanem éneklési képességükre jártasabbak. Elkezdik aztán mértékes s különböző dallam szerint módosított hymnusaikat, most mindnyájan egyesülve, majd kölcsönösen s egymásba vágólag felelgetve.“\*\*)

Ilyenek voltak az essenusok is, azzal a különbséggel, hogy éneklésöket taglejtésekkel kísérték, miközben előre vagy hátra léptek.

Feltalálhatók e leírásban a későbbi — általánosan behozott — szertartások elemei, melyek a héber cultusból veszik ugyan eredetöket; mert több mint valószínű, hogy az apostolok — mint héberek — közvetlenül innen merítették; de másfelől a helyzet szükséges szüleményeinek is tekintendők; mert nem lehet

\*) Hist. Eccles. L. II. c. 17. Quae omnia supradictus vir (Philo) eo ordine eademque consequentia, qua apud nos geruntur, expressit. Et ut unus ex omnibus consurgens in medio, psalmum honestis modulis concinat, utque praecinenti ei unum versiculum omnis multitudo respondeat. Lásd Forkelnél. II. 124.

\*\*\*) Philo De vita contemplativa. Az utolsó pontra vonatkozó latin szöveg ez: „Deinde hymnos canunt in Deum, *metris* et modulationibus *multis* compositos . . .“ melyet véleményem szerint Forkel tévesen fordított így: „Alsdann sangen sie ihre aus vielen Sylbenmassen und Modulationen bestehenden Hymnen . . .“ mert a *multis* szó csak a *modulatiókra* vonatkozik.

másképp, mint hogy egy zenében járatlan népnek egyesek adják szájába a dallamokat, phrasisonként előre énekelve. Nem bizonyos vallás elveinek kifolyása ez, hanem tisztán emberi szükség, mely később a szertartásos éneklésben fényüzéses művészetté fejlődött, de eredeti alakjában is a népek szükségéhez képest fenmaradt. Így énekeltek a XVII-ik században a népszoltárokat s himnuszokat. \*) Később — kivált temetési menetek alkalmával — így kiáltották előre a szöveg sorait, melyekre aztán az olvasni nem tudó, vagy énekeskönyvvel nem bíró nép énekelte a betanult dallamot. Ily minőségben szerepelnek ma is kántoraink, nem előre, hanem a tömeggel egyszerre énekelvén; s mint vezérek leginkább megnyerik a nép szeretetét, ha erős szavokkal mindenek felett uralkodnak.

A feljebbi módhoz hasonlókról emlékeznek az egyházi atyák, általában meleg szavakkal nyilatkozván a zenéről, most keleten, majd nyugoton, miből láthatni, hogy ha nem is egyöntetűleg, de mindenütt lényeges részét tette az isteni tiszteletnek.

Clemens Romanus — Pál apostol kortársa s még Jeruzsálem feldúlása előtt feje a római egyháznak — állítólag összeszedte az apostoli rendszabályokat, melyek egyházi énekesekre is vonatkoznak, kiknek teendőjük: előre énekelni a szoltárokat s más egyházi dallamokat, hogy a község nyomban utánok énekelhesse.

Szintén az első században — Traján uralkodása alatt — élt Ignác antiochiai püspök, kit a II. század elején oroszlánokkal tépettek szét Rómában. Ő alapította Antiochiában a váltó éneklést, s a zenét annyira szerette, hogy az ephesusiakhoz küldött levelében a keresztyén erények festésére zenei kifejezéseket használt. A Kisdinek ajánlott énekes gyűjtemény előszava is emlékszik Ignácra, következőleg adván elő a váltóéneklés keletkezését: „ . . . a változtatva való éneklés vette eredetét szent Ignátius martyrnak látásából, ki látván ama csudálatos látást, a hol az angyalok sokasága a sz. háromságot *alternis vicibus* változtatva dicsírte . . . .“

\*) „ . . . . egy avagy két gyermek elől mondgya czikkelyenként; utánnok a többi. A mint egyéb énekeket is kellk özségesen énekeltetni, hogy a népek buzgóságára indittassanak, a szókat megértvén.“ Szegedi (Cantus Cath.) 209. lap . . . „de mindezeket egy avagy két gyermek mondgya elől, utána mondgyák a többi versenként, avagy pedig csak az versnek végeit mondgyák viszontagh a többi.“ Ugyanitt. 547. l.

A II-dik század folytán a nyugoti egyházban egyedül Justin vértanu emlékszik az éneklésről egy levelében, melyet Antoninus Piushoz írt a keresztyének védelmére. \*) Többi kortársai valószínűleg szintén a nyomatás miatt nem gondolhattak az egyházi zenére is.

A III-dik század legrégebb latin írója Tertullian, kinél adatokat találhatunk az énekszerzetartásokra. \*\*)

Ez időkben a keresztyének szaporodtával egyszersmind nagyobbult a visszaélések száma, s bokrosodtak az egyházi atyák gondjai. A nép nem örömet cserélte fel a pogányok kövér oltárait keresztyén mértékletességgel, s egyebekben is ragaszkodott régi szokásaihoz, melyek némelyikének az előljárók ellenszegültek ugyan, de sok tekintetben szemet húnytak. Az egyházi zenében is ilyenmő kihágások lehettek, melyek miatt alexandriai Clemens a pogányokhoz írt intéseiben kárhoztatja a görög zene herosait, a tragédiát, s ezzel kapcsolatban álló szokásokat; a vendégeskedésekben csak kevés hangszert tűr meg; a sípra kimondja, hogy pásztoroknak való; a fuvolat babonának s bálványimádás eszközének tartja; a divatos szerelmi dalokat eltiltja, mint puhaságra, erkölcstelenségre vezetőket; helyet adván azonban az illemmel összeférő szerény dallamoknak, s megengedvén a lantot és cytherát, mint Dávid király egykori hangszereit. \*\*\*)

\*) Gratos nos illi exhibentes rationales pompas et hymnos celebramus, atque decantamus, quod nati simus, quod valetudini consultum sit, quod species rerum conserventur, quod vices annonae bene succedant, quod immortalitatem sperare liceat.

\*\*) Egyebek közt az első keresztyének *agapé*-nek nevezett társas vendégeskedéseik részletes leírásával megjegyzi, hogy behozatván a kézmosó víz és világitó szerek, mindenki sorban felszólíttatik isten előtt egy énekmondására, akár a sz. írásból, akár saját lelkesedése szüleményeiből. T. i. erről aztán meg lehet ismerni: vajjon a vendégeskedés folytán milyen mértékkel ivott?

\*\*\*) Hic est mons Deo dilectus qui non tragoediis quemadmodum Cythaeon argumentum dedit; sed est dicatus veritatis actibus, mons sobrius. castis umbrosis silvis. In eo autem bacchantur non fulmine ictae Semelae sorores Maenades, quae in incesta visceratione carniū initiantur, sed Dei filiae, pulchrae agnae, quae veneranda verbi orgia concelebrant. chorū moderatū congregantes: chorus sunt justī. canticum est hymnus regis omnium. psallunt puellae, gloria afficiunt angeli. prophetae loquuntur, editur sonus musicus. (Admonitio ad Gentes.) Et si ad lyram vel citharam canere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio. Hebraeum justum regem initaberis, qui Deo est gratus et acceptus. (Paedagog. Lib. II. c. 4.) Verum amatoriam quidem procul absint cantica. Sunt enim admittendae modestae et pudicae harmoniae: contra a forti et nervosa nostra cogitatione vere molles et enervae harmoniae amandandae quam longissime. quae improbo flexuum

Szintén a III-dik század folytán éltek : Origenes, az előbbinek tanítványa s utódja az alexandriai iskolában ; és Cyprianus, karthagoi püspök. Amaz a világi tudományok közt zenét is tanított, s egy iratából az is kitetszik, hogy a keresztyének mindenütt anyanyelvökön énekeltek. \*) Cyprianus nem csak arra törekszik, hogy a község énekeljen, hanem hogy éneke szabatos és szép legyen. \*\*)

A IV-ik század folytán többek közt Basilius, Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, mint általában fontos egyházi személyek, az egyházi zenére is nagy befolyást gyakoroltak.

Basilius keleten oly tevékeny volt, mint Ambrosius nyugoton. Figyelmet érdemel egy levele Neocaesarea lakóihoz, kik az éneklést az egyházban nem tartották helyesnek. Leírja: miért, mit, s milyen renddel kell a keresztyéneknek énekelni? Utóbbi pontot illetőleg hasonlít a Philo nyomán már feljebb mondottakhoz. Végre azt is megemlíti az egyenetlenkedők megnyorcsára, hogy a keresztyének minden égalj alatt pl. Egyiptomban, mindkét Libyában, Thebében, Palaestinában, Arábiában, Phoeniciában, Syriában, az Euphrates mellékén, s több más helyeken hasonlóan énekelnek. \*\*\*)

voeis artificio ad delicatam et ignavam vitae agenda rationes deducunt. Graves autem et quae ad temperantiam pertinent modulationes ebrietati ac proterviae nuntium remittunt. Chromaticae igitur harmoniae, impudenti in vino proterviae. floribusque redimitae et meretriciae musicae sunt relinquendae. (Ugyanott.)

\*) Gerbert után (De musica sacra J. I. pag 29.) Forkel. Allg. Gesch. der Musik I. 129.)

\*\*) Cyprianus. De oratione Dominica.

\*\*\*) Ad id vero, quod propter psalmodiae accusantur: qua re potissimum simpliciores porterre faciunt, qui nos traducunt: hoc habeo quod dicam: quod videlicet qui jam obtinuerunt ritus, omnibus ecclesiis Dei concores sunt et consoni. De nocte siquidem populus consurgens, antelucano tempore domum precationis petit, inbique labore et tribulatione de lacrimis indeficientibus facta ad Deum confessione, tandem ad orationem surgentem ad psalmodiam instituuntur. Et nunc quidem in duas partes divisi, alternis succinentes psallunt: atque ex eo simul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant, et cordibus suis attentionem. rejectis vanis cogitationibus mentis soliditatem suppeditant. Deinde uni ex his hoc muneris dato ut quod canendum est, prior ordiatur, reliqui succinunt. atque ita in psalmodiae varietate, precibusque subinde interjectis, noctem superant. Illucescente jam die, pariter omnes velut uno ore, ac corde uno, confessionis psalmum Domino offerunt, ac suis quisque verbis resipiscentiam profitentur. Horum gratia si nos fugitis, fugietis simul et Aegyptios, fugietis Libyam utramque, Thebaeos. Palaestinos, Arabes, Phoenices, Syros, et qui ad Euphratem

Ambrosius milanói püspök annyira buzgólkodott a nyugoti egyház zenéje körül, hogy sokan neki tulajdonítják általában a zene behozatalát, mi alatt azonban a keleten uralkodó tömeges népéneklést kell értenünk, ez ideig vagy csak bizonyos egyesek, vagy csupán a clerus énekelvén. A népéneklésre — mint Augustinus és Paulinus írják — következő esemény adott alkalmat: Justina császárnő (a 374-ik vagy 386-ik évben) megparancsolta Ambrosiusnak, hogy bizonyos egyházat adjon át az ariánoknak. Vonakodván e parancsnak engedelmessékedni, üldöztetett, mely miatt kénytelen volt egész községével több éjen át virasztani s örködni épen az említett egyházban. Hogy ily szorongatott helyzetben híveit az álmatlanság s lehangoltság ki ne merítse, keleti szokás szerint dicséreteket és zsoltárokat énekeltetett. Innen kezdve a tömeges éneklés nem csak Milanóban, hanem mindenütt elterjedt, s folytonos volt Nagy Gergely idejéig. Szintén Ambrosius hozta be keletről az Ignác által kezdett váltó-éneklést, vagy antiphonákat. Általában tevékenységét bizonyítja az, hogy napjainkig fennmaradt az Ambrosiusi éneklés emléke, mely alatt részint khorál éneklést kell értenünk a szintén általa feltalált négy autentikus hangnemben, melyekről más alkalommal szoltam; részint — főkép a reformáció után — *Te Deum*-ját, melyről alább bővebben fogok emlékezni. Irataiban ő is — mint alexandriai Clemens — a világi és egyházi zenét párvonalba téve, amazt elpuhítónak, szerelmeskedésre csábítónak, halálosnak mondja, az egyházit ellenben az erkölcsök leghatályosabb előmozdítójának. „Bármily kellemes az erkölcsi tanítás — így szól a CXIX-dik zsoltár magyarázatában — de a füleket és szíveket leginkább elragadja bájos szép énekléssel.“ Az I. zsoltár fejtegetésével e tárgyról még bővebben elmélkedik, mi fényes bizonyítéka emelkedett gondolkodásának s műszeretetének. „Mi szebb — úgymond — a zsoltárnál? Isten dicsőítése ez, s a keresztyének hitvallomása. Meghagyja ugyan az apostol, hogy a nők hallgassanak az egyházban; de a zsoltárokat igen szépen éneklük. Zsoltár-éneklésre minden időkor s mindenik nem alkalmas. Az öregek feledik szigorúságaikat,

---

habitant. et omnes, (ut semel dicam) apud quos vigiliae ac preces, communesque psalmodiae in pretio sunt. 96-ik. levél, a Neocaesarea lakóihoz.

komolyságukat. Fiak és leányok veszély nélkül énekelnek kedves hajlékony szavukkal. Mennyi bajt okoz az egyházban felolvasások alkalmával a nép csendben tartása! de mihelyt hangzik a zsoltár, azonnal mindenki elhallgat. Királyok és császárok szintűgy énekelhetik a zsoltárokat, mint a nép. Minden fáradság nélkül megtanulhatók, s örömmel emlékünkből tartjuk. Az egyenetlenek közt egységet szülnek, s a megbántottakat kibékitik. Ki is ne bocsátna meg annak, kinek szavával egyesülve emelkedik istenhez? A zsoltár egyszersmind tanítás és gyönyör. Gyönyörködve énekeljük; okulás végett tanuljuk. Nem tartós az, mit kényszerülve kell tanulni; de a mit valaki örömmel tanult, többé el nem felejté.“

Augustinus épen oly nagy barátja volt a zenének, mint Ambrosius, ki által a milanói egyházban megkereszteltetett, s a kiről Confessióiban e szavakkal emlékszük: „Mennyit sirtam hymnusaid s más énekeid hallásakor, egyházad kellemes zengésű előadása által nagyon elérzékenyülve!“ A római egyháznak e széles ismeretű, tevékeny és nagyra becsült tanítója azonban felette aggódott a legártatlanabb élvezet miatt is, ha érezte, hogy általa a szokottnál inkább elragadtatott. Bünt látott az étel és ital élvezésében, s ezért mindkettőt csak éhség és szomjúság elleni orvosságnak tekintette. Véteknek tartotta a segítségével élvezhető örömeket; de leginkább a fül tolmácsolására ébredteket, például a zene hatását, mely miatt gyakran hajlandó volt a zsoltárok éneklésében alexandriai Athanasius szavaló modorát követni. Ez aggodalmakra jegyezte meg Luther kedélyesen: „ha szent Ágoston ma élne: velünk tartana.“ Minde mellett irományaiban több helyen vagy ajánlja az egyházi éneklést, vagy annak hatásáról s hasznairól beszéll; sőt értekezik zenei rhythmusról, lábokról, s kimért szótagokról. Aggodalmában tehát csak úgy láthatunk következtetességet, ha meggondoljuk, hogy az egyházi zene összevegyült a világgal, mi ellen feljebb láttuk alexandriai Clemens s Ambrosius tiltakozását. Nem megtörténhetett-e, hogy ily kétes eredetű dallamok az egyház atyját kelletinél inkább elragadták? De szigorát nem is kell betüértelemben vennünk. A világiasan hangzó zene hatásától ugyanis nem magát, hanem közönségét féltette; azonban saját lelkét állította megpróbáltatás végett gyönyörhullámai

közé, s ebből a hívek láthatták, hogy az, a mi egyházi főnöküket csaknem hajótörésre juttatja, rájuk nézve kétségtelen halál.

A feljebb már Ignác és Ambrosius nevével kapcsolatba hozott váltó-éneklést Chrysostomus hozta be Konstantinápolyba, midőn itt püspökké választott (398 táján.) Többek közt irományaiban megjegyzi a CXL-ik zsolttárról, hogy a korabeli keresztyének gyakori éneklés folytán a szövegét elejétől végig könyv nélkül tudták. A barátoknak meghagyja, hogy minden hajnalban kakasszó idején fölkeljenek, összegyűljenek s kezeiket ég felé tartva, sz. himnuszokat énekeljenek. A XLI-ik zsolttárhoz írott magyarázatában az éneklést általában hasznosnak találja mindennemű munka végrehajtása közben, mint a moly fáradtságban enyhít, s a terhet könnyebbíti. A világi zenét szintén megbélyegzi. „Mivel — úgymond — az élvezeteknek e nemelkünkkel annyira rokon: hogy az ördögök buja szerelmes dalaik behozatalával mindent el ne ronthassanak, adta isten a zsolttárokot, melyekben gyönyörködhetünk, s a melyek egyszerűsmind hasznunkra szolgálnak.“

Hieronymus (340—420.) a kegyesség túlzásaiban sokat hasonlít Augustinushoz. Mindamellott, hogy Rómában sok éven át köz tekintély volt, ellenállhatlan hajlamai végre is a betlehemi zárdába vitték. Ő kezdője a mindennapi chorál éneklésnek, melyből állítólag a kánoni órák keletkeztek. Ugyanő osztotta fel — Damasus pápa kérésére — a zsolttáros könyvet hét részre, melyekből a hét mindenik napján bizonyos mennyiségű választott zsolttárt kellett énekelni.

Ez idézetekből, melyekkel összhangzanak a többi egyházi atyák is, láthatjuk, hogy az egyházi éneklés keleten és nyugoton egyidős a keresztyénséggel, s hogy a szertartás antiphonák, zsolttárok s himnuszok énekléséből állott, melyeket az illető előljárók nem kezeltettek ugyan minden egyházban egyöntetűleg, de a melyekre nézve egy pontban mindnyájan megyeztek, t. i. az éneklést megosztották a néppel.

Mihelyt azonban a községek népesebbek lettek, mihelyt a keresztyénség virágzásnak indúlt, s mihelyt bizonyos művészet is jelentkezett az egyház falai közt, szabályokat adván a sziv természet-súgta ömlengéseinek: egyszerismind kevesebb térre szorított a nép, mindaddig, míg a teljesen rendszerezett egyöntetű szertartásoknak csak néma szemtanuja lett.



A vesztesség először a nőket érte. Állítólag jeruzsálemi püspök Cyrillus († 386.) olvasta rájuk Pál Korinthus lakóihoz irt I. levele XIV-ik részének 34-ik versét. „A ti asszonyi népeitek — ugymond sz. Pál — a gyülekezetekben hallgassanak, mert nem engedtetett nékik az, hogy szóljanak, hanem hogy engedelmesek legyenek, mint a törvény is mondja.“ Ámbar az apostol eme szavai nem éneklésre vonatkoznak, de Cyrillus minden mellékes indokolás nélkül, csupán az írás betűihez való ragaszkodásból a nők éneklésére is kiterjesztette. Isidorus Gerluricta azonban nyíltan kimondja, hogy a nők és leányok igen ingerlőleg s olynemű kellemekkel énekelnek, mi inkább színházba való, miért is eltiltatnak az isteni-tisztelet alatti énekléstől. \*)

Mondám, hogy a népéneklés a művészet fejlődésével szünt meg. Erre az egyház kebelében szervezett iskolák adtak alkalmat. Midőn napjaink fegyelmezett énekkarai is alig képesek a művészet követelményeinek megfelelni: képzelhetjük, hogy az első keresztyének tömeges éneklése annál rendetlenebb s zavarosabb volt, minél nagyobb lett valamely község száma; mert a nép annyi oktatásban sem részesült, mint napjainkban, amaz iskolák csak oly gyermekek képzésével foglalkozván, kik egykor a szertartások vezetésében az egyház hivatalos szolgálói fogtak lenni. Ennél többet tenni, t. i. iskolákat alapítani, melyekben az egész népet neveljék, az első keresztyéneknek nem volt módjuk, de az egyházi atyák is kielégítőnek vélték, ha a vezéri szerepeket képzettségökben megbízható állandó hivatalos személyekre ruházzák.

Már az apostoli rendszabályok is emlékeznek ily hivatali egyénekről. A 25-ik s 27-ik kánon megengedi a házasságot a lectoroknak és cantoroknak; a 43-ik megtiltja az al-diaconusoknak s elébb mondottaknak a koczkajátékot; a 4-ik pedig rendeli, hogy a püspök, presbyter, diaconus, al-diaconus, lector és cantor fogsággal bünhődjenek, ha böjt idején nem böjtölnek. A hivatali személyzet a legelső keresztyéneknél kilencz tagból állott, ide számítva a zsoltár-éneklőket vagy vezér-énekeseket is. E szám a latinoknál csak hétre teendő, mert az énekesek nem tartoztak egyházi rendbe; a görög egyházakban pedig csak ötre

\*) Lib. I. epist. 90.

Ezekkel szemben Ignác Antiochia lakóihoz írt levele végén tizenegyről emlékszik: „Köszöntöm — úgymond — a szent presbytert, köszöntöm a szent diaconusokat, köszöntöm az al-diaconusokat, lectorokat és cantorokat.“

Az énekesek iskolája kezdetben úgyszólván magántulajdon volt, t. i. csak bizonyos gazdagabb egyházak vagy zenekedvelőbb atyák tartottak ilyeket, kizárólag saját egyházuk szolgálatára. Később azonban, miután mindenik egyház ilyenü kiadásokat nem tehetett, közösen adakoztak ama képezdék fenntartására, s az énekeseket aztán közösen használták. Állítólag Sylvester pápa (314. s 335. közt) alapította az első nyilvános iskolát, épen az elébb mondott okokból, t. i. a korában épült basilikák nem rendelkezhetek annyi clericus és barát fölött, mennyit a szertartások igényeltek. E közöltségen tartott iskola személyzete szolgált a város mindenik egyházában, mint szintén a presbyter és pápa nagy ünnepi miséi alkalmával. Az iskola előjárójának, vagy mint nevezni szokták, *primiceriusnak*, ki mint nagy tekintély, köz tiszteletben állott, kötelessége volt az e célra kiszemelt ifjakat tanítani éneklésre és a szentíráásra. Ezt utánozván a Róma területén kívüli székes egyházak is, így támadtak mindenütt a primiceriusok vagy iskola priorjai, kikből lettek idővel a kántorok, növendékeik szintén átalakulván choristákká. Többször megtörténhetett azonban, hogy ez iskolák magában Rómában is megszűntek, s helyökbe húzamos idő múlva keletkeztek mások. Csak így fejthető meg, hogy a legelső iskoláról szóló adatok nem hangzanak össze, s az illetők amaz iskolák keletkeztét most Silvester, majd Hilarius (461—468.) pápával hozzák kapcsolatba. Ezeknél azonban sokkal nevezetesebb Nagy Gergely (590—604.) iskolája, mint a mely oly nagy személyzetre terveztetett, hogy ne csak Róma, hanem egész Europa számára énekeseket s énektanítókat képezhessen. E folytán jöhetett létre bizonyos éneklésbeli egyöntetűség; mert a régiebbek különböző iskolák növendékei lévén, megegyezhettek ugyan a lényegben egymással; de különböztek rendszereikben; egyezhettek például az énekek szövegében, de rendszereik folytán dallamaikban variánsok s lényeges különbségek is támadhattak, a hangírás nem lévén oly határozott, mint a betűírás.

A milyen hasznosak voltak ez iskolák az éneklés művészté emelésére, s a mily nagy mértékben képezték az ének-ve-

zéreket s ezek alá rendelt énekkarokat, oly hátrányosak a tömegesen éneklő népre nézve. Az iskolai fegyelmet nem ismerő műveletlen tömeg ugyanis csak zavart csinált, s minél kellemebb volt amazok antiphonája, annál kirívóbb s boszantóbb ezek közbeszólása vagy felelete. Az is nagy baj volt, hogy a művészet ösvényén folyvást előbb haladó énekesek mellett a nép szájhagyomány után örökölt régi egyszerű dallamait anyanyelvén énekelte; az iskolák növendékei ellenben nem csak újabb s művészebb dallamokat csináltak, hanem szövegül a szer-tartások szentesített nyelvét, a latint használták.

Így levén, miután már a nők hallgatásra íteltettek, a laodiceai zsinaton a férfiak is kizárattak; felhozatván ellenök, hogy — mint Hieronymus mondja — az éneklésben nem szabják magokat semmi rhytmushoz, s testök tartásában sem elég illemesek. E határozat egyszerre nem léphetett ugyan teljesedésbe, mert nem minden község rendelkezhetett kellő számú énekesekkel; de már — kivált Nagy Gergely után annyira — megszokták a hallgatást, mintha kezdettől fogva így lett volna, s nem is lehetne máskép.

Be lehet ugyan bizonyítani a feljebb nevezett egyházi atyák irataiból, hogy a zene folytonosan lényeges részét tette a kereszt-yén vallásnak; feljebb láttuk, hogy már az elsőbb századok folytán mindazon formákban énekeltek, melyeket napjainkban is használnak; de a zene költői tartalmáról többet tudnunk nem lehet; mert még akkor nem levén hangírás, a nép szavával együtt örökre elhangzott. A mit szervezetéről mondhatunk, sem több valószínűségnél, a mennyiben t. i. egyik kor szülvén a másikat, a legrégebb fenmaradt műemlékek világot derítnek a megelőző időkre is.

Általában a középkor első felében élt egyházi atyák közül csak kettő szolgáltat oly anyagokat, melyekből a műtörténelem emléket emelhet két különböző korszak jelzésére: az egyik Ambrosius, a másik Nagy Gergely. Ambrosius nyomán nem csak a kora előtti zene szervezetéről lehet fogalmunk, hanem — mint feljebb érintettem — szellemét a XI. század múlva a reformatió bajnokai közt is viszont látjuk. Nagy Gergely hatásköre pedig napjainkig folytonos.

Lássuk mindeniket.

## a) Ambrosius rendszere.

A régibb írók megegyeznek abban, hogy Ambrosius dalmait a szó teljes értelmében énekelték, s e tekintetben épen ellentétei voltak az Olaszországban addig divatozott, szavalathoz közelebb álló, féléneklésnek. Emez — mint inkább csak szavalat — nélkülözött minden határozott hanglépcsőt és hangnemeket; ellenben Ambrosius énekeit már a régi *cantus harmonicus*-nak nevezték. Nem az új idők harmoniáját vagy öszhangzatos énekeit kell ez alatt értenünk, hanem görög felfogás szerint *dallamos éneklést*, mely bizonyos hanglépcsőket s ezekből szerkesztett lajtorjákat, vagy hangnemeket feltételez.

Ilyen hangneme az ambrosiusi zenének négy van: D, E, F, G.

Dallamai szerkezetét inkább mértékesnek, mint rhythmusosnak mondhatjuk. Mert a mai értelemben vett zenei rhythmust, pl. ütenyfelosztást, az ütenyekből alakított s egymásba vágó köröket a régi római s általában keleti zenében hasztalan keressük, s az, mit a régi írók most rhythmusnak, majd metrumnak neveznek, rem egyéb, mint minden rhythmust nélkülöző mérték, t. i. a szótagoknak, illetőleg hangok időtartalmának egymásközi aránya. Ilyen mérték az ambrosiusi dallamokban csak kétféle van: hosszú és rövid, utóbbi — zenei érték szerint — fele az elsőnek.

Ambrosiusnak legjelentékenyebb éneke a már említett „*Te Deum laudamus*“, melyet állítólag azon ünnepélyes alkalommal énekelt, vagy a sz. lélek sugalma után hevenyészett, midőn Augustinust nyilvánosan megkeresztelte. Erre vonatkozólag eltérnek ugyan a vélemények s valószínűbb, hogy a nevezett ének legalább is egy századdal később keletkezett; de ez esetben is teljesen láttatja Ambrosius modorát.

A magyar gyűjtemények többnyire mind közlik ez éneket. A kátholikusok nyomtatott kiadványai közt a Szelepcsényi s Kisdi neveiket viselő csak magyar szövegét adják, dallam nélkül. Szegēdié a szöveg fordításában a többitől különbözik; kétféle versnemben is ki van dolgozva, míg emezeké csak próza, mely a szertartásos énekekhez sorozandó. Szegedi az egyik vershez mellékli az eredeti Ambrosiusi dallamot is, népénekké alakítva,

t. i. egy versszakhoz alkalmazva, mely szerint éneklendő az egész — 22 szakaszból álló — költemény. A másik 14 versszakra osztott; eredeti dallam nélkül ugyan, de két más alkalmi ének dallamára hivatkozva, melyek mindenike szintén népies, az egyik három, a másik négy méretes ütenyemben. A codexek közt a Gyöngyösiben található; szertartásos alakja az előbbiektől különbözik; szövege latin; de csak töredékben, s ez is néhány üresen hagyott lapon, későbbi idegen kéz másolata. (35 — 36. lev.)

A nyomtatott protestáns gyűjtemények közt Geleji Katonáé adja a dallamot is, a többiek csak szövegét melléklík. A codexek azonban, mint a melyek nem a nép, hanem a kántorok használatára irattak, a dallamot is hozzák, a Patay-féle, s az unitáriusoké kivételével, mely utóbbiak a szöveget is nélkülözik. Alakra nézve mindenik szertartásos; az ének lényege mindenikben egy; de némely részletekben s bizonyos hanglépcsőkben egyik sem hasonlít a másikhoz, minek oka a hibás kéziratokban s helységenként megszokott különféle változatokban keresendő, mit a többi énekekben is észlelhetünk. A kulcsok helytelen föltevése is sok zavarra adhatott alkalmat, s még többre az, ha egészen nélkülözték. A protestáns énekgyűjtők codexei telvék mindkét hibával; kulcsokat ritkán, esetlegesen használtak, s a felmerülő kétes kérdésekben inkább szájhagyomány döntött.

Így Ambrosius jelen énekét a Batthyáni-féle codex alt kulccsal jelzi (mihez képest hangneme a mai zenében komény B lenne); de az ének folytán előforduló kulcsváltozásokat egészen mellözi; s ha valaki mindvégig az elől kitett kulcshoz ragaszkodik, dallama nem csak elveszti eredetiségét, hanem a vizás hanglépcsők miatt fülsértő lesz. A Pataki codex, mint szintén a Kecskeméti \*), az első kulcsot is nélkülözik. Legszabatosabbnak mondható Geleji Katona Graduáljában. Itt tenórkulccsal kezdődik, kemény G hangnemben. Az ének vége felé a szövegnek e szavaival: „örök dicsőségben engedjed“ átmeny bassus-kulcsba, s hangneme kemény C-re változik. E hangnem, mint a Batthyáni-codex B hangneme is, kívül esik a feljebb említett ambrosiusi négy hangnem körén, s úgy látszik, a későbbi

\*) Így neveztetett e — tartalomra nézve érdekes — protestáns codex, mert nyelvazete egészen kecskeméti tájszólás. Leírója Szegheő István, vagy, mint épen a kérdéses „te Deum“ végén áll: Stephanus Szegheő. A 1633. Jelenleg az akadémia könyvtárában.

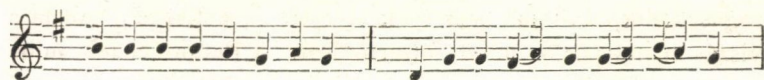
időkben változatosság okáért alakították így. A bassus-kulcsot pedig nem bassus-személyzet számára írták, mely itt a dallamot átvénné, hanem — minthogy az egész ének négy vonalba íratott — a dallam lefelé szálltával szükségessé válandott mellék-vonalak kikerülése végett, mire bizonyítékul szolgál az is, hogy a záradékban ugyan e dallam néhány hanggal később megy bassus-kulcsba, csak ott t. i., hol a mellékvonal okvetlen szükséges volna. Az utóbb említett kulcsból nem soká visszatér az elsőbe a fődallammal s a szövegnek e szavaival: „*téged, felséges uristen.*“ A záradékot pedig („te benned bízunk uristen, hogy örökké meg ne gyaláztassunk. Úgy legyen!“) megint bassussal végzi, a feljebbi bassus-dallamot rövidebbre szabva. Az egész éneket öt főrésztre oszthatjuk: az első- s második tenór-kulcsban; utóbbi e szavakkal veszi kezdetét: „*te dicsőségnek királya, Krisztus;*“ harmadik a feljebb említett bassus-dallam; negyedik, visszatérés a fődallamra; s ötödik a szintén említett bassus záradék.

Semmi nyomát nem láttam ugyan ez éneknek nemzetiségünkön, de — mint műtörténelmi szempontból érdekes régiséget — ide melléklelem egész terjedelmében.

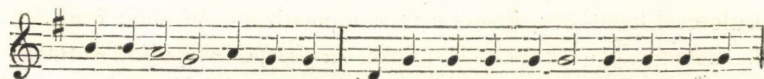
### Te Deum laudamus. \*)



Té - ged Is - ten di - cé - rünk. Té - ged Ur - nak val - lunk.



Té - ged ö - rök a - tyá Is - tent min - den föl - di ál - lat tisz - tel.

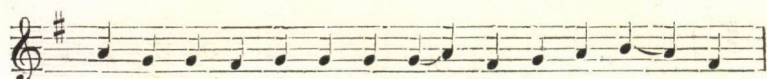


Té - ged mind az an - gya - lok Té - ged menny - or - szág és min - den ben - ne



va - ló ha - tal - mas - sá - gok Té - ged Che - ru - bin és Se - ra - phin

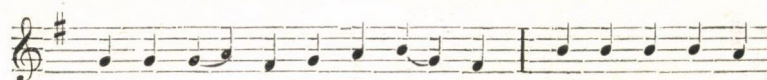
\*) Eredetie az úgy nevezett nota romana szerint íratott.



an - gya - lok szün - te - len szó - val di - csír - nek, mond - ván :



Szent Is - ten! Szent úr! Szent se -



re - gek - nek u - ra! Is - te - ne! Tel - jes menny - or - szág



és az föld fel - sé - ged - nek di - cső - sé - gé - vel.



Té - ged A - pos - to - lok - nak di - cső - sé - ges sok - sá - ga



Té - ged Pró - fé - ták - nak di - csí - re - tes szá - mok,



Té - ged Mar - ty - ro - mok - nak fé - nyes - sé - ges se - re - ge - di - csír.



Té - ged föld - nek szé - les - sé - gén ke - resz - tyén nép i - ga - zán



vall, szü - nek tisz - ta - sá - gá - ban. Aty - ját





mér-ték - he - tet - len fel - ség - nek, És az te tiszt-



te - le tes i - gaz - e - gyet - len egy fi - a - dat.



És az vi - gasz - ta - ló szent - lé - lek is - tent.



Te di - cső - ség - nek ki - rá - lya Krisz - tus! Te a -



tya Is - ten - nek ter - mé - szet - sze - rint va - ló fi - a vagy.



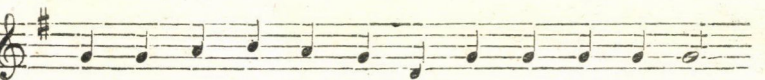
Te az em - be - ri nem - zet - nek meg - sza - ba - dú -



lá - sá - ért az tes - tet fel - ven - ni nem u - tá -

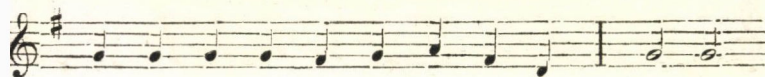


lád Szűz - nek mé - hé - ből. Te meg - győz - vén az



ha - lál - nak e - re - jét, ben - ned bí - zók - nak meg -





nyi - tád menny-or - szág - nak ka - pu - ját. Te ülsz



a - tya Is - ten - nek jobb - já - ra, menny-or - szág



nak di - cső - ség - gé - ben. Hi - szünk té - ge - det



i - gaz bí - ró - nak len - ni. Ké - rünk a - zért



té - ged légy se - gít - ség - gel az te szol - gá - id - nak,



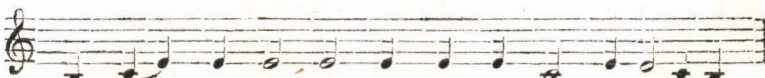
ki - ket szent vé - red - del meg - vál - tot - tál.



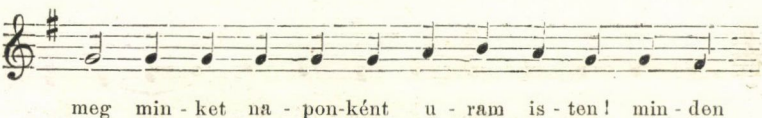
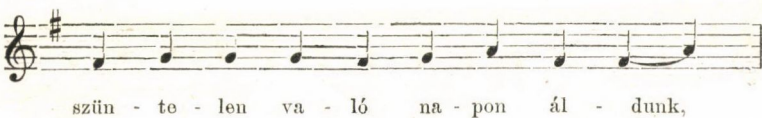
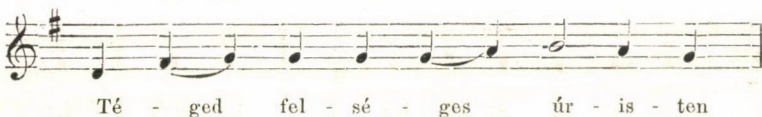
Ö - rök di - cső - ség - ben en - ged - jed szen - tid - del



e - gye - tem - ben meg - a - ján - dé - koz - tas - sunk.



Id - vő - zítsd az te né - pe - det úr - is - ten

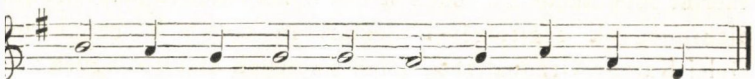




ten mi raj - tunk és ir - gal - mazz mi - né - künk.



Le - gyen az te ke - gyés - sé - ged úr - is - ten



mi raj - tunk, mert csak te ben - ned biz - tunk.



Te ben - ned biz - tunk úr - is - ten,



hogy ö - rök - ké meg ne gya - lász - tas - sunk.



Úgy le - gyen!

Ím, Ambrosius világhírű *Te Deum*-ja. Vég szavaira meggyzem, hogy az „*Úgy legyen!*“ záradék-dallam, vagyis, a „secundum amen“ akár „*eovae*“ magyar fordítása nem tartozik az edetihez, s az énekes nem is volt köteles hozzá ragaszkodni, nem képességéhez képest más záradékot énekelhetett. Ezért Pataki s Kecskeméti codexek záradékai különböznek egymástól, mind a feljebbitől; a Batthyáni nevét viselő pedig radékot nem is mellékel. Felötlő továbbá a mai fogalmak



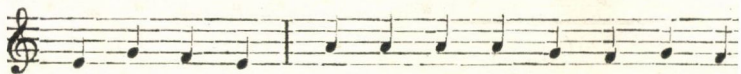
szerinti kemény hangnem. Mert ha áll, hogy Ambrosius csak négyet ismert, melyek, mellőzvé minden alakítójegyet, követő közé létrákat képeztek :

|    |    |    |    |    |    |    |    |
|----|----|----|----|----|----|----|----|
| d, | e, | f, | g, | a, | h, | c, | d, |
| e, | f, | g, | a, | h, | c, | d, | e, |
| f, | g, | a, | h, | c, | d, | e, | f, |
| g, | a, | h, | c, | d, | e, | f, | g, |

úgy a feljebbi Te Deum nem az első, hanem negyedik létrá szerinti énekelhető, s a codexek írói innen vitték át más létrák alakítójegyek segítségével megtartván emennek hangközét Gelei Katona Graduáljában sehol sincsenek alakító jegyek ; csak ha a szó alatti éneket az itt felvett létrában ambrosiusi mód szerint, azaz alakító jegyek nélkül hallanók, sértene hallázkünket, mint a mely nélküli a természetes hallás logikájá Nem írja ki ugyan Geleji Katona az alakítójegyeket, mert időkben a *b*-ket is ritkán szokták kiírni, a keresztet pedig sehol sem ; de hogy Ambrosius dallamát kemény hangnembe s tehát alakító jegyekkel énekeltek, bizonyítja a Szegedi-fé népéneké változtatott Te Deum is, melynek hangneme szinté kemény, mint alább következik : \*)



Té - ged úr - is - ten ! di - csi - rünk. Té - ged



úr - nak val - lunk. Té - ged ö - rök a - tya is - ten !



Min - den ál - lat - tal tisz - te - lünk.

\*) Szegedinél a kulcs nem mindig pontos ; minden kikezdéssel újra íratott, de néha más helyre, mint az ének kezdetén. Így jelenleg is első sorban a 2-ik vonalon áll, mi a feljebbi kemény hangnemet ad de a második sorban nem lehet tisztán kivenni, vajon az első, v.

Schilling Encyclopaediája *felette prózainak* mondja Ambrosius énekét. Miután a szertartásos énekek próza nyelvén íráttak, szükségesképp prózai színezettel kell bírniok; de jelenleg nem lehet el nem ismernünk helyenként a költői meleg érzés sugalmát, mely szeretetből s rendületlen vallásos meggyőződésből ered. Föltehetjük ugyan, hogy tizennégy század lefolyása alatt sokképen változott, de lényege ugyanaz, s e tekintetben el kell ismernünk mint a középkori legrégibb dallamok egyikét, melyvel régiségre nézve még csak egy — szintén Ambrosiusi — hymnus vetekedhetik: Luther fordítása szerint „*Nun komm der Heyden Heyland,*“ magyar énekeskönyveinkben „*Jövel, népnek megváltója.*“

#### b) Gergely rendszere.

Ambár Nagy Gergely részint módosította, részint eltörölte Ambrosius szertartásainak rendjét, s ezzel együtt az ambrosiusi irodalom is háttérbe szorult; de egészen meg nem szűnt, s ez kitetszik onnan, hogy az egyházi zeneírók koronként emlékeznek Ambrosius stíljáról. Ily úton juthatott hagyományképp a XVI-ik század költőire, kik a protestantismus kebelében újra felvirágoztatták. Forkel zenetörténetében egy jambusos s egy sapphói dallamot közöl, melyek Cochlaeusnak „*Tetrachordum musices*“ című munkájában jelentek meg Nürnbergben 1512-ben, s valószínűnek tartja, hogy mind ezek, mind más ezekhez hasonlók a régi ambrosiusi zenének utánzásai, felhóván Cochlaeusnak következő szavait: „*jucundum tamen est carmen melo conjungere, antiquitatisque simulacrum referre.*“ Ha átlapozzuk magyar énekeskönyveinket, mindenik felekezetében számtalan ilyenmű kísérletet találunk, melyekről azonban, minthogy népiesek, s nemzeti zenénkkel szoros kapcsolatban állanak, a népénekek rovatában fogok szólni.

Nagy Gergely ellentéte Ambrosiusnak. Énekei nélkülöznek minden mértékek által eszközölhető változatosságot; dallamainak minden egyes hangja teljesen egyenlő időértékű, s innen keletkezett a *cantus planus* elnevezés.

2-ik vonalra akarták-e tenni? a 3-ik sorban azonban valóbszínű, hogy a 2-ik vonalon áll. A XIV-ik században szokás volt a C kulcsot a 2-ik vonalra is írni, s lehet, hogy Szegedi szerkesztője a kérdéses Te Deumot ily átiratból készítette, kogyoletből meghagyván eredeti fekvésében.

Két oka lehetett a mértékes éneklés eltörlésének.

A művészetek korszakai rendszerint túlzásokkal és torzításokkal szoktak végződni, melyek visszahatása miatt gyakran ellenkező túlság lép előtérbe, mindaddig, míg hosszas tévelygés, sikertelen kísérletek után egy újabb lángész kezébe veszi az elejtett fonalszálakat. Nem rég volt, hogy a zenei gondolatok üres futam-phrasisokká torzultak, s az előadó művésztől alig lehetett egy sima hangot hallani. E túlság napjainkban épen az ellenkezőt szülte: a kopár, öszhangzat-szabta sima dallamosságot, mi épen úgy nem lehet czélja a művészetnek, mint az előbbi.

Ily visszahatás következményeül tekintendő Gergely korszaka. Ambrosiusus énekei tiszta vallásos érzelem sugalmi voltak, közvetlen kortársait is e szent tűz lelkosította költésre, de később a metrumok szabad használata visszaélésekre adott alkalmat, mi által az egyházi zene világi szint öltött, elannyira, hogy — mint Eustachius írja — az egyházi énekesek inkább joculátorok voltak, mint kántorok. Ez egyik oka Gergely reformjának.

Másik a mértékes éneklés szabatos előadhatásának nehézségeiből eredt, melyekkel szemben a cantus planus egyfelől gyakorlatibbnak mutatkozott, másfelől a világi zene befolyásától független lehetett, s az egyház falai közt a mérték hangzatossága nélkül is megtette hatását. Az eltorzított ambrosiusi stíl tehát nem az egyházi zene mértékeinek szabályozását, hanem a metrumok legkülönbözőbb ellentétét, ezeknek eltörlését vonta maga után.

Gergely gyűjteménye két könyvre oszlik: antiphonára s graduálra, melyeket közösen Gregorianumnak szoktunk nevezni, de a miből nem következik, hogy az egész gyűjtemény Gergely szerzeménye; mert az addig használt énekeket csak kiválogatta, s rendszeréhez módosította, alapúl és anyagúl szolgálván a görög elmélet és görög dallamok. Utóbbiakra vonatkozva mondja Rousseau, hogy elvesztvén a rhythmust és metrumot, egyszersmind egészen elvesztették jellemöket. Ezzel szemben Forkel feltétlenül védi a Gregorianumot, mint nagy néptömegek használatára legalkalmasabbat, melynek fölénye a metrumos énekek felett abból is kitetszik, hogy annyi századon át, folytonos újítások s haladás daczára fenn tudta magát tartani. Nem szenved kétséget, hogy fegyelmetlen néptömegnek legkényelmesebb Gergely stílja; de a középkornak Gergelylyel kezdődő századaiban — mint feljebb láttuk — a népek nem éne-

kelték; a cantus planus pedig könnyen megmaradhatott, midőn egyfelől a zene elméletével nem voltak tisztában, miből folyólag nagy előhaladásról szó sem lehetett; másfelől a Gregorianum csak egyházi személyzet kezén forgott, az előljáróság folytonosan örködvén egyöntetősége felett, sőt már Gergely maga biztossággal okáért az oltárhoz lánczoltatván gyűjteményét, hogy el ne tévedhessen, s a később felmerülhető kétes esetekben útmutatóul szolgáljon. Ha azonban igazat adunk is Forkelnek a cantus planus gyakorlatiasságát illetőleg szemben egy fegyelmetlen néppel, de éppen napjainkban, midőn a népnevelés több helyen oly szép eredményeket mutatott, nem lehetünk pártolói; sőt ha minden tekintetben igaza volna is, feljebbi állításaival nem dönti meg Rousseauét; mert abból, hogy a cantus planus mint gyakorlati maig is fentartja magát, nem következik, hogy a görög zenét meg nem foszthatta eredetiségétől, sőt Rousseau végig tekintve a középkoron, eme nézete alá foglalhatta volna Europa akkori népzeneit is, melyek szintén áldozatul estek a római egyöntetűségnek, mit éppen Forkel történelmi kutatásai is igazolnak.

A hangnemeket illetőleg, Gergely meghagyta Ambrosius négy természetes létráját, s még négyet tett hozzájuk, szintén természetes lépcsőkből alakítva. Ezek lényegesen mitsem különböznek amazoktól, úgy, hogy a későbbi időkben is némelyek csak négy hangnemet tanítottak, s Gergelyéit Ambrosiusétól az által különböztették meg, hogy emezeknél mélyebbre leszállanak. Elnevezték azonban a négy régibbet *authentikus*, a négy újabbat pedig *p'agális* hangnemnek, vagy *tropus*nak. Mint a mi rendszerünkben minden kemény hangnemnek van egy rokon lágy hangneme, melyet feltalálunk, ha az illető kemény létrán lefelé megyünk a 3-ik lépcsőre, úgy minden authentikus tropusnak van egy rokon plagális, melyet hasonlóan feltalálunk: lefelé menve az authentikus negyedik lépcsőjére, péld. a D authentikusnak alsó negyedikje: A; E-nek: H; F-nek: C; G-nek: D, s e szerint a négy plagális kezdő betűi: A, H, C, D. Mindkét nemű tropusban megkülönböztettek három fölépcsőt, melyek a tropusokat jellemezték: az authentikusokban az elsőt, ötödiket s nyolczadikat; a plagálisokban az elsőt, negyediket s nyolczadikat; mi önként következik magából a szerkezetből, mert mindkét nemű tropusban megmaradván a fölépcsők, az. a mely ötödik az authentikusban, a plagálisban első lesz; a mely

amabban első, itt negyedikké változik. Innen folyólag az autentikusok fölépcsői következő viszonyban állanak egymáshoz: az elsőhöz a közép = ötödik, s ehez a felső = negyedik. A plagálisoké épen megfordítva: az elsőhöz a közép = negyedik, s ehez a felső = ötödik lépcső, vagyis napjaink fogalmai szerint az autentikusokban alul esik az uralgó (dominante), s ezen alapúl egy negyed (quarta); a plagálisokban alul esik a negyed, s ezen alapúl egy uralgó.

Ezek világítására ide melléklem mind a nyolcz tropust, nagy betűkkel jelezve a főhangokat.

- |   |                                  |
|---|----------------------------------|
| { | 1. Auth. D, e, f, g, A, h, c, D. |
| { | 2. Plag. A, h, c, D, e, f, g, A. |
| { | 3. Auth. E, f, g, a, H, c, d, E. |
| { | 4. Plag. H, c, d, E, f, g, a, H. |
| { | 5. Auth. F, g, a, h, C, d, e, F. |
| { | 6. Plag. C, d, e, F, g, a, h, C. |
| { | 7. Auth. G, a, h, c, D, e, f, G. |
| { | 8. Plag. D, e, f, G, a, h, c, D. |

E nyolcz hangnem szolgált keretül Gergely énekeinek, s ugyanezt használták a későbbi zeneírók, ha szintén — mint a fenmaradt emlékekből láthatni — a lépcsők közé alakító jegyeket is vettek fel, melyektől idők folytán a Gregorianumot sem lehetett megóvni.

## II. A mise alkotmánya.

S most, miután az egyházi atyák nyomán elmondtam: minő részt vettek az első keresztyének az ének-szertartásokban? s utóbb ezekből a népek miért zárattak ki? miután általánosságban ismertettem Ambrosius s Gergely rendszerét: következik a szertartásos énekek részletes szemléje, melynek folyama alatt elég alkalmam lesz a két rendszerről többet is mondani, s némely innen támadt viszonyainkra vonatkozó kérdéseket megvitatni.

Általában a régi egyházi énekeket Forkel — tisztán zenei szempontból — két osztályba sorozza, feltéve, hogy a collectákat és responsoriumokat is ide értjük, melyek szerkezetöknél fogva a többbitől különbözvén, képeznek az egyik osztályt; a másikat pedig azok összege, melyek nem collecták, sem responsoriumok.



Mert — úgymond — zenei külszerkezetre nézve zsoltárok, hymnusok, gyászdalok, introitusok, antiphonák, offertoriumok, communiók, tractusok, graduálok stb., mit sem különböznek, s a külön nemeket részint a különböző tárgyú szövegek, részint e szövegek dallamainak alkalmoszerű előadása határozta meg. Például, ugyanegy dallamot énekelhettek a nevezett műnemek akármelyikére; de Gergely szabályai szerint az antiphona szövege sima, gyöngéd előadást igényelt; az introitus isteni tiszteletre felhívó szavának hasonlítani kellett a heroldéhoz; az alleluják s versecskék (versiculi) isteni lelkesedéssel, tractusok s graduálok szerény lassú hangon, az offertoriumok s communiók középszerűséggel, éji responsoriumok — az álmosak ébren tartására — teljes erővel, korlátlanul adattak.

Forkel állítását saját gyűjteményeinkre vonatkozva is eléggé indokoltnak találjuk, kivéve népénekeinket, melyek zenei szerkezete a többtől különbözik, s külön osztályba sorozandó. Vannak azouban hymnusaink is, melyekre e kivétel nem áll, mint középkori maradványok inkább hasonlítván a szertartásos énekekhez.

A fenn nevezett éneknemek bizonyos kiszabott helyet foglalván el a szertartásban, vagy — mint közönségesen nevezik — *misében*: alaposabb fogalmat adok az egészről, ha ennek folyamához képest mindeniket a maga helyén ismertetem.

Az általunk misének nevezett *missa* szó a nyugoti egyházban felette régi. Eredetéről többféleképp vélekednek ugyan, de általánosabb, hogy a latin *mittere*-től származik. Amaz időkben az egyházi közönség kétféle volt: egyik állott igaz hívőkből, kik vagy keresztyénségben születtek, vagy mint áttértek már felvették a keresztséget; másik olyan áttértekből, kik a keresztyén hitben még nem voltak elég erősek a keresztelezés általi beavatásra. Utóbbiakat neveztek katechuméneknek, vagy — a dolog természete szerint értelmezve — iskolázandó újonczoknak. Ezek a szertartások alatt az egyházban külön helyre ültek. Őket illette a szertartás kezdete, mely főleg evangelium-olvasásból s tanításból állott, az offertoriumig, vagy a kenyér és bor elkészítéséig s oltárra helyezettetéséig. A szertartás kezdetét ezért katechumenek miséjének is nevezték, melynek végén a diaconus elbocsátotta a gyülekezetnek nevezett osztályát e szavakkal: „*ite, missa est.*“ Tovább folytatták ekkor a szertartást, vagyis, kez-

dődött a *missa fidelium*, melynek végét a diaconus szintén előbbi módon tudatta a közönséggel: „*ite, missa est.*“ Innen a mise nevezet.

A tágabb értelemben vett mise azonban nem a katechumenének elbocsátásával, hanem az úgynevezett *introitus*sal kezdődött, mely állott egy *antiphonából*, erre következő *zsolttárból*, s ehez csatolt „*gloria Patri*“-ből, melyeket chorusénekelt, miközben a pap az oltárhoz állott.

Tudjuk, hogy az *antiphona* — mint neve is mutatja — a görögöktől veszi eredetét. E szónak leginkább megfelel a *viltó-ének*lé, mint feljebb Kisdinél is láttuk; mert a legrégebb időkben két chorus egymást felváltó énekléséből állott. Később azonban, s tán épen Ambrosius óta, kisebb térre szorítottatott, a mennyiben csak egy versből állott, melyet a rákövetkező zsolttárral együtt nem chorus, hanem magán-énekes szokott előadni. Az antiphonát némely helyeken nem csak záradékkul, hanem minden zsolttárvers végén ismételték. Hangnemét meg kellett tartani a rákövetkező zsolttárban, s ez, ha a zsolttárokat chorusok vették át (pl. nagyobb helységekben nagy ünnepek alkalmával), czélszerű intézmény is volt, a mennyiben utóbbiak szájába hangot adott. Említettem, hogy az antiphonákat s a velök kapcsolatban levő énekeket tartalmazó könyvet „*Antiphonár*“-nak nevezték. Gergely antiphonárját művei közt kinyomtatták, de hangjegyek nélkül. Még a késő középkorban Ambrosiustól is lehetett másolatokat látni, melyek hangírásának szerkezetét azonban teljesen nem ismerjük.

A zsolttárokról, sokoldalúságukhoz képest, külön rovat alatt már terjedelmesebben szólván, elmondtam: hogy az antiphona után régen egy egész zsolttárt elénekeltek, később pedig csak néhány versét. Ide mellékelhetem még, hogy nem Hieronymus fordítását, hanem a régi itala (bibliai fordítások) szerinti szövegeket használták (s használják ma is). Csaknem minden introitus a zsolttárokból vétetett, s ez esetben *szabályszerű*; ellenben ha az új testamentom, vagy egyházi atyák szolgálnak alapúl: *szabálytalan*. Olyanok, melyek nem a szentírásból erednek, csakély számmal vannak, s ezeknek egyike „*benedicta est s. trinitas.*“ A különböző introitusok szövegeinek kezdő szavai adtak alkalmat bizonyos vasárnapok elnevezésére, pl. *invocavit* vasárnap, mert ekkor énekeltek: „*invocavit me, et ego exaudiam eum*“ stb. Így „*reminiscere,*“ „*oculi,*“ „*lactare,*“ „*judic,*“ „*miser cordia*

*Domini*," „*jubilate*," „*cantate*," „*rogate*" és „*exaudi*" vasárnapok. Keletkeztök felett megoszlanak a vélemények, s vagy Cölestin, vagy Gelasius pápa (426.) idejéből valók, vagy Gergely által vétettek fel az antiphonák nevei közé.

Introitus után a pap és segédje — ministráns — az oltár közepén váltogatva *Kyrie eleison* s *Christe eleison* énekel, összesen kilencszer, úgy, hogy három *kyrie* az atyához, három *Christe* a fiúhoz, s három *kyrie* a szentlélekhez intéztessék. Ambrosius szerint a görög szavakat latinokkal cserélték fel: „*Domine miserere*."

Következik erre a *hymnus angelicus* „*gloria in excelsis Deo*," melyet kezdetben csak bizonyos nagy ünnepeken énekeltek a püspökök; később gyakrabban; s papoknak is megengedtetett. A pap elkezdvén, chorus veszi át, s ez szokta végezni.

Ezután jönnek az *oratiók* vagy *collecták*, melyek kezdete előtt a pap a népet „*Dominus vobiscum*"-mal köszönti. Collecták alatt rövid imádságokat kell értenünk; így neveztetnek, mert a pap a nép imádságait mintegy *összeszedi*, hogy isten elé terjeszse. Kezdetben minden misének volt egy collectája, de később — kivált a klastromokban — visszaélésekre adván alkalmat, megszüntették. Csaknem minden collecta az istenhez szól, mint atyához; a fiúhoz igen kevés, s a sz. lélekhez egy sem. Zenei szerkezetök, melyet Forkel nem tart hasonlónak a többiekéhez, abból áll, hogy csaknem mindenütt egy hangon mennek, alig emelkedve, vagy szállva messzebb a szomszéd lépcsőknél.

A collectákat felváltja az *epistola*, melyet ünnepi misék alkalmával az aldiaconus énekel. Zenei szerkezete nem különbözik a collectákétól, s hajdan legfeljebb abban távozott el, hogy *tropusokkal* vegyítették. Tropus alatt nem a már feljebb látott hangnemeket, hanem bizonyos egy versből vagy csak néhányból álló éneket kell értenünk, melyet változatosságért a nagyobb énekok közé igtattak. Nagy Károly különös súlyt fektetett a tropus-éneklésre. Később nagyon eltávoztak eredeti minőségétől, s az epistolák közé osztották *diszítmény* (*ornatura*) és *férczelmény* (*farcitura*) név alatt. Főleg utóbbi nevének teljesen meg is felelt, következőleg szerepelvén az epistola szavai közt: a pap énekelte: „*Lectio Actuum Apostolorum*," a kar közbevágott: „*vernante fortia sanctorum Trophaea in coelis regia*," a pap tovább folytatta: „*in diebus illis*," az énekesek: „*facta ascensionis nova solemnia*" s így tovább az epistola végeig.

Ezt követi a *graduál*, rövid — néhány zsoltárversből álló — ének, melyet hajdan azalatt énekelték, míg a diaconus fölment az oltár lépcsőin, hogy addig se szüneteljen a zene, míg az evangelium olvasása helyére érkezik. Nevét az említett lépcsőktől vette ugyan, de egyszersmind a egyes tartalmú énekes gyűjteményeket is szokták graduáloknak nevezni, pl. a Gyöngyösi codex: „*Graduale Romanum*“; Geleji Katona „*Öreg graduál*“-ja, melyre előbeszédében (5-ik levél 6. lap) következő vonatkozást találunk: „*az mint az nótáknak gradusikért híják.*“ A graduálról mint énekről, t. i. hogy az epistola s evangelium közti szünetet betöltse, már Ágoston is emlékszik. Kezdetben ez is hosszabb volt. Mikor? és ki szabta rövidebbre? (Gelasius-e, vagy Gergely?) adataink nincsenek. A mai graduál versecskéjét „*alleluja*“ kezdi és végzi. A középkori dallamok közt olyanok is vannak, melyek a vallásos érzelmektől magasztosult lélek ömledéseit fejezték ki, mire a szó képtelen. Ezért emez ömlengések nem párosultak szavakkal, hanem csupán énekhangok hosszú képletéből állottak, alapúl vevén valamely szónak magánhangzóját. Így szerepeltek az Alleluja magánhangzói, s e tekintetben az alleluja-éneklés hasonlít a feljebb említett „*úgy legyen!*“-hez, vagy „*seculorum amen!*“-hez, s az énekes nem tartozott írott hangokhoz ragaszkodni, hanem az illető magánhangzóra, emezt tetszése szerint választván az illető szó magánhangzói közül, képessége s ízlése szerinti hangképletet énekelhetett. E dallamokat a középkorban *neumáknak* is szokták nevezni, mire meg kell jegyeznem, hogy *neuma* alatt sok mindent értettek, pl. hangjegyeket, hangírást, dallamot, zárjelt, egy vonást /, melylyel a szöveg mondatait egymástól elválasztották, stb. Az alleluja neumájának, vagy, dallamának előadására szintén megjegyzem, hogy az énekesek könnyebbnek s valószínűleg szebbnek is tartották, ha az alapúl vett magánhangzó elé egy *h* betűt is tettek, mely a dallam egyes hangjai alá következő szöveget adott: „*alleluja-ha-ha-ha-ha*“ stb., mi alkalmúl szolgált az „*Alleluja Baha*“ gúnynévre. Úgy látszik azonban, hogy ez eljárás más énekkel is közös volt. Nálunk nem rég — főleg az öreg kántorok — még ragaszkodtak az ily középkori szokásokhoz, mindamelllett, hogy a magyar gyűjtemények közt csak Náráyéban (*Lyra coelestis*) találtam hasonló egy pár énekre. Az egyik első verse így hangzik: „*Kisded gyermek siránkozik, fekvé szoros jászolban; a barmok közt*

születteték, nyomorúlt istállóban. Az emberért lön világra; mi testünket vön magára, örök istennek szent fia, a a a a a a (szünet) a a a a (szünet) a a a a, örök istennek szent fia. Alle alle alleluja, Alle alleluja, Alle allehehe (szünet) he he he he he he (szünet) Alle alle alleluja Ha ha ha ha ha Alleluja!“ stb. A második vers magánhangzója: e; a harmadiké: i; latin szövegében az o és u stb. Visszatérve a graduálra, nem lesz fölösleges megemlíteni, hogy husvétkor egészen ki szokott maradni, s helyét több alleluja pótolja; bűnbánó s gyásznapokon pedig a szentírás néhány versecskéje, melyet *tractus*nak neveznek, mert igen lassan, vontatva kell énekelni. Használata felette régi, s kezdetben nem chorus, hanem csak egy énekes adta elő. Ily módon egész zsoltárok is énekeltek. Az alleluja s tractus közti zenei különbség az, hogy az első mindig öröm kifejezésére szolgál, mihez képest menete élénkebb; emez pedig, mint lassú, vontatott ideje mutatja: komoly, fájdalmas, s ritkán öröm kifejezése.

A graduál után sorozandók a *sequentiak*. Mai értelemben így nevezzük egy zenei gondolat tovább fűzését, de jelen esetben így neveztek bizonyos rhythmus és metrum nélküli, vagy ezek szabályait pontosan nem követő énekeket, azért, mert következnek a graduál után. \*) Ezen kívül *prózának* is mondatnak, sőt egy harmadik nevök a *jubilatio*. Feltalálójuk Notker vagy Notgerus Balbulus, szent-gáli apát a IX-ik század közepén. I. Miklós pápa rendeletére énekeit a többi egyházak is felvették. Tőle van e husvéti próza: „*Victimae paschali*.“ Ilyenek még: „*Veni sancte spiritus*,“ Hermannus Contractus-tól; „*Lauda Sion*“ Aquinai Tamástól.

A pap végig mondván a *munda cor meum*-ot, következik az *evangelium* olvasása, vagy éneklése, melylyel régen kapcsolatban állott az *evangelium* magyarázata (homilia, sermo), illetőleg a fentemlített katechumének tanítása s elbocsátása. Az ajtókat ezek távozta után bezárták s a *credo* előtt kezdődött a *missa fidelium*. Napjainkban — ha megtartják az imádságok sorát — a pap ezután a néphez fordul, e szavakkal: *oremus*, s imádkozza az *offertoriumot*.

Ez imádság a legelső keresztyénektől származik, s folyama alatt a hívek bor-, kenyér- s más adományait adták át. A ne-

\*) Szelepcsényinél következő jegyzék áll egy husvéti próza (*Victimae Paschali*) után: *canitur post epistolam*, s e szerint nálunk ez ünnepeken a graduál helyét próza egészítette ki.

gyedik századig szótlánul folyt le, s ekkor jött szokásba néhány *versiculust* énekelni a bibliából. Ez énekek terjedelmét az áldozó közönség száma határozta meg, s midőn az adományok mind átadattak, a pap hallgatást intett az éneklőknek. Különböző egyházak püspökei különböző formákba öntvén a bor és kenyér szertartása fogalmát, amaz imák is különbözők voltak. A mai missáléban meghatározottak következők: „*Suscipe sancte Pater,*“ „*Offerimus tibi Domine,*“ „*In spiritu humilitatis,*“ „*Veni sanctificator,*“ „*Suscipe sancta trinitas.*“ Ezek azonban nem különös régiek.

Az offertoriumra jönnek a *secreták*, melyeket a pap hallgatva szokott imádkozni, számra nézve annyit, a mennyi volt a collectáké az epistolák előtt. Az utolsó secretát azonban hangosan zárja be, e szavakkal: „*per omnia saecula saeculorum,*“ melyre a *praefatio* (a régiéknél: *contestatio*) következik „*sursum cordá*“-val, melynek célja a híveket legmélyebb áhitatra indítani, minthogy nem soká a szent titok végrehajtása következik. A mise szoros értelemben a praefatióval kezdődik, s az eddigiek előkészületnek tekintendők. Használatáról már az apostoli rendszabályok is emlékeznek, mi régisége felett tanuskodik. Kezdetben csaknem minden misének saját praefatiója volt; végre a római missale tizenegyvet vett fel. A görögöknek nincs több egynél.

A végét *sanctus* zárja be, mire kezdődik a *kánon*, e szavakkal: „*te igitur clementissime Pater!*“ Így nevezetik, mert változhatlan szabálya a szent vacsora végrehajtásának. Másik neve *actio*, mert a fő tényezőt, a megszentelést tartalmazza. Kezdetben igen rövid volt, s a IV. V. és VI-ik században bővítették. A pap kiterjesztett karokkal szótlánul imádkozza; de régen a latinoknál is, mint a görögöknél, hangosan énekelték. Következik most egy „*Pater noster,*“ „*Liberu nos,*“ „*Pax domini semper sit vobiscum,*“ „*Agnus Dei,*“ mely háromszor ismétlődő, s közvetlen megelőzője a szent vacsorának; mi megtörténvén, a pap *ablutio* után az epistolai oldalra megy s itt egy antiphonát olvas, melyet *communió*-nak neveznek, s hajdan azalatt szoktak énekelni, míg a népnek a szent vacsora kiosztatott. Ekkor *Dominus vobiscum*-ot mondván, imádkozza a *post communiót*, bizonyos imádságokat, melyek száma a collectákéval s epistolákéval arányban van. Gergely sacramentariuma szerint ennek neve: *oratio ad complendum*, rövidebben: *ad complendum*, s még rövidebben: *complenda*. Mindezeket, a fársáangi ünnepi misék alatt, követi: *Oratio super populum*,

melynek bevezetése: *humiliate capita vestra Deo*, s a melyet régen minden időben megtartottak. Záradékkül aztán a fennemlített *Ite, missa est*, mely azonban a *Gloria* nélküli misékből elmarad, s helyet a *Benedicamus Domino* énekeltek.

Ez rövid vázolata a misének, melyben minden énekuemet feltalálhatunk, annyival inkább, mert a középkor művészete kizárólag az egyház szolgálatában élt: vagy jobban mondva: az egyháznak köszöni fejlődését.

### III. A magyar egyházak szertartása szemben a rómaival.

S most, mielőtt a magyar gyűjteményekből ismertetném a szertartásos énekek érdekesebbjeit, vessünk egy pillantást a magyar anyaegyház mise-szerkezetére, megvitatandó kérdésül tűzvé ki: valjon teljesen hasonlított-e a rómaihoz? s ha nem: miben különbözött?

E tárgyról már két ízben is szóltam ugyan, s több oldalról bebizonyítottam, hogy vegyes, azaz latin és magyar volt; de alább mondandó érveimmel közös célra szolgálván, a maga helyén találok felhasznált adataimat még egyszer visszahozni az olvasó emlékezetébe.

Összehasonlítva szent István s utódai korát az európai első keresztyénekével, s föltéve — mi alig lehetett máskép — hogy a hittérítés nálunk is csak azon eszközökkel folyt, azon nehézségekbe ütközött, s annyi időbe került: állíthatjuk, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt a reformációig folytonos volt. Elmondtam, hogy Franciaországban, Angliában, Németországon csak a X-ik század körül lehetett bevégezve a római egyöntetűség műve, s tehát csaknem négy század fáradaiba került. Innen folyólag előbbi állításom nem lehet vakmerő vagy túlzott, szemben oly néppel, melynek legfőbb két erénye volt a hősiesség és éneklés, mint utóbbi krónikásaink nyomán eléggé bebizonyítottam. Lehet-e képzelni, hogy egy szokásaihoz ragaszkodó nép, melynek történelme énekeibe van foglalva, ezektől könnyedén megváljék, s idegen legendákkal cserélje fel? Több mint valószínű, hogy hittérítőink kényszerűségből meghagyták a népies elemeket, utólagos helyreigazítás reményében. Az elsőbb egyházi atyák sem tettek másként keleten, habár a népzene felett egyhangúlag kimondták is rosszaságukat. Nálunk az egyházi zenéből nem veszhettek ki a kezdetben beolvadt nemzetiség,

s legfeljebb ősi énekeink fosztattak meg eredeti szövegüktől, mint egykor a görög zene rhythmusától. Mert erre sem idők sem körülmények nem lehettek oly kedvezők, mint a többi Európában, s ezenkívül kormányzatunk a római széktől függetlenebb volt. Nemzetiségünk e folytonosságát néhány adattal is bizonyítottam. Említettem a Kálmán alatt tartott esztergami zsinat tiltakozását olyan énekek ellen, melyeket a synodus helyben nem hagyott; továbbá IV-ik László alatt a budai zsinat hasonló rendeletét; Mátyás korából Vulturáni Péter levelét a pápához, melyben igen nagy dicsérettel szól a Budán hallott miséről, többek közt e kifejezéssel élve: „*missam iuxta suorum gloriosos mores cantari fecit*“ (t. i. a király). Bizonyítottam számos reformációt megelőző hymussal, melyek később nyomtatásban is megjelentek *régi ének* felirat alatt. Azt is elmondtam, hogy ha nemzetiségi kérdéseket s feltékenységet nem ismerve, annyi század lefolyta után végre is az egyházi előljáróknak buzgóságából netalán sikerült volna a sokszor emlegetett egyöntetűség behozatala: de mindezt a reformáció teljesen megghiúsította, sőt — mint nem soká újabban is látni fogjuk — a nemzetiségnek az anyaegház kebelében szintén lendületet adott. S végre ha az eddig mondottak megdönthetők volnának is, egy kétségbevonhatlan élő tanúra hivatkoztam. *napjaink nemzeti zenéjére*, mely még eddig egész nyugat zenéi közt legönállóbb, ellenben a hittérítés korában nemzetiségünk folytonossága megszűntével a kosmopolitismus árjába veszett volna.

Következnek most újabb érveim és adataim, melyek nem csak igazolják a szertartás vegyességét, hanem egyszersmind feleletül szolgálnak a második kérdésre, kimutatván a vegyesség szülte különbségeket.

A reformáció korában megjelent katolikus énekeskönyvekben kétféleképp látjuk képviselve nemzetiségünket: vannak latin s magyar szövegű dallamok, melyek tisztán, észlelhetőleg megtartották rhythmusainkat, s vannak olyanok, melyek nélkülözik a magyar rhythmust, de legalább előadás szempontjából mint magyar fordítmányok nemzeties szint öltöttek. Az előbbieket két külön osztályba sorozhatjuk, pl. külön a reformációt megelőző dallamokat, s külön a XVI. s XVII-ik század termékeit.

Mindezek a gyűjteményeknek közönségesen használt rovataiba *Kyrie, Gloria, Patrem, Sanctus, Agnus* stb cím alatt



vétettek fel, de minthogy szerkezetök népies: részletes ismertetésök nem ide tartozik. Ezek tették vegyessé a szertartást. A mise szövegének csak a papot illető része volt latin, s a többi a nép magyarul énekelte.

Folytonos volt ugyan nemzetiségünk a középkorban, mit a fennmaradt régi énekek igazolnak; de hogy végre keskeny térre szorítottatott, s tán közel állott a vonagláshoz: egy okmánynyal indokolhatjuk, melyet szintén már korábban ismerttettem. \*) I. Ferdinánd t. i. 1564-ben rendeli, illetőleg megengedi, hogy *communio* után bizonyos *responsorium* és *hymnus* énekeltessek a nép nyelvén. Ennek csak úgy lehet értelme, ha felteszszük, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt kihalóban volt. Annál nagyobb lendületet vett utóbb, elannyira, hogy ha a tridenti zsinat — melynek reformja kezdetben nálunk nem léphetett életbe — később nem vet korlátokat, valószínűleg az egész szertartás tisztán nemzetivé alakúl, mint volt a protestánsok miséje. Feljogosít e föltevésre Náray gyűjteményének egyik éneke, az *Ite, missa est* magyar fordítása, mely — mint feljebb a mise alkotmányában láttuk — nem a népet, hanem a papot illette és illeti.

De a nemzetiségen kívül még egy más lényeges különbséget is észlelhetünk a római s magyar szertartás közt a latin szövegű dallamokban. A mi latin énekeink metrumosak, a rómaiakról ellenben tudjuk, hogy a metrumokat Gergely rendszere nyomán nélkülözik. Valószínű ugyan, hogy miután nemzeti énekeink szelleme a szertartásban megmaradt, elragadt rólok bizonyos metrum a latinokra is; de természetesebb megfjtését adhatjuk a történelem nyomán, meggondolva, hogy Ambrosius rendszere Milanóban s Olaszország e részében Gergelyével szemben még a IX-ik században is uralkodott, sőt valósággal meg sem szűnhetett; mert a zene elméletét — melyet koronként mindinkább fejlesztettek — egyfelől épen a metrumok s rhytmusok teszik; minélfogva az elmélet e nemének fejlesztői, tudva, vagy nem tudva, csakis Ambrosius alapjára építhettek. Ezért a tridenti zsinat zenére vonatkozó reformjának magva épen Gergely rendszerének helyreállítása leendett volna, de már annyira kifejtett s meggyökerezett a metrumos éneklés, hogy

\*) „Buda-Posti Közlöny.“ 1867. 45. szám.

teljesen életbe léptetni nem lehetett, annyival inkább, mert a mintául szolgáló eredeti Gregoriánus nyomait csak a IX-ik századig lehet követni (mint Johannes diaconus bizonyítja, hogy még ekkor megvolt), s ezen innen valószínűleg elveszett. Tehát a tridenti zsinat is vett fel metrumos énekeket, a Gregoriánus szerint-e? vagy a korról haladni akarva? nehéz eldönteni. Forkel bámulattal említi, hogy a katolikus egyházakban a collectákat eleitől fogva metrumosan énekelték, valószínűnek tartva, hogy ez éneknemet maga Gergely hagyta meg ambrosiusi korban. Közül is egy háromféle mértékű e fajta éneket, épen a tridenti zsinat rendelete folytán helyreigazított s 1627-ben megjelent *Missale Romanumból*, mely szintén Ambrosius metrumainak tolytonossága mellett bizonyít.

Így lévén Európa többi részeiben a Gregoriánus túlsúlya mellett is, náluk már kezdetben annyival könnyebben meghonosíthatott Ambrosius, mert előnyére szolgált Rómának távolabbi s Milánónak közelebb fekvése.

Ezekből magyarázhatjuk meg, hogy a *Gyöngyösi*-féle codexben s *Graduale Romanum* címűben, mely az újhelyi pálosok chorál könyve volt, továbbá a nyomtatott gyűjteményekben is metrumokat találunk, oly nagy mértékben, hogy — ha nem csalódom — a turóczi jézsuiták codexében csak néhány gergelyi stílúnak mondható ének van, melyek a reformáció korában keletkeztek; a nyomtatottak közül pedig Szegediében a feljebb közlött gergelyi-stílvá s egyszersmind népénekké változtatott *Te Deum* kívül csak három:

„*Kyrie hatalmas úristen, Uralkodó*“ stb. 382. lap.

„*Salve o Regina, Mater misericordiae.*“ Magyarúl: *Üdvöz légy oh nagy királyné! irgalmasságnak szent anyja!*“ (385. l.)

„*Úr Jesus Christus meghagyta*“ (427). Utóbbi dallamára énekelték még a következő négyet:

„*Idvöz légy Christus szentsége!*“ (428.)

„*Oltári drága nagy szentség!*“ (429.)

„*Az úristent magasztalom!*“ (435.)

„*Jézusnak színe változik.*“ (518.)

Ezek képviselik a szoros értelemben vett metrum nélküli stílt: sőt magának Gergelynek is egy énekében:

„*Grates nunc omnes reddamus Domino Deo!*“

(„*Hálát adjunk mindnyájan az úristennek!*“)

mint Szelepesényi s Kisdi gyűjteményeikben felvették, mindamellett, hogy magát a dallamot mértékesnek nem mondhatjuk, e szóra: „*excelsis*“ következő mérték található:  $\cup - \cup$ , mely valószínűleg a szerkesztők javítása.

A protestánsok szerkezetéről nincsenek részletes adataim; de tudjuk, hogy Luther keveset változtatott a szertartás rendjén, s ez is inkább dogmai tételre vonatkozik. Feltehetjük tehát, hogy, ide értve az unitáriusokat is (kiknél a dallam szintén megmaradt s csak a szöveget alkalmazták dogmájokhoz): a szertartások kezdetben némely szűz Máriára, szentekre vonatkozó, s még egypár szorosan katolikus dogmával kapcsolatban álló ének kihagyásában különböztek.

A szorosan vett szertartásos énekek pedig nem csak szerkezetileg megegyeztek, hanem a katolikusoktól vétettek.

A codexekben s nyomtatványokban található éneknemek innen folyólag többnyire ugyanazon rovatok alatt állanak, pl. *adjutoriumok*; *antiphonák*; *benedictiók*; *Zachariás, Simon és Mária éneke*; *hymnuszok*; *introitusok*; *invitatoriumok*; *gyermeké kyriéje*; *lamentációk*; *litániák*; *Jérémiás énekei*; *passió-énekek*; *praecatiunculák*; *prózák*; *zsolttárok*; *responsoriumok*; *symbolumok*; *versiculusok*. Ezek aztán feloszlanak alkalmiakra, pl. különböző ünnepi antiphonákra, benedictiókra, stb. Többek közt a Pataki codexben találtam ily címűeket: *versiculus ad completorium*; *versiculi puerorum*; *antiphona ad completorium*.

E rovatok, zenei tartalomra vonatkozólag, miután az anyagegyháztól vétettek, vagy ez szolgált mintául: az eredetitől nem különbözhetnek, (s e tekintetben feljebb már bőven szoltam); mindemellett valamivel egyszerűbbek, t. i. ugyanazon dallamok a katolikusoknál képletdúsabbak, tarkábbak. Szintén Ambrosius modorában irattak, s kellett hogy irassanak, részint mert nálunk azelőtt is metrumos énekek divatoztak, de azért is, mert a protestantismus egyik fő elve volt: a vallást visszavinni eredeti egyszerűségére; másik: a haladásnak szabad tért nyitni. Mindkét tekintetben nem csak a biblia, hanem a régibb egyházi atyák tanulmányozása is szükséges feltétel volt, s a művészetet illetőleg a keleti egyház metrumos énekrendszere, melynek nyugoton Ambrosius lett képviselője, inkább szolgálhatott alapúl, mint Gergelyé. Elégge igazolják ezt a nyomtatott gyűjtemények előszavai, melyekben a szerkesztők elmondják: milyen legyen

a vallásos éneklés, minő eszközökkel hat a lélekre épületesen, stb.; s érveiket nem csak a bibliából, hanem az egyházi atyáktól is veszik, kiknek ilynemű mondataikból némelyeket feljebb már közöltem. Így Geleji Katona következő mondatát használja fel Nazianzenusnak: „Az zsoltárok az ifjuságot gyönyörködtetik, az vénséget könnyebbítik, emelítik, az vitézeknek az harczon paizsok, az győzködőknek az harcz után koronájok, az siránkozóknak és szomorúknak vigasztaltatások“ stb. stb.

#### IV. Az egymástól különbözőbb éneknemek ismertetése.

##### a) Az introitusok.

Alábbi ének egy adventi introitus az újhelyi pálosok Graduale Románumának első lapján.



Ad - te - le - va - vi - a - ni - mam



me - am, De - us me - us



in te con - fi - do, non e -



ru - be - scam, ne - que ir -



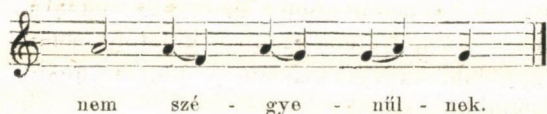
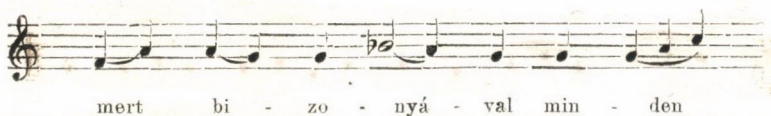
ri - de - ant me i - ni - mi -



A protestáns kódexek közt csak a Kecskemétiben s Patay-félében található egy pár introitus felirat. A Pataki kódexben s az unitáriusokéban egyet sem találtam. A Patay-féle töredékesen közöl néhányat s valószínűleg eredetileg többet is tartalmazott, de kezdeté hiányzik. Ezt mondhatom a Batthyány-kódexre is, mely szintén töredékes. Geleji Katona azonban kipótolja emezek hiányát, s főleg az előbbi csaknem kezdete az Öreg Graduálnak (8-ik lap), mint alább következik.







Ennyi az ének első része. A második a Grad. Románumban egy *evovae*-val kapcsolt felette rövid zsoltármondat, melyet Geleji Katona bővítve ad, ezenkívül mellékelve egy harmadik részt is, a „*Gloria Patri*“-t, mely — mint feljebb láttuk — az introitus kiegészítő része. Például:

Graduale Romanum. Zsoltárvers melléklete.



## Geleji Katonánál.



## Harmadik rész.





A „*Vias tuas*“ stb. dallama a nevezett latin kódexekben a feljebbi introituson kívül még több, szintén introitushoz, vagy is introitus antiphonájához mellékel tetik, szövegül különböző zsoltárverseket vevén fel. Például:

„*Confitemini Domino*“ (104-ik zsoltár) egy husvét, másod napjára szabott „*Introduxit nos Dominus*“ kezdetű antiphona melléklete. Grad. Rom. s Gyöngyösi kód. Ugyane zsoltárvers kapcsolatban „*Vidi aquam egredientem*“ husvét előttre szóló antiphonával; s ezekkel együtt szintén egy hasonló dallamú „*Gloria Patri et Filio*“ stb. Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Dominus regnavit, decorem*“ stb. (92. zsolt.) Karácson utáni vasárnapra. Antiphonája „*Dum medium silentium*“ stb. Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Jubilate Deo omnis terra.*“ (65. zsolt.) Vízkereszt utáni vasárnapra. — Antiph. „*In excelso throno vidi.*“ Grad. Rom. Gyöngy. kód. \*\*)

„*Qui habitat in adiutorio.*“ (90. zsolt.) Nagyböjt első vasárnapjára. Antiph. „*Invocabit me et ego.*“ Grad. Rom. A Gyöngyösi kódexben a dallam egy harmaddal alább iratott, mihez képest a C. kulcsnak nem a 4-ik, hanem 3-ik vonalon kellene állani.

„*Deus Deus meus respice in me.*“ (21. zsolt.) Virágvasárnapra. Antiph. „*Domine ne longe facias*“ Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Dicite Deo quam terribilia.*“ (65. zsolt.) Husvét utáni 3-ik vasárnapra. Antiphona. „*Jubilate Deo omnis terra.*“ Grad. Rom. Gyöngy. kód.

\*) A Batthyány féle kódex mást közül cím nélkül: *Sz. léleknek harmadját mennyből atya isten ereszszed*, mely a latin *rorate coeli desuper*, s tulajdonkép pünköszt. Második része. *hívek kérjétek az úristent* nem a zsoltárokból vétetett. Dallama a *rorate* folytatását megtartja. Harmadik része: *dicsőség atyának* stb. ugyane dallam, vagyis az itt közlötték közt a *miserere* dallama. (Lásd Gyöngy. kód. II. 31. b. lap.)

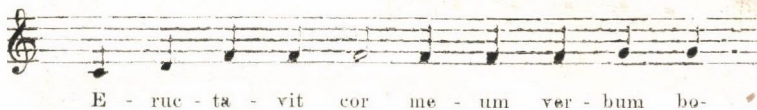
\*\*\*) Szent János ünnepe is: „*Bonum est confiteri Domino.* 91. zsolt.“



„*Ersurgat Deus et dissipentur inimici ejus.*“ (67. zsolt.) Pünköst első napjára. Antiph. „*Spiritus Domini replevit.*“ Grad. Rom. A Gyöngyösi-códex a dallamhoz más szöveget ír: „*Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis stb.*“

„*Domine Dominus noster quam admirabile.*“ (8. zsolt.) Szentháromság ünnepére. Antiph. „*Benedicta sit sancta trinitas.*“ Grad. Rom. A Gyöngyösi-códex itt is más szöveget mellékel: „*Benedicamus Patrem et Filium cum Spiritu S.*“ stb. Az erre következő ének szövege sem egyezik a graduáléval.\*)

„*Eruclavit cor meum verbum bonum.*“ Szentek énekei közt a szűzek tiszteletére. Antiph. „*Dilexisti justitiam.*“ Grad. Rom. A Gyöngyösi-códex nem tartja meg a dallam hangnemét, mely a felebbiekben harmadiknak mondható, hanem átteszi második hangnembe s bassus-kulcsba, mi által ugyanegy zenei gondolat következőleg módosulhat:



Geleji Katona a feljebbin kívül még egy adventi introitust vett fel: „*Emlékezzél meg mindenható és irgalmas úristen . . .*“ melynek nyomára a latinokban nem találtam biztossággal, s ezért csak valószínűnek tartom, hogy egy hamvazó-szerdai introitus átalakítása, melynek antiphonája: „*Misereris omnium Domine.*“ Ezt gyaníttatja a feljebb nevezett antiphona dallamának hasonló kezdete, a dallam folyamának hasonló fordulatai; s a hozzá mellékelte zsoltárvers: „*Dicis irjétek keresztyének az úristent mert igen jó*“ (106-ik zsolt.), melynek dallama egy, a latinhoz mellékelte „*Miserere mei Deus*“ kezdetű szintén zsoltárvers (56. zs.) dalla-

\*) Ugyane dallam szerint egy pünköst másodnapi introitus zsoltárja: „*Ecclutate Deo adjutori nostro.*“ (80. zsolt.)

mával. Mellözve a két rokön introitus antiphonáját ide melléklem a zsoltárverseket, mint a melyek dallama több alkalommal ismétlődik.

### Graduale Romanum.



Mi - se - re - re me - i De - us mi -  
 se - re - re me - i quo -  
 ni - am in te

A mondat vége befejezetlen, s rögtön következik rá egy

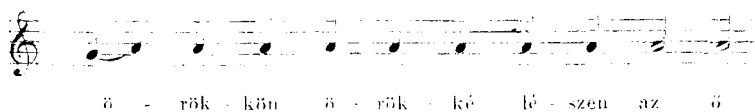


E vo - - - vae.

### Geleji Katonánál.



Di - csir - jé - tek ke - resz - tyé - nek az  
 úr - is - tent, mert i - gen jó és



E dallam szerint megy szintén Katonánál egy pünkösti introitusban *Hivek kérjétek az úristent* stb. A latinokban pedig: *Benedixisti Domine terram tuam.* Adv. harmadik vasárnapján. Antiph. *Gaudete in Domino semper.* Grad. Rom.

*Coeli enarrant gloriam Dei.* (18. zsolt.) Adv. 4-ik vasárnap.

Antiphonája: *Rorate coeli desuper.* Grad. Rom.

*Beati immaculati in via* (118. zsolt.) István vértanú ünnepén. Antiph. *Sederunt principes.* Ugyane zsoltárt a pünköst utáni 17-ik vasárnapra is, következő antiphona mellékletével: *Iustus ex Domine et rectum . . .* Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

*Eructavit cor meum verbum.* 44. zsolt. Sz. Tamás ünnepén.

Antiph. *Gaudeamus omnes.* Ezen kívül Nagy Bld. asszony, Kisasszony, sz. Agatha s minden szentek napján. Grad. Rom.

*Deus auribus nostris audivimus.* 43. zsolt. Sexages. vasárnapon. Antiph. *Exurge quare obdormis.* Grad. Rom.

*Diligam te Domine virtus mea.* 17. zsolt. 2-ik vasárnap pünköst után. Antiph. *Factus est Dominus.* Grad. Rom.

*Laetifica animam servi tui.* 85. zsolt. 15-ik vasárnap pünköst után. Antiph. *Inclina Domine aurem.* Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

*Laetatus sum in his quae dicta sunt.* 18-ik vasárnap pünköst után. Antiph. *Da pacem Domine.* Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

*Memento Domine David* 131. zsolt. Püspök és vértanú ünnepén. Antiph. *Statuit ei Dominus.* Ugyanez: szent Miklós, szent Péter, sz. Román, Timotheus, sz. Leo s Paulinus napjain. Grad. Rom.

*Misericordias Domini.* Sz. Policarpus napján. Antiph. *Sacerdotes tui Domine.* Grad. Rom.

*Magnus Dominus et laudabilis.* 47. zsolt. Gyertyaszentelő. Antiph. *Suscipimus Deus.* Grad. Rom. Ugyanez a Gyöngyösi kódexben pünköst után a 8-ik vasárnapra, mely alkalommal a

Grad. Rom. *Magnus Dominus*-ból antiphonát csinál, zsoltár-énekül vevén: *Gustate et videte*.

*Domine probasti me et cognovisti me*. 138. zsolt. Pál fordulásán. Antiph. *Scio cui credidi*. Grad. Rom. A Gyöngyösi kódexben *Domine probasti me* helyett e zsoltárvers: *Coeli enarrant gloriam Dei*, az előbbi dallamával.

*Exultate justi in Domino* 32. zsolt. Fülöp és Jakab napján. Antiph. *Clamaverunt ad te Domine*. Grad. Rom. Gyöngyösi kódex Ugyanez vértanúk napján. Antiph. *Sapientiam sanctorum*.

*Bonum est confiteri Domino* 91. zsolt. Kereszt. János születésén. Antiph. *De ventre matris meae*. Grad. Rom. Gyöngy. kód.

*Quam dilecta tabernacula tua*. 83. zsolt. Úr színe változása napján. Antiph. *Illuxerunt coruscationes* Grad. Rom.

*Misericordias Domini in aeternum*. Egy vértanú s püspök ünnepén. Antiph. *Sacerdotes tui*. Ugyanily alkalomra: *Noli aemulari in malignitatibus*. Antiph. *Salus autem justorum*.

*Bonum est confiteri Domino*. 91. zsolt. Confessorok napján. Antiph. *Iustus ut palma florebit*.

*Dominus illuminatio mea*. 26. zsolt. Hatodik vasárnap husvét után. Antiph. *Exaudi Domine*. A Gyöngyösi kódexben, a Grad. Romanumban csak antiphonája.

*Contra naturam temporis aer nimis*. Havi Bold. assz. napján. Antiph. *Placuit Domine prudentiae*. A Gyöngyösi kódexben.

*Noli aemulari in malignitatibus*. Vértanúk napján. Antiph. *Salus autem justorum*. Grad. Rom.

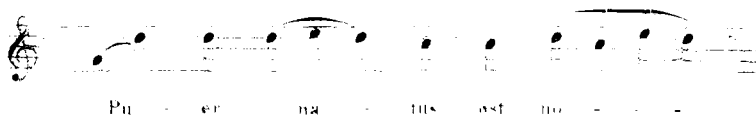
E két sorozatból látható: hány zsoltárversecskét énekeltek egy-egy dallamra? Az egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző dallamok száma kilencz, melyeknek legfejlettebbje az előbbi kettő. A többi hét a Graduale Romanum szerint még mintegy ötven introitusban szerepel, mindenikhez több s kevesebb versecske mellékeltetvén; például van olyan, melynek 11 különböző szöveget adtak; a többinek tizet, nyolczat, hetet, sőt egy kevésbé fejletnek csak egyet. Szerkezetök általában egyszerűbb, nem oly képletes, mint antiphonájok, s kivált némelyek megközelítik a responsoriumokét s collectákét.

Geleji Katona a nagyobb ünnepek mindenikére ad egy-két introitust. Ilyenek:

Karácsonra: *Gyermek születék minékünk, a latinokban: Puer natus est nobis*. Kulesa a 3-ik vonal helyett hibásan áll a

4-diken. Antiphonájának kezdete egyezik a latinokkal, de folytatását a szöveg miatt módosították. Például:

## Grad. Rom.



## Gelejinél:



zsoltár dallama ugyanaz, mint a latinoké, s így a második introitusé is: *Ime, eljött az uralkodó Krisztus: Ecce advenit dominator dominus* zsoltár mellékletével együtt: *Úristen a te ítélteled stb. Deus iudicium tuum regi da.*\*\*)

Virágvasárnapra egy éneket, állítólag Theodulphustól, ki Nagy Károly korában volt orleansi püspök. Antiphonája inkább illenék hymnusnak: melléklete nem zsoltár, hanem egy öt versből álló ének, melynek dallama a felebbiek egyikéhez sem hasonlít ugyan, de ezek jellemét megtartja. Ide melléklek az antiphonát, mely nem csak mint régiség érdekes, hanem öt hangterjedelmében s egyszerűségében csaknem költői becsü.\*\*\*)

\*) Ugyanez a Batthyány-códexben. cím nélkül.

\*\*) Ugyanez a Batthyány-códexben, följebb írva: *in die epiphaniarum* (Vízkereszt napján), mely alkalomra Geleji egyet sem ad.

\*\*\*) Ugyanez a Patay-códexben cím nélkül, főrédekesen. Az ének második része számára néhány üresen hagyott vonalsor. A katolikus gyűjte-



## Theodulphus introitususa.



Di - cső - ség és di - csi - ret



te né - ked meg - vál - tó ki - rá - lyunk.



Ki - nek - gyer me - ki szép se - reg



mon - da é - kes - é - ne - ke - ket.

Ez introitus egyike a Kecskeméti kódexben felvetteknek, egyes hangok megváltoztatásával, mi lényeges különbséget nem okoz. A másik husvétii alkalomra szól, melyet Geleji Katona is közöl, szövegét s valószínűleg dallamát is a latin „*Regina coeli laetare*“-től kölcsönözve, mely utóbbit azonban még eddig a római énekek dallamai közt nem találtam. Szerkezete különbözik a rendes introitusokétól, mennyiben az antiphona több rövid mondatból áll, s ezek közé feleletül mindannyiszor ismétlendő: *Dicséret úristen tenéked!* A Kecskeméti kódex több hangközöi ebben is különböznek; nem adnak oly kerek dallamot, mint az *Üreg Graduál*; de minthogy nyelvkiejtéséhez a gyűjtemények egyike sem hasonlít: melléklém egész terjedelmében.

mények szintén felvették, de nem antiphonának, hanem hymnusnak: „*Gloria laus et honor tibi sit Rex Christe Redemptor*“ (*Dicsőség és dicséret tenéked Megváltó királyunk.*) *Szelepcsényinél; Kisdinél; Szegedinél.* Utóbbi más dallamot mellékel.

## Kecskeméti codex.



Ö - rülj és ör - ven - dözz kö - rös - tyé - nők -



nek gyü - le - kö - zeti. Dí - csé - ret ú - r - is -



ten te - ne - köd. Mert az Jé - zus ki



ál - do - zik te é - rőt - tőd. Dí - csé - ret



úr - is - ten te - ne köd. Föl - tá - ma -



dott mint meg - mond - - - ta. Dí - csé - ret



úr - is - ten te - ne - köd. Kér - jük



ö - tet i - gaz hit - ből tisz - ta szív - ből. \*)

\*) Katonánál ismételve: *Dicséret úristen.* stb.



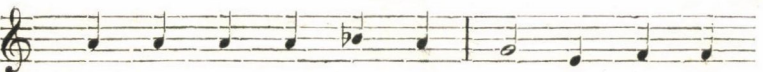
Id - vö - zítő Krisz - tus szűz Má - ri - á - nak



szent fi - a en - gedj ne - künk tisz - tös - sé-



göd - re va - ló éle - töt. Mert té - göd il-



let min - dőn tisz - tös - ség úr - is - ten! ki



ha - lot - tai - ból föl - tá - ma - dál, ke - gyel-



mes ki - rály! Hi - szünk té - gö - det é - lő



is - ten - nek fi - á - nak és nagy ha - lált



az - zsi - dók - túl szen - ve - dőt lőn - nőd. Min - den

\* ) Innen kezdve Katona csak mellékli a szöveget, hangjegyek nélkül, három utolsó versét *Üdvözítő Krisztus* dallamára szabva. A legutolsó mondat: *Tarts meg minket* stb. oly záradék, melyet más énekek mellé is szoktak alkalmazni. Ezért Katona ehez sem mellékel dallamot, s a kántor ízlésére hagyja.

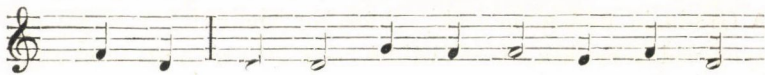




bü - ne - in - kért szen - ve - dél Krisz - tus.



A - zért né - köd min - den - ko - ron hála - kat



a - dunkt. Tarts meg min - ket úr Jé - zus az



i - gaz hit - ben.

Geleji ez alkalomra még kettőt vett fel. Egyik: *Megalázá önön magát az mi urunk* (Humiliavit) Antiphonája dallamát a latinokban nem találtam. Melléklete egy a husvétii latinmal. A másik: *Feltámadá az mi urunk*. Szövege nem a latinoké ugyan, de ezek dallamát megtartja, kivéve a második s harmadik részt, melyekhez a feljebb említett kilencz latin dallam közül mászt adott.

Felvett végre még egy-egy áldozó-csütörtöki, pünkösti, szentháromsnapi s vasárnapi introitust. Az első: *Galileabéli férfiak* (Viri galilei.) Lényegtelen különbséggel egy a latinokkal. Antiphonája egy phrásissal többet mond, melynek dallama idegen. Ugyanez antiphonából a Batthyány-códex egészen másnemű, azonban szintén pünkösti antiphonát csinált. A másik: *Sz. léleknek harmatját*, ugyanaz melyet a Batthyány-códex a latinoktól kölcsönözve, valószínűleg tévedésből adventinek nevez. A harmadik: *Idvöz légy szentháromság* antiphonája nem hasonlít a fentnevezett latinokhoz, de második része szolgált alapul, mely a latinok egyike: a feljebb közlött *Eructavit cor meum* dallama.

\*) Ugyanez a Patay-códexben fölírva, csak eddig: *üdvözlet Krisztus*. A többi vonal-sorok üresen.

Az utolsó: *Uram, mindenható isten, az te irgalmasságodban Gyöngyösinél: Domine in tua misericordia.* Kissé átalakítva. Zsoltár-melléklete Vajjon míg feledkezel el uram, *Usque quo Domine oblivisceris.* Folytatása az előbbinek.

Ennyi a protestáns gyűjtemények introitusainak összes száma.

Általában ez énekem ismertetésére vonatkozva megjegyzem még, hogy bizonyos ünnepeken a katolikusok elhagyják a harmadik részt (*Gloria patri* \*), de egyébkor mindig éneklék. A *Graduale Romanum* csak néhányhoz melléklí \*\*); a Gyöngyösi-códex egyhez sem. Továbbá, hogy a *Gloria patri*, mint szintén az *Evovae* dallama ugyanaz, mely a zsoltár-versé; amaz a dallamot egészen, ez csak záradékát ismételve, mint a feljebbi mutatványokban láthatni. Így a protestánsoknál is, kik a *Dicsőség atyának* szövegét minden introitusához melléklík, kivéve Theodulphusét s egy husvétit (*Örülj és örvendezz*), melyet feljebb közlöttem.

Van még az introitusoknak egy tisztán katolikus neme: a szentek ünnepeinek introitusai. Két első részük nem különbözik a fennebbiektől, a harmadik ellenben az illető szentre vonatkozik. A pálosok számára írott Szántó-Gyöngyösi-féle kódexben többek közt találtam egyet-egyet szent István királyhoz, sz. Imréhez és sz. Lászlóhoz. Ezek tartalma rövid könyörgés; alakjuk hasonlít a régibb hymnusokhoz, melyek dallama — minthogy szövegök próza — zeneileg nem eléggé kerek. Mindenik egy *Allelujával* kezdődik, melynek dallama egyszersmind kezdete az éneknek is. Korukat évszámokkal pontosan meghatározni nem lehet. A Gyöngyösi-códexben előforduló évszámok a XVII. század elejére utalnak ugyan \*\*\*), de a kódex ekkor csak másoltatott. Általában a szentek tiszteletére írott szertartásos dallamokat római mintára szerkesztették, de nem mondhatók szoros értelemben római eredetűeknek, mert minden nép nemzeti szentjei énekét maga költötte. Így a nevezettek

\*) Advent 3-ik vasárnapján *Gaudete.*  
 Advent 4-ik vasárnapján *Rorate coeli.*  
 Hamvazó szerdán *Miserere mei.*  
 Virágvasárnapján *Domine ne longes.*  
 Nagyesültörtökön *Nos autem gloriamur.*

\*\*) Szenteltvíz osztásakor *Vidi aquam.*  
 In diebus duplicibus *Asperges me domine.*

\*\*\*) 1618. a második rész 52. lapján. 1623. I. rész LVII. b. lap.

is honiaknak tekintendők, melyeneket minden korban az illető szerzetek s énekvezérek, magok használatára, különböző helyeken különféle dallamokkal szoktak írni. S kérdés, vajjon ugyanegy szerzet minden kolostorban egyöntetű volt-e? Erre a kezem alatti adatokból nem felelhetek; mert az újhelyi pálosok graduáljában semmi nyoma a három magyar szent énekeinek, s csak az introitus két első része található. Így az előbb nevezett közül sz. Pál remete tiszteletére egy másikat, mely aztán a Gyöngyösiben s a XVIII. század folytán másoltakban hiányzik. Ide melléklek a három nemzeti szent dallamait.

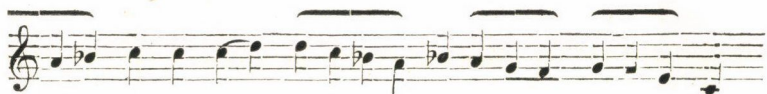
## De sancto Stephano rege.



Alle - - - - - lu - - - - - ja. O



rex et a - po - sto - le, Ste - -



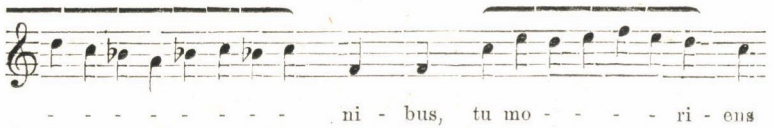
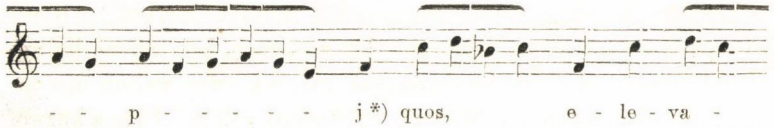
- - pha - ne! gen - tis tu - ae, tu - - is



pre - ci - bus duc nos ad con - tem - plan - - - dam



spe - ci - em cel - - si - - tu - - di - nis x - -



## Emerici ducis.



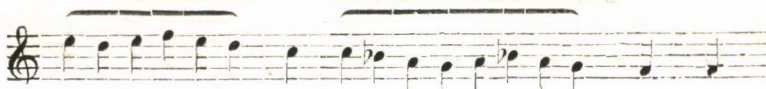
\*) Az eredetiben így, mely ezt jelenti: *Christi*.







so - - - rum o - ret pro - - no - bis in



coe - - - - - lis cu - - - - - jus nos



fe - - - - - sta ve - - ne - - ra - - - -



mur in - - - - - ter - ris.

### Ladislai regis.



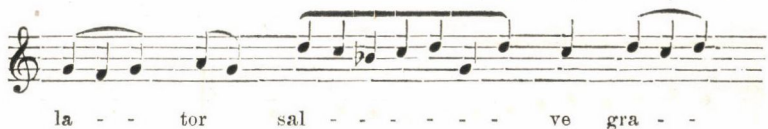
Al - - lo - : - - - - - lu - - ja.



Sal - - - - - ve



rex be - ni - - - - - gne La - dis - la - - -





E három ének közül a sz. Imréének kezdete csaknem egy a feljebb említett sz. Pál remetéével, s kétségkívül egyiket a másik nyomán írták; de hogy melyik régibb? csak úgy lehetne határozottan állítani, ha ismernők a pálosok szerzetének legrégebbi szertartásos gyűjteményeit; addig mint valószínűséget föltehetvén azt is, hogy Imrée szolgált alapul. Mert az ily énekek nem tartoznak a változhatatlan rómaiak közé, s a szerzetesek alapítójokat saját szerzeményeikkel is tisztelheték (szintúgy, mint a nemzeti szenteket), s tudjuk, hogy e tekintetben a barátoknak voltak is saját énekeik, melyeknek kedveltebbjei aztán kolostorról kolostorra vándoroltak. Így szedegette össze Kájoni Organo Missáléjába az általa szerzettekén kívül Olasz s Magyarország különböző helységeinek miséit s litániáit.

Vítatás tárgya lehet a feljebbi dallamok metruma is, de erről, mint általában a többiekéről, csak azután fogok szólni, ha ismertettem a különböző hangírásokat.



## b) Sanctusok és Sequentiák (Prózák).

Következnek most a mise alkotmányának többi részei, antiphonák, tractusok, collecták, responsóriumok; de minthogy ezek vagy teljesen hasonló szerkezetűek az introitusokkal, melyekről kimerítőleg szoltam, vagy legfeljebb képletdúsabbak: csak néhány érdekesebbet melléklek, kimutatván egyszersmind a protestánsokkal való közösséget is. Az alábbi *Sanctus* Mária tiszteletére íratott; képletei a többiekénél hangzatosabbak; s honi terméknek mondható nem csak azért, hogy a pálosok gyűjteményei közt egyedül Szántó-Gyöngyösiében találtam, s más hasonnemű énekes-könyvek nélkülözök: hanem nemzeti zenénkire vonatkozó rokonságánál fogva, vagy mintául szolgálhatván némely lassú *andalgónak*, vagy ezeknek köszönhetvén lételét.

## Sanctus de Beata Virgine.



San - - - - - ctus! San - - -



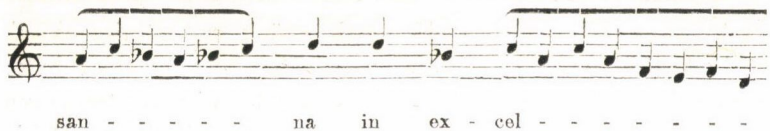
- - - - - ctus San - - - - -



- - - - - ctus do - - mi - nus De - us



Sa - ba - ot Ple - ni sunt coe - li - et -

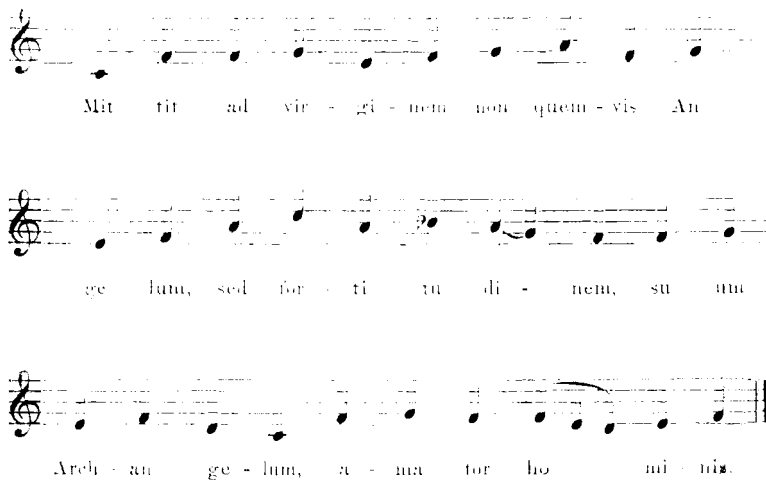


E sanctus szerkezete egyébiránt fogalmat adhat a többiekről.

Általában a szertartásos énekek közt nagyobb zenei becséssel bírnak az oly *sequentiaék* vagy *prózák*, melyeknek szövege vers, minélfogva prózáknak helytelenül is neveztettek. E dallamok a vers kötött alakjától, határozott lábmennyiségétől bizonyos rhythmusi kerekdedséget kölcsönöztek, mi legfőbb oka a szoros

értelemben vett prózák feletti előnyüknek. Ezért a hymnusoktól csak terjedtebb alakjokkal különböznek, egy-egy szótagra olykor nagyobb hangképletet vevén, míg a hymnusok többnyire annyi hangból állanak, mennyi a szótagok száma. Gyöngyösiben s az újhelyi pálosok chorálkönyvében lehangzatosabbnak találtam az alábbi, mely Krisztus fogantatásának legendája, s ádventi alkalommal szokott énekeltetni.

## Sequentia de beata Virgine.



Mit - tit ad vir - gi - nem non quem - vis An -

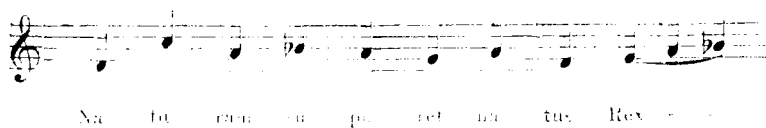
ge - lum, sed for - ti - tu di - nem, su - um

Arch - an - ge - lum, a - ma - tor ho - mi - nis.

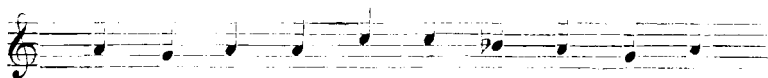
E versszakra ismétli a következőt:

*Fortem expediat pro nobis nuncium,  
Naturae faciat ut praejudicium  
In partu virginis.*

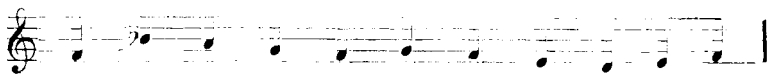
Mire feleletül jön egy újabb dallamkör:



Na - tu - ram su - per - nat - u - Rex -



glo - ri - ae, reg - net et im - pe - ret et



zi - ma se - ri - ae tol - lat de - me - di - o.

Ugyane dallamot ismétli a következő versszakra :

*Superbientium terat fastigia,  
Colla sublimium calcans vi propria  
Potens in praelio.*

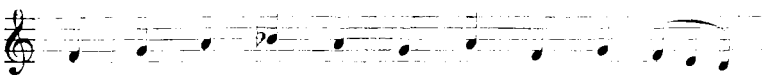
Itt kevés változattal ismétli az első kört :



Fo - ras e - ji - ci at nun - da - nun



prin - ci - pem. Se - cum - que fa - ci - at



ma - trem par - ti - ci - pem pa - tris im - pe -

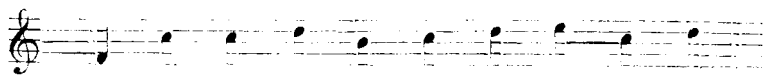


ri - .

Az alábbi versszak ugyane dallamra:

*Exi, qui mitteris, haec dona dicere,  
Revela veteris volumen litterae  
Virtute nunci.*

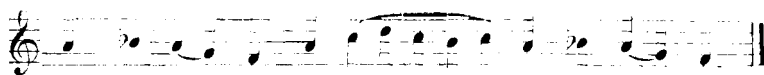
Ezután következnek az ének harmadik köre:



Ae - ce - de - num - ei a - die a - ve - ro -



mi - nus, die: ple - na gra - ti - a, die to -

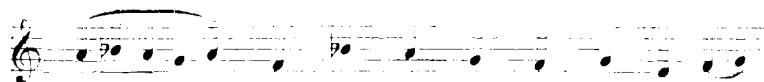


cum do - mi - nus. et die - bus ne - ti me - ra.

Ugyane dallamra:

*Virgo suscipias Dei depositum,  
In quo perficias castum propositum.  
Et rotam teneas.*

Negyedik kör:



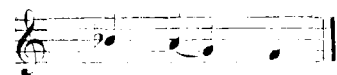
Au - tu - rit - et - su - sei - pit - pu - el - la -



num - ei um. ere - dit - et - con - ei - pit, et



pa - rit - fi - li - um, sed ad - ve - ni



ra - bi - tem

## Ugyane dallamra :

*Consiliarium humani generis  
Deum et hominem et patrem posteris  
Et pacem stabilem.*

## E kör az eddigi dallamok újabb összetétele :

Cu - jus sta - bi - li - tas nos red-

dat - - sta - bi - - les, ne nos

la - bi - li - tas hu - ma - na - - la bi

les se - cum prae - ci - pi - tet.

## Folytatása ugyane dallam :

*Sed dator veniae concessa venia,  
Per matrem gratiae obtenta gratis  
In nobis habitet.*

## Zárdallama szintén az előbbiek összetétele :

Qui no - bis tri - bu - at pec - ca - ti - ve - ni



am, re - a - tus di - lu - at, do - net et pa-



tri - am, in ar - ce sy - - de - rum.

Több zenei becsessel bír ez ének hasonnemű társai közt; mert körei nem csak magokban képeznek egy-egy rövid gondolatot, hanem egymáshoz is jól kiszámított viszonyban állanak; s az egész kerek alakot nyer az által, hogy a zárgondolatban, mintegy kivonatban az előbbieket röviden érintetnek.

A nyomtatott cancionálék közt Szelepcsényi és Kisdi közlik a szövegét; magyar fordítását is hasonló versnemben melléklék, sőt egy versszakkal bővebben, mint a nevezet. kódexek. \*) Dallamát három méretes ütenyekbe szedték, de egész szöveghez csak az első dallamkört alkalmazva, mi által — midőn szertartásos alakjában is kissé egyhangú — a versszakok száma szerint tizennégyszer egymás után unalmassá válik. Menthető ez eljárás, a mennyiben népénekké akarták átalakítani; sőt egyezik a népies balladák szellemével. Szegedi püspök cancionáléja adventi kyrie cím alatt adja szintén az első dallamkört három méretes ütenyekben; de a kyrie fogalmához képest csak három verset mellékel, latin és magyar nyelven, a feljebbi szöveget egészen mellőzve. Kájoni Kisdi és Szelepcsényi nyomán jár, de magyar fordítása újabb s egyszersmind szabatosabb. Így a turóczi jésuiták nyomtatás alá rendezett, de kéziratban maradt kódexe is.

A protestáns gyűjtemények — az unitáriusoké kivételével — mind felvették, ide értve a most már töredékes Kecskeméti kódexet is, melyből jelenleg hiányzik ugyan, de kétségkívül — mint adventi ének — egykor a kezdetét képezte. Így vesz-

\*) E versszak az utolsó előtti:

Natura premitur in partu virginis,  
Rex regum nascitur vim celans Numinis  
Et Rector Superiorum.



hetett el a Patakiból szintén egészen; a Patayféléből a kezdete; a Batthyányéból pedig a vége, úgy, hogy teljes épségében csak Geleji Katonánál látható. A kódexek hang rása nem mindenütt pontos; de lényegesebb különbséget okoz a szöveg, mely nagyobbára próza, s némely részében több szótaggal bővülve, a zenei rhythmust elrontja. Ide melléklem Batthyányét, mint legrégebbit (valószínűleg a XVI. század végéről), melytől azonban a többiek legfeljebb egyes szavakban, vagy csak a leírásban különböznek.

„Bocsáta az szűzhöz nem minden angyalát, de ő erősségét, Gábiel angyalát, embernek szeretője“

„Küldé mi érettünk ő erős angyalát természetet győző mi bizonyágunkra szűz'öl születettvén.“

„Természetet meggyőző dicsőségnek királya bírjon és országoljon és bűnünk szeplőjét vegye ki közülünk.“

„Kevéleknek és eltörje igyekezeteiket, ördögöknek nyakokat nyomja hatalmával az hatalmas királ!“

„Világ ellenségét el küldje mi róunk és vele országoltason minket az ő szent atyjának országában.“

„Menj el te ki küldettél nagy öröm mondani, jelents meg az régi írásnak mondását követségnek jóságát.“

„Menj el te jó követ, idvezljed az szűzet: kegyelemmel teljes, úr vagyon te veled, és monddjad Máriának hogy ne féljen.“

„Szent szűz te fogadjad úristennek fiát, kiben megtartatod az szűzességnek jóságát, és minden fogadást.“

„Hallá és fogadá Gábiel mondását, hive és fogada, és szüle magzatot, de nagy csudálatost.“

„Emberi nemzetnek szentséges tanácsát, istent és embert és atyját embereknek, állandó békességet“

„Kinek erőssége minket úgy erősítsen, hogy ez világ háborúja és testünk eseti minket ne sérthessen.“

„De az kegyes szent lélek bűnünket megbocsássa hallásnak általa \*) ajándékozzon meg, és bennünk lakozzék.“

„Ki nekünk engedje bűnünk bocsánatját, kit mi most tisztelünk adjon lakodalmat mennyeknek országában“

Geleji Katona még egyszer terje telmesebben kidolgozza e tárgyat, szintén az előbbi dallamra. A többi fordítások sem

\*) Innen kezdve hiányozván, Gelejiből egészítettem ki.

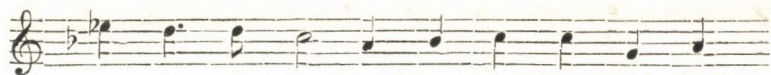


közelítik meg a latin eredeti szabatoságát; de Katona önálló dolgozata a művészeti kívánalmaknak ennyire sem felel meg; a mi újat mond, (péld. az ószövetségnek Krisztus születésére vonatkozó jóslatai, stb.) nem hogy emelné a mű becsét, sőt a balládai vagy is legendai szabatos rövidség helyett ellaposul.

A kath. nyomtatott cancionálék adnak még egy Karácsoni prózát, csak latin szöveggel, melynek dallamában némi rokonság van zenénkhez.



Lae - ta - re pu - er - pe - ra lae - to pu -



er - pe - ri - o; cu - jus ca - sta vis - ce -



ra Foe - cun - dan - tur fi - li - o.

Szegedié a többiektől eltérve e szövegre egészen más dalt ad; nem is nevezi prózának.

Feljebb a mise részei közt megneveztem volt néhány prózát, melyeket a római egyház általjában mindenütt felvett, s ezek közt Aquinói Tamástól egy úrnapit: *Lauda Sion salvatorem*, magyar fordításban: „*Dicsírd Sion megváltódat.*“ A magyar anya egyház átvette a latin szöveget, s magyar fordítását is mellékli minden gyűjteményben, de kétféle dallammal: egyik a Szelepcsényi s Kisdiféle kiadásokban, hol Aquinói Tamás is meg van nevezve; másik az újhelyi pálosok Graduáljában s Gyöngyösi-códexben, névtelenül. Amazoké egy rövid körből álló népének; ezeké a feljebb közlött mintájára sokkal hangzatosabb, erőteljesebb. Utóbbiak első zenei körét vette át Szegedi püspök gyűjteménye is. Innen valószínű, hogy Aquinói Tamás csak a szöveget írta, melyre aztán különböző helyeken különféle dallamokat költöttek. Hogy a jelen kettő vajon külföldi-e? vagy

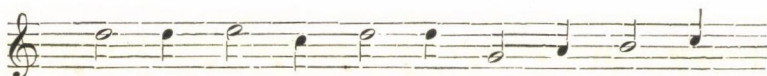
honi termék? erre még most nem felelhetek. Ide melléklek az elsőt egészen, a másodiknak pedig csak — Szegedi által felhasznált — első körét.

Proza D. Thomae Aquin. de SS. Sacramento.

(Kisdi s Szelepcsényi után.)



Lau - da Si - on Sal - va - to - rem, Lau - da



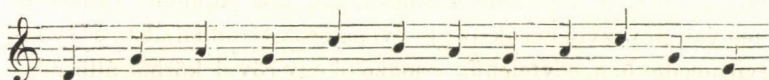
du - cem et Pa - sto - rem, In Hym - nis et



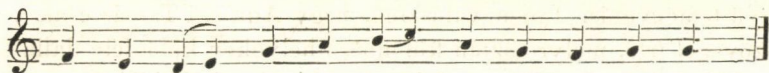
can - ti - cis.

Mint fenn látható, *Lauda Sion* trochaesi a dallamnak három méretes ütenynemet adnak. Kisdinél egy *b* előjegy is áll, mi, hozzá gondolva egy második *b*-t, lágy *g* hangnemre mutat, de Szelepcsényi mellöz minden előjegyet, s szerinte kemény *g*-ben éneklendő. Utóbbi inkább megfelel a szöveg szellemének.

A códexek után.



Lau - da Si - on Sal - va - to - rem, Lau - da du - cem

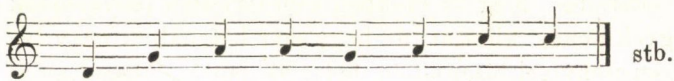


et - Pa - sto - rem, In Hym - nis et can - ti - cis.

Szegedié hibásan szedte három méretes ütenyekbe; mert határozottan négy méretes.

Előbbi kódexek a feljebbieken kívül még néhány prózát adnak. Melléklem mindeniknek kezdetét:

In nativitate Domini.



Gra - tes nunc om - nes red - da - mus.

Graduale Romanum; Gyöngyösi. Ez éneket Kisdi s Szepcsényi is átvették egy hanglépcsővel alább írva. Főíratukban Gergely pápának tulajdonítják. Feljebb — a gergelyi stílről szólva — már említettem. \*)

Prosa Paschalis.



Vi - eti - mae Pas - cha - li Lau - des im - mo -



lant Chri - sti - a - - ni, A - gnus re - de - mit



o - ves Chris - tus in - no - cens Pa - tri re



con - ci - li - a - vit pec - ca - to - res.

\*) Geleji Katonánál nem mint próza, hanem mint *benedictio* jön elő, azaz, záradéka az énekeknek (*conclusio concertuum.*) Dallamát nem közli; szövege így kezdődik; „Hálat adjunk mindnyájan az úristennek.“



A Graduale Romanumban s Gyöngyösiben. Mint fennebb láttuk, eredetileg a prózák feltalálója Notker írta; de hogy e dallam is tőle van-e? erről gyűjteményeink a föliratokban nem emlékeznek. A nyomtatott cancionálék közt Szelepcsényié közli latin szöveggel, s egész terjedelmében, de hangneme csak úgy egyezik a feljebbi lágy D-vel, ha oda gondolunk négy *b* előjegyet, vagy is, lágy F-ben vesszük, ellenben jelen alakjában egészen eltorzítja. Még ez időkben nem tartották lényegesnek az előjegyek pontos kiírását, de hogy már használtak négy *b*-t, épen Szelepcsényivel bizonyítom, hol (96. lap) „*Bágyad sérelmétől Mátyrok asszonya*“ kezdetű ének homlokán négy *b* előjegy áll. Ezért a feljebbi eljárás inkább tévedésnek, mint szándékosnak veendő.



A Gyöngyösiben, s a Graduale Romanumban. Szelepcsényi s Kisdi gyűjteménye e szövegre egészen más, hymnus alakú, dallamot ad, Szegedié szintén utobbiaktól is különbözik.



## In Ephiphaniás.



Fe - sta - Chri - sti om - nis Chri - sti - a -



ni - tas ce - le - brat.

Folytatása az előbbiétől egészen különbözik.

## In Ascensione.



Rex om - ni - po - tens di - e ho - di - er - na.

Ugyane dallamra megy: *Sancti spiritus assit nobis gratia*

## In aestate dominicis diebus.



Om - nes u - na ce - le - bre - - - mus



ce - le - bran - - - do.

## In dedicatione templi.



Quam di - lec - ta ta - ber - na - cu - la Do - mi - ni,

Emez öt utóbbi csak a Gyöngyösiben.



Di - es i - rae di - es il - la sol - vet

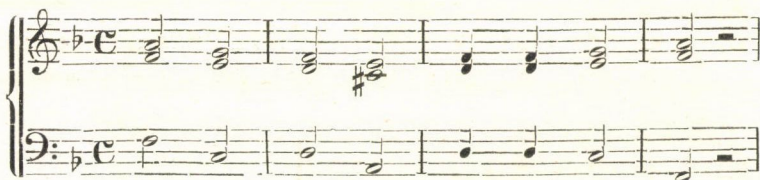


sae - clum in fa - vil - la.

A Grad. Romanumban. Szövegét Szelepcsényi s Kisdi is közli más dallammal. Ugyane szöveget Kajoni *Organo missale* című kódexe is egy eredeti dallamocskával adja, mely ránk nézve az előbbieknél érdekesebb, mint nem csak hazai termény, hanem magyar zamatú, emlékeztetve népdalaink között „*Mikor én nőtelen voltam*“ kezdetének rhythmusára és dallamára. De zenei tekintetben is becses, mint három szólamúlag teljes tisztasággal öszhangosított mű. Kájoni ezt is a többiekkel együtt orgona-táblázat szerint hangjelezte. Átírva következő:

### Dies irae.

(Kajoninál.)



Di - es i - rae di - es il - la



Sol - vet sae - clum in fa - vil - la



Te - ste Da - vid cum Sy - bil -

la.

Egészen független a fennebbiektől Náray *Lyra coelestis* cím alatti énekeskönyve, a mennyiben saját szerzeményeit közli, melyek többnyire magyar népeletből merített, vagy ennek megfelelő eredeti szóköltemények s dallamok. Prózái következnek:

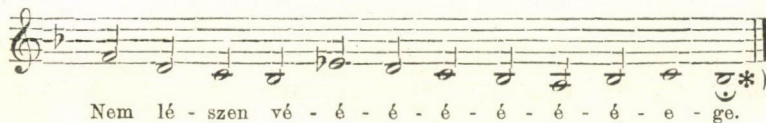
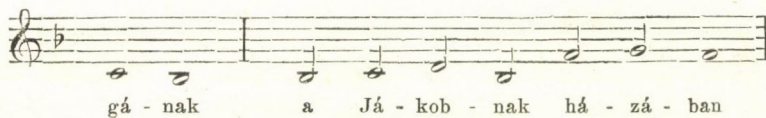
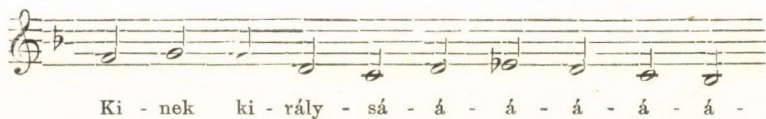
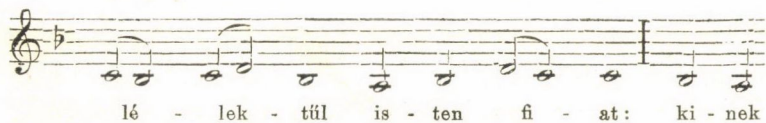
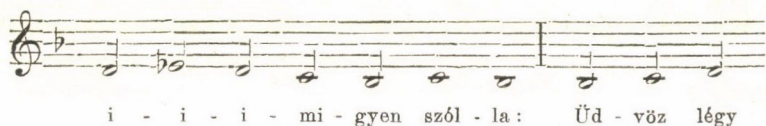
### Adventi.

Al - le e e e e e e e e e e e e e e e e

lu - ja. Kül - de - ték ég - ből a - lá

is - ten - nek szent a - a - a - a - an - gya - la

\*) Feljebb a mise részletei közt épen Nárayt hoztam fel a magánhangzók ismétlése példájául.

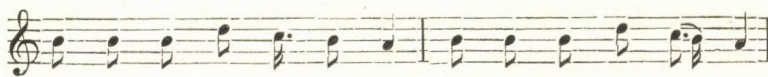


\*) Maga szerző belátva az ének mély fekvését, következő utasítást ad: „*Hæc Nota est valde demissa, adeoque quinto tono altius accipienda a verbo* : „Küldeték.“

## Prosa Paschalis.\*)



Vi - cti - mae pa - scha - li vi - cti - mae



La - u - des Chri - sti - a - ni im - mo - lent pa - scha - li,



Vi - cti - mae Pa - scha - li vi - cti - mae,

## Pünkösti próza.



Jö - vel szent - lé - lek úr - is - ten, fé - nyes -



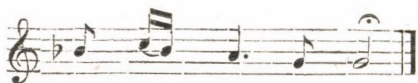
sé - ged - nek meny - nyé - bül. Bo - csásd egy - gyik



su - gár - ját. Jö - vel jöj sze - gé - nyek aty - ja,



Jö - vel min - den jök a - dó - ja, szí - vek



szí - vek vi - lá - ga.

\*) Szerző utasítása szerint igen lassan éneklendő (*tardissime debet cani.*)  
Szövege csak latin, a feljebb közlött nyomán dolgozott.

Ennyi a nevezett kath. gyűjtemények prózáinak összes száma.

Ezek közül a protestánsok következők szövegét s dallamát, vagy csak dallamát, vették át:

„*Mi keresztyének áldozunk dicsiretekkel husvéti báránynak.*“ Eredetie a Gyöngyösi-s Grad. Romanumból feljebb közlött „*Victimae paschali.*“ Megvan a Batthyány-códexben, s Geleji Katonánál. Szöveg és dallam. — Szintén a Kecskeméti kód. \*)

„*Feltámadott az Krisztus nekünk, örüljünk keresztyének*“ Gelejinél. Dallama az előbbi. Szövege eredeti.

„*A mindenható király a mai napon*“ a Gyöngyösiben: *Rex omnipotens.* Átvették a Batthyány s Pataki kódexek; Geleji Katona. Szöveg és dallam.

„*A sz. lélek ajándéka legyen velünk*“ a Gyöngyösiben: *Sancti spiritus assit.*“ Átvették a Batthyány s Pataki kódexek; Geleji Katona. Szövege s dallama mint a nevezett.

„*Mi atyánk ki vagy mennyekben*“ Dallama: *Lauda Sion salvatorem.* Szövege eredeti. Gelejinél. —

„*Mennyországban úristenhez, mi egyetlen*“ Gelejinél. Szövege eredeti. Dallama az előbbi.

„*Az nap eljő nagy haraggal*“ *Dies irae.* Gelejinél. Szövege s dallama a Grad. Rom. után fennközlött.

Az alábbi hármat a kath. gyűjtemények egyikében sem találván, dallamaik kezdetét is melléklem:

### Bűnbánó próza.



Nagy - úr - ra - lom - mal - fo - hász - kod - juk - az



nagy - úr - is - ten - hez.

\*) E kódex még egyet ad, *Prosa ad coenam in festo Paschatis* cím alatt, mely azonban Gelejinél himnusnak neveztetik. Kezdeté következő:

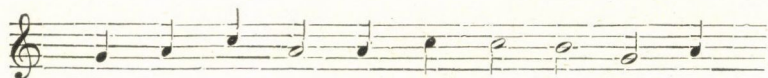


Oh - üd - vös - sé - gös - ál - do - zat.



Gelejinél. A Batthyány-codexben. (Emitt kezdet nélkül.)  
A Pataki kódexben, s a Kecskemétiében.

### Husvéti próza.



Fel - sé - ges ú - r - is - ten ez nap nagy ha -



tal - mad je - len - téd.

### Sz. háromság ünnepi.



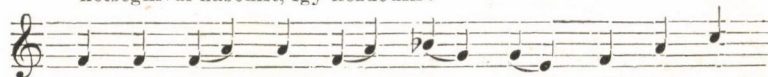
Szent az a - tya is - ten min - de - nek - nek



te - rem - tö - je.

Gelejinél. A Batthyány-cód. csokán. Így a Patay-cód.  
Ezekén kívül próza név alá iktatott Geleji még négy úrvacsorája alkalmára írt éneket: \*) egy „*Sanctus angelicus*“-t (Szent

\*) A Pataki kódex is ad egy ilyent töredékesen. Kezdeté s egyes szavai hiányzanak. Főlratából csak ennyi olvasható: *Prosa tempore . . . . .* valószínűleg *distributionis coenae*. Második szakasza, melyhez az első kétséggkívül hasonlított, így kezdődik:



Em - be - ri test - ben öl - tö - zék kit ter -



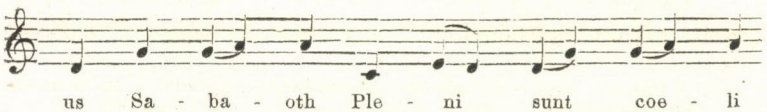
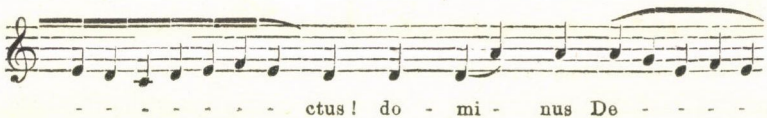
mé - szet egy sze - mély - ben.

Geleji Katona e szöveget versekbe foglalva hymnussá alakította, (*Szükség megtudni mindenek*) mely „*Urnak végvacsorájára*“ kezdetű hymnus dallamára éneklendő. E dallam épen az itt közölt.

angyalok mennyországban) „Gloria in excelsis“-t (Dicsőség mennyekben istennek.) „Agnus dei“-t (Atya istennek fia) „Cunctipotens“-t (Mindenható úristen) melyek nyomát a Gyöngyösiben fel lehet találni. Különösen az első legkevesebb változtatással vétetett át; melléklöm a latint s az ebből alakítottat egész terjedelmében.

### Sanctus.

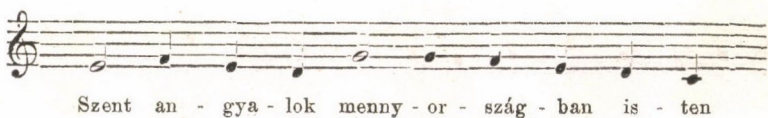
(Gyöngyösi kód.)





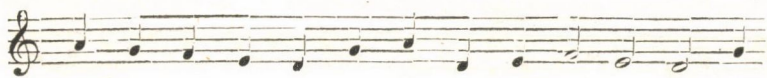


## Geleji Katonánál.





té - ged di - csir - nek szent - nek föl - dőn min - den nem - zet -



sé - gek - té - ge - det mond - nak szent - nek föld és menny min -



den - ko - ron té - ged úr - is - ten di - csir; mert min - den



ál - la - tok - nak vagy u - ra - is - te - ne. Tel - jes



menny - or - szág és az szé - les föld az te



di - cső - sé - ged - del. Ké - rünk té - ged ha - tal -



mas a - tyá is - ten! légy ke - gyel - mes nyo - mo - ro



dott ke - resz - tyé - nek - nek. Ál - dott légy Krisz -



tus ke - gyes szó - szó - lónk, ki a - tyá - nak



ke - be - lé - ből le - szál - lál szüz Má - ri - á -



nak mé - hé - be, és megh vá - l - tól szent vé - red - nek



ked - ves á r - rá - val.

E dallamot a Pataki kódex is közli. Az unitáriusokéban pedig következő módosítással találtam:



Szent É - zsa - i ás pro - phé - tá - nak lá - tá



sa sze - rint di - csir - jük a min - den - ha - tó



Úr - is - tent az an - gya - lok - kal e - gye - tem - ben



é - ne - kel - vén és mond - ván: szent szent az se - re -

\*) Az unitáriusok kódexét nem eléggé biztos kéz írta, a *nota romana* nehéz vonásait csaknem minden énekben hibákkal telve hangjellezte. A fenn kijelelt dallamot így kell helyre igazítani:



Úr - is - tent.





gek - nek u - ra. Mind ez szé - les föld tel - jes



az te dü - eső - sé - ged - del, min - de - nek -



nek te - rem - - tő - je. Ir - gal - mas - sa - god -



ban kik bíz - nak, az Krisz - tus - ért a - zok - nak légy



ke - gyel - mes.

Az ily alakban átvett dallamok legkevesebb változtatással történvén, könnyen felismerhetők; de vannak olyanok, s ezek közt az elébb nevezett prózák három utolsója is, melyek csak bizonyos fordulatokban, rokon hangzásban egyeznek a latinokkal, s annyira elburkoltak, hogy csak hosszas tanulmány által jöhetünk nyomukra. Két oka lehet a különbségeknek. Miután az épen közlött dallamok úgy szólva hangonként egyeznek az eredetivel, nem mondhatjuk, hogy a protestánsok reform szempontjából szándékosan módosították s javították a nem egészen egyezőket; de nem is vettek át oly dallamokat, melyek alá — dogmájok miatt — új eredeti szöveget kellett volna írniok, mi a dallamra vonatkozva változtatásokat igényelhetett; az átvett dallamokon pedig eltéréseikkel épen nem javítottak. Egyik ok tehát a fordítási eljárásban keresendő. A szertartás prózai nyelvén nem kötötték magokat az eredeti szöveg bizonyos számú szótagjaihoz, minek folytán mondataik kelleténél vagy rövidebbek vagy hosszabbak lettek, mindkét esetben a dallam rovására. De másfelől a protestánsok is (magok a refor-

mátorok s kántoraik) elegenden foglalkoztak dallamköltéssel. Tudjuk, hogy az eredeti gondolatok száma nem oly nagy, mint külsőleg látszik; egyik szüli a másikat; s egy bizonyos dallamnak a maga korában végtelen sok változatát találjuk. A költők száma minden időben nagy szokott lenni, mert maga az egész nép költő; de kiváló tehetség, mely az avúttat is új színben tudja előadni, keveseknek adatott. Így a protestáns énekköltők ama korában csak kevés bír eredetiséggel, s Tinódit, Sztárait, Batizit kivéve, a többiek, s főkép a kántorok — kiknek közreműködésök folytán nőttek ki magokat a kódexek — csak az anyaegyház kiválóbb dallamait ismételték többféle változatban, melyeknek végig nyomozása nem lehetne oly háladatos, mint fáradságos.

Ezek alatt értem főkép a legnagyobb számmal képviselt antiphonákat, vagy, szertartásos zsoltárok megnyitóit, melyek a feljebb látott introitusok antiphonáitól csak abban különböznek, hogy sokkal rövidebbek.

Ez éneknemek, mint a többiek is, Gelejinél teljes számmal levén, látható, minő arányban állanak egymáshoz.

|   |      |
|---|------|
| Gyermekek Kyriéje . . . . .               | 1.   |
| Litánia *) . . . . .                      | 1.   |
| Jeremiás imádsága . . . . .               | 1.   |
| Symbolum (hitvallás) . . . . .            | 2.   |
| Passió ének . . . . .                     | 2.   |
| Canticum. (Zachariás, Simon Mária énekei) | 4.   |
| Invitatorium . . . . .                    | 4.   |
| Precatiunculák . . . . .                  | 7.   |
| Lamentációk . . . . .                     | 8.   |
| Responsoriumok . . . . .                  | 10.  |
| Verseckék . . . . .                       | 10.  |
| Introitusok . . . . .                     | 12.  |
| Benedictiók . . . . .                     | 14.  |
| Prózák . . . . .                          | 15.  |
| Hymnuszok . . . . .                       | 77.  |
| Zsoltárok . . . . .                       | 150. |
| Antiphonák . . . . .                      | 254. |

\*) Geleji mutató táblájában Ambrosius *te Deumját Litania major*-nak nevezi; de tévedésből, mert ez alatt egészen más értendő, melyet a többi gyűjtemények is *litania major*-nak neveznek. E szerint a *te Deum* inkább a symbolumok közé sorozandó.

Utóbbi szám a többiekkel szemben aránytalanul nagynak látszik, de csak látszólagos; mert a népénekek rendszerint több versből állanak; az introitusok, prózák, invitatóriumok nagy terjedelműek, s a számra nagy, de rövid antiphonák mellett a gyűjtemény lényegesebb részei.

Az unitáriusoknál a szertartásnak szintén ilyenmű beosztását találjuk; de az antiphonákat lepassztották 23-ra, több tért engedvén a hymnuszoknak s népszoltároknak, melyek dallamai azonban egyeznek a többi protestánsokéval.

### c) A credók vagy symbolumok.

Visszatérve most a katolikus gyűjteményekre, melléklek néhány olyan éneknemet, melyek — mint az előbbi prózák — egyfelől nagyobb zenei becstiek, másfelől nemzeti zenénkkel is rokon viszonyban állanak, vagy kihatók levén fejlődésére; vagy megfordítva, ettől vevén életet; vagy tisztán népiesek.

Ilyenek a *Credók*, melyek írásában szerzetek s nagyobb helységek kántorai versenyeztek egymással. Az alábbiakat terjedelmök miatt nem adhatom egészen, de kezdetök elég arra, hogy lényegökbe pillanthassunk.

Megtalálhatók az újhelyi pálosok graduálja végén, mint szintén a pesti s vándorfi (Sopron megyében) ugyane szerzet chorál könyveiben, melyek a XVIII. században másoltattak, s jelenleg az egyetemi könyvtár sajtájai.

#### I.

### De B. Virgine Maria.

\*)

Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li

\*) „*Patrem omnipotentem*“-nek három utolsó hangja nem d - e - c, hanem e - d - c. Így áll a pesti s vándorfi pálosok graduáljában. Egyébiránt összehasonlítva e különböző helységek gyűjteményeit, dallamaikban szoros egységet nem találunk, s vagy hanglépcsőkben, vagy mértékben különböznek.

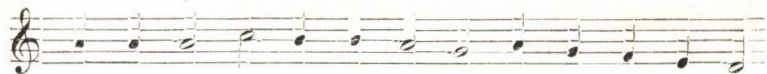




et ter - rae, vi - si - bi - li - um om - ni - um et in -



vi - si - bi - li - um, et in u - num do - mi - num Je -



sum Chri - stum fi - li - um De - i u - ni - ge - ni - tum



et ex pa - tre na - tum an - te om - ni -



a sae - cu - la. stb.

## II.

### Majus solemne.



Pa - trem om - - ni - po - ten - tem, fa - cto - rem



coe - li et ter - rae, vi - si - bi - li - um, om -



ni - um et in - vi - si - bi - li - um, et in u -



num do - mi - num no - strum Je - sum Chri - stum fi - li - um



De - i u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na -



tum an - te om - ni - a sae - cu - la De - um de



De - o .

### III

#### Minus solemne.



Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li et



ter - rae vi - si - bi - li - um om - - ni - um



et in - vi - si - bi - li - um et in u - num do -



mi - num no - strum Je - - - - - sum Chri - stum fi -



li - um De - i u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre



na - tum an - te om - ni - a sae - cu - la.

## IV.

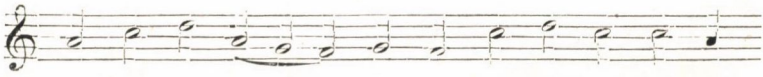
## Cunctipotens.



Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li



et ter - rae vi - si - bi - li - um om - ni - um et



in - vi - si - bi - - li - um et in u - num do -



mi - num no - strum Je - sum Chri - stum fi - li - um De - i



u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na - tum an - te



om - ni - a sae - cu - la.

## V.

## Polonicum.



Pa - trem om - - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe -



li et ter - rae vi - si - bi - li - um om - ni -



um et in - vi - si - bi - li - um om - - - ni -  
um et in u - num do - mi - num no -  
strum Je - sum Chri - stum fi - li - um De - i u - -  
ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na - tum an - te om -  
ni - a sae - cu - la. stb.

Utóbbi — mint fölírata mutatja — lengyelországi. Ránk nézve érdekes, mert zenénkkel oly arányban rokon mint az előbbieket, sőt a IV. szám alattinak kezdete is innen vétetett. Szertartásos énekeink közt még eddig kevés olyanra találtam hol a lengyel forrás meg van nevezve,\*<sup>)</sup> s innen azt lehetne következtetni, hogy a lengyelekkel nincs zenei rokonságunk; mert néhány ének nem honosúlhat meg oly behatóan, hogy bizonyos sajátosságos mértékkel újabb stílt képezzen. Mindemellett nem csak a régi, hanem mai népzene is ama rokonság mellett nyilatkozik; melyet természetesnek találunk, meggondolva, hogy a magyar kormány és nemzet a régibb idők óta szoros viszonyban állott Lengyelországgal; hogy — kivált az erdélyi fejedelmek korában — a két ország közt folytonos szellemi érintkezés volt, sőt a művelt Európával is ez úton közlekedtünk.

<sup>\*)</sup> Ilyenek a feljebbi kívül: Kájoni *Organo-missale*-jában két mise Krakó és Varsó fölírattal. A népénekek közt Balassától egy vers következő jegyzékkel: *egy lengyel ének ígéről ígére és ugyanazon nótára* „Blahoz launar.“ Az unitáriusok Graduáljában „Jay meddig nagy úristen nyugtód nagy haragod (nota polonica.) Az Új zengedező menyeyei kaiban: „Mennynek és földnek nemes teremője.“ („*eu právoj vöri*“ dallamára).



Az ily szertartásos énekek rokonsága onnan eredhet, hogy — mint mondám — vagy kihatólag szolgálnak anyagúl a hymnuszoknak, s ez úton a népdalnak, vagy utóbbiak hatása alatt keletkeznek. Melyik áll jelenleg a kettő közzül? Légregibb emlékeink hiányában vitatás terét kell választanom.

Nem szenved kétséget, hogy az egyházi s világi élet — ahoz képest, a minő állást foglalnak el a tudományok s művészetek terén — váltakozva szoktak hatni egymásra. Erre alapítottam előbbi véleményemet is. A XVI. században költőink művei kivétel nélkül egyháziak vagy ilyen színezetűek, mert uralkodó eszme volt a reformáció; de épen ez által előnyre jutottak a világi tudományok; a művészetekben megszólaltak a nemzetiségek, s főkép a világi zene még az alaktalan szertartásos énekekre is határozottan kezdett befolyjni. Annyival könnyebben történhetett ez, mert nemzetiségünk az egyházban folytonosnak mondható. S így lévén, a feljebbi *credók* inkább a népelet befolyása alatt keletkeztek; mit igazol dallamaik élénksége, melyet bizonyos zenei mértéktől, s kerektsége, melyet népénekek rhythmusától kölesönözthettek; végre a dallamok lépcsői, melyek inkább emlékeztetnek világi, mint egyházi életre. Ilyen dallamokat próza nem szülhet, s bizton állíthatjuk, hogy Európának a vers-írás kifejlése előtt nem lehetett helyes fogalma szabatos, kerek zenei gondolatról. Hasonlítsuk össze az introitusokat, benedictiókat, responsoriumokat, szóval, a próza eredeti dallamait a versekével, s azonnal észre vehetjük a különbséget. Hogy azonban a feljebbi dallamok valamely mértékben s rhythmusában megcsonkított hymnuszról kölesönöztek, meggyőződhetünk, ha megvizsgáljuk a *credók* szövegének az illető dallamokhoz való viszonyát, s legfőkép a II. szám alattinak a mondatát: *et in unum dominum nostrum*, mely egy rövid zenei phrásist képez, az előtte valónak megfelelőt s egyszersmind záradékul szolgálót. Ugyan e dallamphraxis esik, még pedig főzáradékul, mindjárt alább e szövegre: *ante omnia saecula*. Itt a hangok mértéke változatlanul marad, de a két utolsó félhangjegy (d—c) nem záradék, hanem kezdete a következő „*Deum de Deo*“-nak, miből a férczelmény világosan látszik. Hasonló következetlenségekre az eredeti szertartásos prózában nem találunk. Mindemellett nem állítom, hogy a kérdés alatti *credók* közvetlenül világi zenéből vétettek, hanem mint feljebb mondtam, világi dallamok után írott hymnuszokból.

Ilyen például szolgálhat a pesti s vándorfi pálosok graduáljaiban egy másik *credo*, mely „*Krisztus feltámadta, mi bűnünket elmosá*“ kezdetű himnusz hangzatos magyar dallamából készült, s mint ilyen a nyomtatott cancionálékban *régi ének* cím alatt fordul elő, minél fogva visszavihető legalább is a XV. századba. \*)

Legfőbb czíloom levén régi emlékeink közt a nemzeti elemek kiválasztása, következne az előbbieken is pontosan kimutatni e részleteket, s e végett előre kellene bocsátanom mindazon tényezőket, melyek nemzetiségünket képezik; de e sokoldalú, terjedelmes tárgyat a népének rovatába osztván, az itt már közlöttek s még közlendők ilyenmü részletezését is ekkorra halasztom.

A tisztán népies credók, s előbbiek közti különbség a szövegre nézve az, hogy egyik próza; a másik vers. A népiesekben t. i. a prózai tartalmat különböző versnemekbe szedték, melyek teljesebb s bevégzettebb dallamokat adnak. A feljebbiek szakaszaiban is újra előfordúlnak az első szakasz dallamai, de a próza minőségéhez képest hol bővítve, hol rövidítve, s idegen elemekkel vegyítve. A népiesek ellenben mint szakaszos versek minden szakaszban egyformán ismétlődnek, s mint ilyenek a többi népies himnuszoktól csakis a tárgy, s a szertartás rendes folyamába való beosztás által különbözhetnek. A codexekben egyet sem találtam; ellenben a nyomtatott cancionálék minden alkalomra adnak, a feljebbi latinokat teljesen mellőzvé, vagy, mint pl. Szelepcsényi, csak szövegöket adván.

\*) A turóci jezsuiták codexe (*egyetemi könyvtár*), melynek keletkezése idejét pontosan tudni nem lehet, de az újhelyi pálosokénál s a nyomtatott cancionáléknál későbbi, a III. szám alatti credót népiessé változtatja, következőleg idomítva:

Hi-szüink mi egy a - tya is - ten - ben. Menny-nek föld-nek

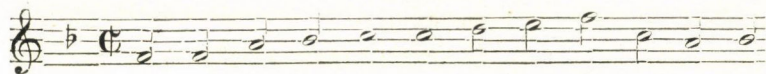
te - rem - tő - jé - ben. És ő ha - tal-mas fel - sé - gé - ben

Mindamellet, hogy ebben semmi új nincs, a kódex írója új (tán általa írott)ének címe alatt adja. Így szokott egyik dallam a másiknak élete t adni. S kérdés, vajon a III. számú latin is nem így keletkezett-e? Ezt mondhatom a IV. számura is, melyet hasonlóan új énekké változtatott.



## I.

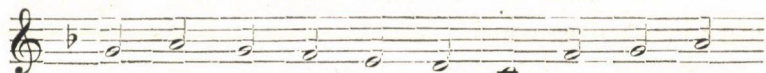
## Ádventi.



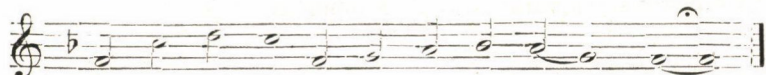
A ke - resz - tyén - ség - ben, I - gaz val - lás a hit-



ben, Hogy hig-yünk egy is - ten - ben A - nya



fi - ú és sz-nt lé - lek - ben Menny-nek föld-



nek ten - ger - nek Ö te - rem - tö - jé - ben,

Kisdinél; Szelepcsényinél; Szegedinél; Kájoninál; s a turóczi jezsuiták kéziratában *Régi ének* cím alatt. Dallamára Szegedi még két verset ad: „Sötétség világa“, „Atyák szomjuhozván.“ Kájoni pedig: „*Siral munknak oka lön minnyájunknak Éva*“, „*Idvez légy Mária, te vagy . . .*“ E dallam szerint énekeltek még egy „*Ave hierarchia*“ kezdetű szintén ádventi, de egészen más tartalmú himnuszt. Hogy e latin vers a régiek közé tartozik, láthatni a protestáns kódexek közt a Kecskemétiben, mely fölvevén a feljebbi credo-szöveget, *ave hierarchia* dallamára utasít, (mint írja: *Jerarchia*) s innen az is következik, hogy a dallamot eredetileg latin mellé írták. De a protestánsok emilyen eljárására alaposan nem építhetünk; mert ugyanegy dallam végett most egy, majd más szövegre hivatkoznak. Másfelől a katolikus nyomtatott cancionálék nem is említik ama latin szöveget, holott az eredeti latinokat rendszeren együtt adják a dallammal, s magyar fordításukat csak mellékletül. Az is megjegyzendő, hogy a *régi ének* cím alattiaknak, kevés kivétellel, nincs latinjok. Végre,

hasonlítsuk össze a két szöveget, s látni fogjuk, hogy a feljebbi dallam nem egy időben keletkezett a latinnal:

*Ave hierarchia  
Coelestis et pia  
Dei monarchia  
Respice nos Domine  
Ut eruiamur errantes in via.*<sup>4</sup>

(Újhelyi pálosok grad.)

Szelepcsényi a gyűjtemény toldalékjában (342. lap) közöl még egy ádventi credót (*Hiszünk egy bizony istenben, kit áldunk atya nevében*) dallam nélkül, s a tartalom-mutatóból is kifeledve. Felötlő, hogy a kath. credók egyik pontját: „*Et unam sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam* egészen mellőzi.\*) Egyebekben a latin szövegre utal.

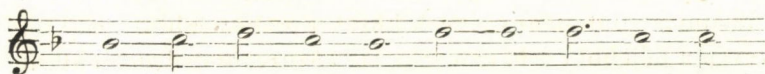
Szegedi szerkesztői minden alkalomról gondoskodnak, de nem minden szöveg mellé adnak dallamot, ily esetekben más himnuszokéra hivatkozván. A dallamosak ezek:

## II.

### Karácsoni.\*\*)



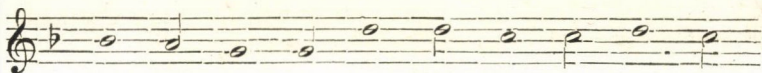
Hi - szünk mi az egy is - ten - ben, I -



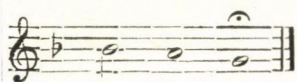
gaz te - rem - tö - ben, Hi - szünk az Jé - zus

\*) Szegedinél is többször van rá eset. A 45-ik lapon csak ily röviden érinti: *Hiszünk sz. lélekben, szentekkel egy hitben*. Így a 140. 166. oldalon. A 251. lapon világosabb: „*Hiszek csak egyet, Legmagasb hegyet, Kit felruházott isten, Egyházat.*“ A 332. lapon csak mint fenn. A 369. *Hiszünk anyja szent egyházat*. A 332. oldalon egészen kimarad. Szintén az erre következő versekbe szedett latinból is.

\*\*\*) Eredetileg  $\frac{3}{4}$  méretes ütenyemben.



Krisz - tus - ban is - ten - nek szü - lött drá - ga



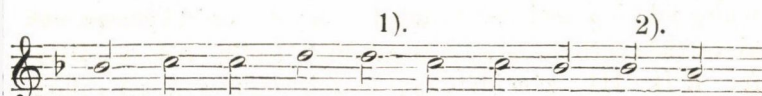
fi á - ban.

### III.

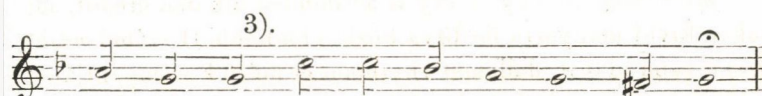
#### Újévi.\*)



Hi - szüink mi az egy is - ten - ben, Menny s föld-



nek te - remp - tö - jé - ben, Hi - szüink a Jé-



zus Krisz - tus - ban, is - ten egy fi - á - ban.

### IV.

#### Husvéti.\*\*)



Hi - szüink i - gaz is - ten - ben, Menny s föld te-

\*) A számmal jelzett hangok az eredetiben negyed értékűeknek irattak. E dallam szerint éneklendő himnusz *Ah drága édes kisedünk.*

\*\*\*) Itt a számjegy alatt, hibásan áll egész hangjegy. E dallamra utasít következő himnuszokkal:

Keresztyének serege —  
 Mihelyt Krisztus felkele, —  
 Úr Krisztus feltámadá, —  
 Resurgente Domino. (*csak latin.*)  
 Vigadjunk Jézus napján,



rem - tö - jé - ben, Min - den - ha - tó e - rő -  
1)  
ben, Ki - vel va - gyunk é - let - ben, Al - le -  
lu - ja, Al - le - lu - ja.

Utóbbi dallamra vonatkozva kétes: vajon melyik volt előbb? himnusz-e? vagy credo? Mert a többi cancionálék „*Christus feltámad, mi bűnünket elmosá*“ kezdetű himnuszhoz melléklík, mint e szövegnek negyedik dallamát. Szegedi valószínűleg fölslegesnek találta mind a négyet, s ezért himnusznak csak az elsőt tartotta meg, a negyediket pedig credóvá változtatta. A II—III. szám alattiakat összehasonlítva, közel rokonságban találjuk. \*)

Mint Szegedi, úgy Náray is ad minden alkalmi credót, sőt ezeken kívül magyarra fordítva közli a fennebbi II. számú *majus solemne* című alattiit, dallamát rhythmus és mérték szempontjából olykor némileg módosítva. Ezek is többnyire eredetiek, de hangzatosabbak is lehetnének. Legyen elég mellékletül egypár érdekesebb.

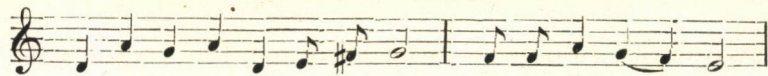
## V.

## Közönséges időkre. \*\*)

Hi - szek egy ö - rök é - lő is - ten - ben,

\*) Püskösti credójának nincs eredeti dallama, s „*Feltámadt az mi életünk*“ kezdetű régi énekére hivatkozik, melyet a maga helyén fogok közleni.

\*\*) E dallamot szerző eredetileg egy *Miatyánkhöz* írta, melylyel az énekeskönyv kezdődik. A credo szövegét később más dallamra is énekelték, mint egy későbbi kéz által oda írt jegyzékből láthatni: „Ad notam: *Mire bánkodom oh te én szívem*“



Min-den-ha - tó szent a - tyá - ban, Menny - nek és föld - nek



s min - den - fé - le ál - la - tok - nak sem - mi - ből al - ko - tó - já - ban

## VI.

## Nagy böjti.



Hi - szek egy é - lö is - ten - ben Min - den -



ha - tó a - tyá - ban. Menny - nek föld - nek, a lát -



ha - tó és a lát - hat - la - nok - nak Min - den



ne - műi ál - la - tok - nak nagy böles al - ko -



tó - já - ban.

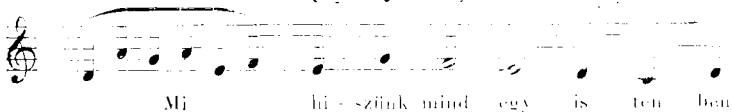
Az ily rhythmusú dallamok a XVI. században már meghonosultak, s hol tisztán, hol zenéuk négyméretes ütenyeivel keverve nagy szerepet játsztak, sőt egy pár népdalunkban ma is észlelhetők, legkiválóbban pedig „*Kisütőt a nap a cserén*“ kezdetében. Nem szenved kétséget, hogy a lengyelektől kölcsönöztük. — Más erre vonatkozó nézeteimet elmondom a néphymnuszok rovatában.

Áttérek most a protestánsok credoira, vagy mint nevezik, *symbolumaira*, melyek száma nem oly nagy mint a katolikusoknál.

Feljebb említettem a Kecskeméti kódex nyomán az I. számú ádventi népies credót „*A keresztyénységben.*“ Ez éneket a nevezett kódexen kívül csak az unitáriusok nyomtatott graduáljában találtam. \*) Próza szövegű symbolumaik: Ambrosius felembe közlött „Te-Deum“-ja; Athanasiustól „*Valaki akar üdvözülni*“ negyven szakaszocsokra osztott próza. Geleji az egészet közli dallam nélkül, valószínűleg nem is éneklés, hanem olvasás általi épülés végett.\*\*) Ezekon kívül egy harmadik szintén Gelejinél, s az unitáriusok kódexében: „*Mi hiszünk mind egy istenben.*“ szövegét ezek dogmájához alkalmazván, a dallamon is módosítani kellett. P. o. Gelejinél Jézusra vonatkozva: „*ki atya istennel egy isten, és ki örökül fogva volt, szüz Mariától születék, az keresztfán értünk áldozék, pokolra szálla szabadulásunkért, és halottaiból feltámadva idvőségünkért, kit mi várunk jöni az ítéltre.*“ Unit. kód.: „*Mi hiszünk Jézus Krisztusban, istennek fiában, az mi urunkban, ki istennek egyetlenegy tulajdon fia, ki az üdönek teljességében szüz Máriától születék, az keresztfán mű érttünk megholt, és halálból harmadnap feltámadván, ellenségünkön győzedelmet von, az írások szerint ötet várjuk az ítéltre.*“ Gelejinél: „*Mi hiszünk sz. lélek istenben, ki az atya és fiu istennel egy isten:*“ Unit. kód.: „*Mi hiszünk, hogy a sz. lélek az atya istennek és az Krisztusnak szent lelke.*“ Innen megítélhetni a szöveg által keletkezett dallami különbségeket, melyekhez járul a kulcsok különböző föltevése, még pedig nem tévedésből, mert az ének mindhárom szakaszában ugyanazon helyeken egyformán ismétlődnek. Melléklem mindeniknek első szakaszát.

### Symbolum apostolicum.

(Gelejinél.)



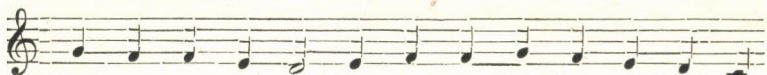
\*) A nevezetteknel későbbi „*Mennyei zengedező kar*“ is átvette, még pedig dallamára más két szöveget is ad: „*Az atya úristen Ádámot hogy teremte.*“ és: „*Végan énekeljünk*“

\*\*) A Kecskeméti kódexben e cím alatt: *Symbolum Athanasii episcopi Alexandriensis Anno 333 scriptum.* Első szakasza következő: „*Valamely embőr idvözülni akar, mindeneknek előtte szükség, hogy a körösztyén hitőt vallja. Milyet a ki igazán és éppen meg nem tartand: Kétség nélkül örökké elress.*“ E symbolum a Pataki kódexben is töredékesen.





menny-nek föld-nek és az ben-ne va-lók-nak te-



rem-tő-jé-ben, ki fi-a-i-vá min-ket vá-lasz-



tott. Ő tes-tünk-ről és lel-künk-ről min-den-ko-ron



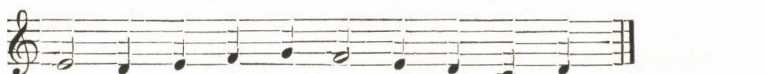
gon-dot vi-sel mint é-des a-tya fi-a-i-ről,



sem-mi az-ért né-künk nem árt-hat a-ka-rat-



ja nél-kül, mert min-de-nek vad-nak az



mi is-te-nünk-nek nagy ha-tal-má-ban.

### Symbolum christianum.

(Az unitáriusok kódexében.)



Mű hi-szünk az egy is-ten-ben, menny-nek



föld-nek és az ben-ne va-lók-nak te-rem-tő-jé-

\*) Eddig a C. kulcs a 4. vonalon, s innen kezdve basszus kulcs a 3. vonalon.

\*\*) Itt megint C. kulcs a 4. vonalon.

ben, ki fi - a - i - vá mün - ket vá - lasz - tott. <sup>\*)</sup> Ő tes-  
 tünk - ről és lel - künk - ről min - den - ko - ron gon - dot vi-  
 sel mint é - des a - tya fi - a - i - ról, <sup>\*\*)</sup> sem - mi  
 az - ért ne - künk nem árt - hat a - ka - rat - tja nél-  
 kül; mert min - de - nek vad - nak az mi is - te - nünk-  
 nek nagy ha - tal - má - ban.

d) *Kyriék, Glóriák, Agnusok, stb.*

A népies credók mellett vannak szintén népies *Kyriék, Glóriák, Sanctusok* és *Agnusok*, melyek szerkezete egészen a credóké, vagy néphymnuszoké. Ezek közül is melléklek néhányat.

Nagyböjti Kyrie.

(Szegedi. 249. lap.)

Ir - gal-mazz mi - né - künk ö - rök a - tya is - ten, Ne-  
 nézd mi sok vét - künk.

\*) A C kulesot a 4. vonalról a 3. vonalra teszi.

\*\*\*) Előbbi kulesot a 3. vonalról visszateszi a 4-re.

## Gloria.

(Szegedi 250. l.)

Di - eső - ít - sük ma - gas ég - ben Az is - tent ö -  
 rök fel - ség - ben, A - kik vad - nak sze - lid - ség - ben Tart -  
 sa is - ten bé - kes - ség - ben.

## Gloria.

(A turóczi kódexből. 63. lap.)

Di - eső - ség menny - ben is - ten - nek, A - tyá fi - ú  
 sz. lé - lek - nek. És e föl - dän bé - kes - sé - gek. Lé -  
 gyen a jó em - be - rek - nek.

## Agnus Dei.

(Náraytól. Lyra Coel. 85.)

Jé - zus Krisz - tus mi - n - rünk, Át - dott is - ten -  
 nek bá - rá - nya! Te vé - red vi - lág - nak bűn - től vált -  
 ság a - ra - nya.

A turóczyi kódex *glóriája* egyike az olyan dallamoknak, melyeket erőszak nélkül nem oszthatunk mindenütt ugyanazon ütenyembe. Négy méretűnek íratott ugyan, de első pillanatra észrevehető a Náraytól feljebb közlött népies credo rhythmusa, (♩ ♪ ♪ ♪) mely a szöveg első phrásisán ömlik el (*Dicsőség mennyben istennek*). A többi aztán páros méretű. — Ily vegyességet mai népdalainkban is találunk.

Náray *ágnusa* tulajdonkép magyar choriambus volna, mit a szöveg is önként hoz magával; de amaz időkben csak így tapogatózva s hiányosan tudták e mértéket (♩ ♪ ♪ ♪) zeneileg kifejezni.

A protestánsok ez éneknemekben nem népiesek, azaz hasonlítanak a régi latinokhoz. — Kyrie név alatt csak egyet láttam, a gyermekekét; de épen ily szerkezetűek a versiculusok s benedictiók is; amazokra megjegyezvén, hogy nem versek, hanem prózai mondatocskák, melyeket a szolgáló személyzet, péld. kántor és gyermekek váltogatva felelgettek egymásnak, s e tekintetben hasonlítanak a fenn említett férczelményes epistolákhoz. Ilyen beosztásuk a benedictiók is. Geleji nem ad utasítást kezelésökre, hanem szakaszonként a mondatokat kettős ponttal választja el. Így a kódexek is a Kecskeméti kivételével, melyben a kettős ponton kívül a dallamok kezdetére felírták: *puer* és *chorus*. Utóbbi azonban csak a benedictiókban; mert versiculusok dallamára sehol sem találtam. Mutatványul közlök a Kecskeméti kódexből egy adventi versiculusat:

*Támadj föl Úr Jézus Krisztus: És segéllj meg minket.*

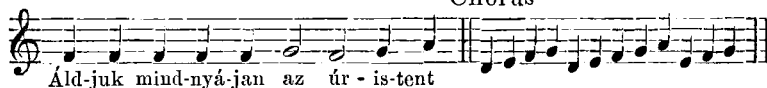
*És az te nevedért: Szabadíts meg minket.*

*Áldott az ki jött az Úrnak nevében.*

*Bizony isten és bizony embör: megszabadítani minket.*

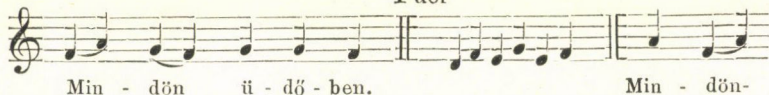
A Kecskeméti kódexbenedictiói közelebb állanak a responsorium egyhanguságához, s Geleji dallamaitól különböznek. Mellékletül legyen elég az alábbi. —

Kecskeméti kódex.\*)  
Chorus



\*) A szöveg közt látható *chorus* és *puer* alatti dallamra az eredetiben nincs semmi szöveg írva, de valószínűleg egyikre a chorus énekelt *alleluját*; másakra a gyermek *úgy legyent*, vagy, *ámen*.

## Puer



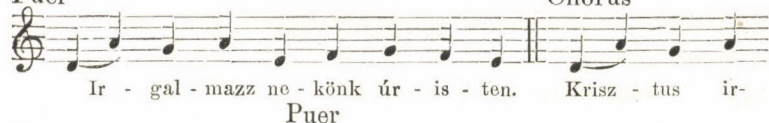
## Chorus



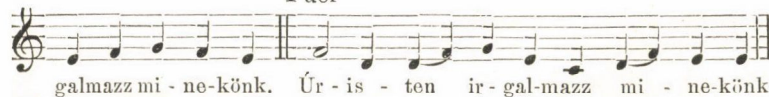
A *gyermek*ek *Kyrieje* invitatorium helyett szolgált a lamentációk előtt. Geleji közli egészen, de minden utasítás nélkül. A Patay és Pataki kódex — mint a Kecskeméti az előbbiben — kiírja az illető magán énekest és kart. Patay szerint chorus kezdi (ez alatt *gyermek*ek értendők) s felel a kántor. A Pataki szerint kezdi egy gyermek, s felel a chorus. Utóbbi inkább is egyezik a *Kyrie puerorum* névvel. Melléklek egy pár mondatot.

## Kyrie puerorum. \*\*)

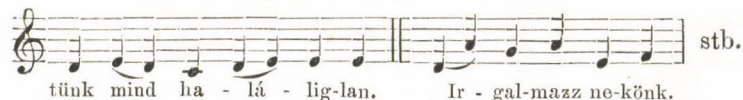
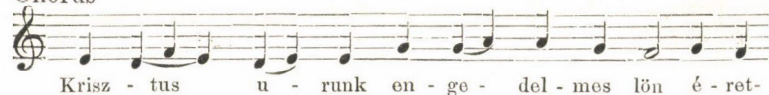
## Puer



## Puer



## Chorus



\*) Az eredetiben a másodszeri chorus fölé írott dallam egy lépesővel feljebb áll, mi azonban képtelenség. Az ily *alleluja* s *úgy legyen* dallamocskákat mindenki könny nélkül tudta; ezért sokszor ki sem írták; s jelen esetben is inkább csak intés gyanánt szolgál.

\*\*) Dallamában a hibás írást Geleji után javítottam ki. Hasonlít ahoz, melyet az újhelyi pálosok szerint két barát szokott énekelni husvét szombatján, miután processióból az egyházba visszajöttek:







- - - - - go quae non - - -

- - - - - go quae non - - -

- - - dum ma - - - tris

- - - dum ma - - - tris

al - - - vo re - ple - - - tur

al - - - vo re - ple - - - tur

gra - ti - - - a et in tem - - - plo

gra - ti - - - a et in tem - - - plo

De - - - - - i

De - - - - - i

re - po - si - - ta il - lu] - tra \*)

re - po - si - - ta il - lu - tra

sum - - - - - ma pe - ri - ti - - - a.

sum - - - - - ma pe - ri - ti - - - a.

E párdal a maga korában szintoly nagy művészet volt, mint napjaink mystikus törekvései a zenei festészet terén; mint technikai kísérlet oly erőszakot követett el a józan hallérzéken, mint a zenekép-írók játékot üznek a józan ész rovására. De másfelől curiosumként szolgáljon bizonyítékul, hogy Magyarország a műveltebb Europa lépteit e téren is nyomban követte, akár az e fajta műtermények behozatalával, akár hasonlók írásával. Megjegyzem még, hogy eredetileg öt vonalos sorba íratott; mi nem áll útjában feljebbi véleményemnek; mert a XIII. században többek közt öt vonalt már használtak. De ha későbbi másolat volna is, keletkezése korát ide tehetjük.

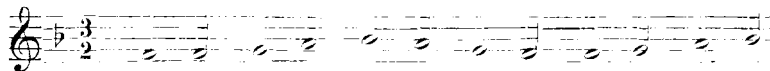
f) *A mise záradéka.*

A misék szokott záradéka nem bír semmi zenei becsesél, de az alábbi egyfelől népies stíljával különbözik, másfelől ránk nézve fontos, a mennyiben világot derít a magyar anyaegyház szertartásainak ez idők alatti minőségére, s láttatja, hogy — mint fenn is mondtam — közel állott a tiszta nemzetiséghez, s egészen át is alakult volna, ha a tridentí zsinat útjába nem áll.

\*) Itt a könyvkötő levágott a tenorból három hangot, mely az eddigiek szellemében *e - d - e* lehetett. A szöveg tán *illustra*, vagy még inkább *illustrata* akar lenni.

## Ite missa est.

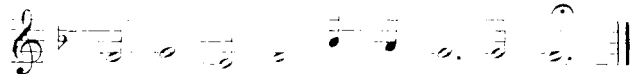
(Náray Lyra Coelestis 94. l.)



I - te i - te be - ne - di - ci - i - i in  
 De - o qui est Al - pha et O - m - ni - tri - no  
 Men - je - tek el ő ál - dot - tak A bé - kes - ség -  
 Meg - vál - tó - nak és a - tyá - nak Ki a kez - det



vi - am pa - tris Chris - tus Pa - tri Ho - sti - a ve  
 sen - ti - ter - no Om - nes cho - ri Re - dem - pto  
 nek út - já - ra Krisz - tus va - ló - szent - ál - do  
 és a vé - ge Szent - lé - lek kel egy - is - ten - ség -



ra pro - no - bis Mi - i - is - sa est.  
 ri - di - ca - mus gra - a - a - ti - as.  
 zat É - te - tek Mennyben kül - de - tett.  
 nek Nagy há - lí - ő - rök - ké - lé - gyen.

A protestánsoknak különböző alkalmi záradékaik voltak az énekek végén, könyörgés után, predikáció után, hétköznapokon, vasárnapokon, és nagyobb ünnepeken. Gelejinél találunk egyet dallam nélkül az *ite missa est* mintájára: *dimissiv peracta communionem* cím alatt. \*)

Menjetelek el úr Krisztusnak hű vendégi békességgel,  
 Megelégedvén lelketek szent testével vérével.  
 Hálát adjatok ő neki ily nagy jótéteményéért,  
 Rendelvén életeteket ő szent törvénye szerént.

\*) Ugyanez a Patay kódexben :

„Menjetelek el békességgel  
 Úr-Istennek örökkö-si,  
 Mindenkoron dicsérvétek  
 Az ti sz. atyátokat.

Hálát adjunk az istenek  
 Ki minket érdemünk nekül  
 Fiaivá hogy fogadott  
 Csak az ő jó voltából “

Így a Batthyány-kódexben, s az unitáriusokéban is ; utóbbi a 2-ik verset következőleg alakítva :

„Bizony méltó, hogy dicséret  
 Tisztesség és hálaadás  
 Csak ő neki adattassék  
 Mind örökkön örökké.“

## V. A mise körén kívüli szertartások.

A szertartásos énekeknek van még két nemök, melyekről — nem tartozván a mise körébe — eddig nem szólhattam. Ezek a *litániák* és *mysteriumi* énekek. Mindenik magában is érdekes; de kivált azért, mert nemzetiségünk, főképp az elsőkben s a mysteriumok némely ágában is szabadon nyilvánult.

Szemléjüket megelőzőm műtörténelmi rövid vázlatukkal.

a) *A litániák.*

Mint az antiphona, hymnusz, kyrie, úgy a litánia is görög szó, s kérést, könyörgést jelent. Valószínűleg már a hébereknél divatozott ez éneklés, mely föltevésre alkalmat ad a CXXXVI. zsoltár szerkezete. Péld.

Dicsérjétek az urat mert jó:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Dicsérjétek az isteneknek istenét:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Dicsérjétek az uraknak urát:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Ki nagy csudákat cselekedik egyedül:

Mert mindörökké. stb stb.

A keresztyén egyház vagy 446 kör. vette fel Konstantinápolyban (Theodos Proklos alatt) vagy Antiochiában Justinián alatt. Utóbbival következő legenda áll kapcsolatban. Nagy földrengés támadt, melynek félelme a népet szabad ég alá űzte a mezőre. Itt egy gyermek véletlenül magasra felragadtatott a fellegek hazájába, melynek láttára alant az egész tömeg *kyrie eleison* kiáltva, ismét a földre visszaszállott, teljes épségben, s elboszéllte, hogy az angyalok következő éneket mondanak isten dicsőítésére: „*Szent isten! szent és hatalmas! szent és halhatalan! könyörülj mi rajtunk!*“ Tehát ez esemény intésül szolgálva, törvénynyé lett eme szavaknak nagy szükség idején való éneklése, megosztva a pap és községe közt. Idők folytán a szöveget különféle mondatokkal bővítették, dallama is több hanglépcsőre terjeszkedett, melyek száma kezdetben csak három volt (*g-a-h*).

A litánia alakra nézve kétféle: *nagyobb* és *kisebb*. Amazt Nagy Gergely hozta be egy általános nyomor idején, mely a Tiberis rendkívüli kiáradásából s pestis dühöngéséből keletkezett.



E litániát hét kar énekelte: a papok, barátok, apácák, gyermekek, hölgyek, római polgárok, polgárnők s özvegyek kara, honnan *septiformisnak* nevezték.

Átaljában jellemével leginkább egyezik az elegiai hang, melyen elősorolandó az embernek minden megtörtént és történhető testi és lelki baja. E nyomorok változatosak ugyan, de kezdettől végig ugyanegy dallamkörre énekeltevé, annyira unalmasakká válhatnak, mennyire hosszú az emberiséggel közös panaszok sorozata. Innen már a régibb idők óta a zenészek mind azt, mi a zenében egyhangú és hosszadalmassága miatt unalmas, litániának szokták nevezni.

Mindemellett közvetlenül a népeletből vétetvé, egyike a legezlszerűbb énekformáknak, mely semmi által sem pótolható; nem a pusztá szókönyörgéssel, melyben többet mondhatunk ugyan, de annyit érezni nem lehet, mint ha dallammal párosúlna. Amaz inkább reflexio által akar hatni a vallásos érzelmekre ez maga egészen érzés. Hallgassuk meg a nép fiát a föld bármelyik zugában, midőn a természet nagyszerűsége felett a maga módja szerint elmélkedve érzelmeit — melyekre élő szót nem talál — valamely pásztori hangszerezen kezdi tolmácsolni. Vagy midőn helyzete fátumszerűségén, melyet csak sejt, felfogni képtelen, de érez: elmélyedve az előbbi módhoz folyamodik. Mindkét esetben megsemmisülve, oly dallanot fog hallatni, melyben nincs a boldogságnak semmi áradozása, jókedv csapongása; de hosszan kinyújtott hangjai mind kifejezik, a mit szóval el nem mondhattott; dallamainak terjedelme épen oly korlátolt, mint felfogása szemben a világgal; azonban telve elegiai érzelmekkel, melyek sejtelmekre ébredtek, s végtelen sokat mondanak.

Ilyen a litánia eredeti alakjában.

Később — a művészet is segédkezeket nyújtván — keletkezett egy olyan neme, melyet szoros értelemben népiesnek nem mondhatunk, nem is a nép, hanem a zárdák lakói szoktak énekelni latin nyelven. E litániák azonban csak alakra s nyelvre; különböznek a népiestől; ellenben zenei tartalomra édes testvérek. A barátok ugyanis minden égalj alatt magok költvé, mint rendszerint nép fiai, közvetlenül an épéletből merítették gondolatoikat. Ezért minden klastrom litániái magokon hordják azon vidék népzenejének nyomait, hol keletkeztek, s legfőkép fölismerhetők a német és magyar helységekéi, mindenik megtartván nemzeti-sege rhythmusát.

Ilyenek az alábbi — Mária tiszteletére írott — dallamok Kájóninál, mindössze 53 darab, melyek nagy része eredetileg tőle van, vagy legalább ezt föltehetjük, miután az idegen származásúak forrását mindenütt pontosan megnevezi.

Kájóniról csak annyit tudok, hogy a székelyek közt élt, kezdetben orgonacsínáló volt, s orgonajátszója a mikházi minorita klastromnak; később pedig ennek főnöke. Ezek olvashatók *Organo-missáléja* czimlapján, mely kódexét 1667-ben írta, s ma a csiksomlyói sz. ferencziek sajátja. \*) E kódex hangírása, mint már említettem, mindenütt orgona-táblázat (*tabulatura*), énekei mindenütt két szólamúak (kivéve a feljebb közlött *Dies irae*-t), t. i. feljül a dallam, s alatta orgonán játszandó bassus szólam. A közép szólamok kiegészítését a játszóra bízta, de a misékben itt-amott harmoniára vonatkozó verestintával írott számok is vannak. \*\*)

Szolgáljanak bővebb ismertetéseül litániái.

\*) Egészen más tartalmú Cancionáléja, mely szintén 1667-ben jelent meg először, másodszer pedig 1719-ben. A fennebbiek után végre érdéllyi helyettes püspök lett.

\*\*) Csak rövid ideig lehetővé rendelkezésem alatt, tartalmának legnagyobb részét nem másolhattam le, sőt minden oldalról tanulmányozni sem volt időm. De álljon itt a különböző helyekből összeszedett misék fölrata, azokéval együtt, melyeknek keletkezési helyök nincs megnevezve. 1) Missa prima, duplex primae classis. 2) Missa alia, duplex primae classis. 3) Missa 2. Tyrnaviensis. 4) Missa 3. Mediolanensis. 5) Missa 4. Viennensis. 6) Missa 5. Angelica. 7) Missa 6. Olomuncensis. 8) Missa 7. super „*Gaude Dei genitrix*.” 9) Missa 8. Brunensis. 10) Missa 9. Kismartonensis. 11) Missa 10. super „*infinitae bonitatis*.” 12) Missa 11. Clericorum. 13) Missa 12. super „*Coelorum*.” 14) Missa 13. Cracoviensis. 15) Missa 14. Solemnis. 16) Missa 15. Paduana. 17) Missa 16. Varsoviensis (ex Graduale somlyai-esik. Patrem cunctipotentem more polonico.) Valószínűleg ez lesz a feljebb közlött credo is. 18) Missa 17. sicularum ( $\frac{3}{4}$  ütenyemben) Pater Fr. Joannes Kájoni scribebat, organista et organifaber, sui Guardianatus Mikhaziensis conventus anno 1667. 14. Martii. 19) Asperges tempore Paschali. 20. Asperges per annum solemnis. 20) Hymnus in processione corporis Christi. 21) In nativ. Dom. ad vespervas. (*Benedicamus regi potenti*). 22) Missa 18. Venetiae. 23) Missa 19. in dupl. secundae classis. 24) Missa 20. In festis duplic. semidupl. vel infra octavas. 25) Missa 21. Cantus claustralis. 26) Missa 22. in adventu. 27) Missa 23. de B. Virgine. 28) Missa 24. Romana. 29) Missa 25. Joannis Spiclenbergeri, de s. patre Francisco. 30) Missa 26. Suavis. 31) Missa 27. in adv. ad rorate. 32) Missa 28. dominical. per annum, cantus Strigoniensis. 33) Missa 29. Papalis. 34) Missa 30. in die Pentecostes. 33) Missa 31. de Ascensione. 36) Missa 32. Solemnis de B. Virg. 37) Missa 33. Strigoniensis tempore Paschali. 38) Missa 34. de corpore Christi. 39) Missa 35. cantus monachorum infra tempus Paschale. Ezt követi 53 litánia, s néhány antiphona stb. A kódex alakja nagy háránt negyed; 238 lap.

1) *Litaniae Beatæ Virginis Lachrimosæ.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis

Vir - go pru - den - tis - si - ma O - ra pro no - bis

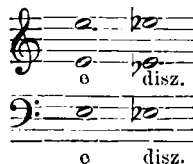
A - gnus De - - i qui tol - - - - lis

pec - ca - ta mun - - - di Par - ce no - bis Do - mi - ne.

Ez ének két nagyobb körre osztható: az első hat, a második négy ütenyből áll. Amaz ismét három kisebb dallamra, melyek két-két ütenyből állanak. A második kör nem tartalmaz emmi újat, de ilyennek mutatkozik az első kör más összerakása

által. Így sorakozván a mindég ugyanazt mondó gondolatok, el kell ismernünk, hogy szerzőjük bizonyos művészi terv szerint alakított; nem támaszkodott a prózai szövegtől kölcsönözhető eszközökre, hanem önállóan, zeneileg eszményített, s ily úton jött létre ama zenei kerekesség, melyet más viszonyok közt a versek szoktak adni. Ez önállóság tisztán mutatkozik a 3-ik s 8-ik ütenyben. Mindkettő dallama egy; de egyikben a szótagok száma három; a másikban hét; mi eléggé kellemetlen, ki sem állja a bírálatot; de a független zenei eszményítés logikája szerint másképp nem lehetett. A harmadik s ötödik üteny rhythmusaiban sajátosságok de nem természetesek a szünjelek, melyek valószínűleg az énekesnek lélekzés vételre adattak. Annál kirívóbb e helyeken a szavak szétszakítása, mert a dallamocskák az üteny közepén mintegy bevégeződnek, s az üteny második felében újra kezdődnek; mi csak szelvényes versekkel sikerülhet. Ezekből folyólag a szöveg és dallam közti egységet tekintve, nem tartom ugyan helyesnek az önálló zenei eszményítést, mely határozott mennyiségű ütenyekben, s összevágó dallam frázisokban nyilvánul, mert minél kerekesebb az egyik, annál szögletesebb a másik; de a szövegtől elvonttan, dallamai alakítását, s költői érzés szülte elegiai tartalmát a mindennapiason fölül helyezem, mint népzeneinken alapuló műköltészeti kísérletet, mely korának becsületére válik, s említett hibáitól megtisztítva, napjainkban is versenyezhetne. Ószhangzat kezelése magán hordja ama század felszeregeit, melyek azouban ma kirívóbbak mint akkor lehetek. Péld: kellemetlen ötöd s nyolczad menetei már ez időkben tilosak voltak ugyan; de az újtvörvény s régi szokás oly közel állanak egymáshoz, hogy emilyen ószhangosítás tán csak a törvényhozókkal nem közös. Szintén felülről, hogy *esz* helyet mindenütt *disz*-t találunk; de ez is amaz idők különböző rendszereihez tartozik\*).

\*) Egy kezennél levő hárfia iskola, melyet sokkal később, 1713—14-ben írtak vagy Danczkában vagy Boroszlóban, s Rákoczi Ferencz főlovász mesteréé, Vay Mihályé volt, mindjárt a második lapon következőleg adja a lágyhangok ismertetését, helyes írással, de régi mód szerint rosszul magyarázva;



Kisebb nagyobb mértékben hasonló erények, s hasonló hibák észlelhetők Kájoni többi énekeiben.

A két alábbiit közlöm egész terjedelmében. Mindenik elegiai.

2. *Litaniae B. Virginis dulcorosae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos.

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis.

Vir - go pru - den - tis - si - ma O - ra pro no - bis.

A - - - - gnus De - i qui tol - - - - lis pec -

ca - ta mun - di Par - ce no - bis Do - mi - ne



mi - se - re - re no - bis.

*3- Litaniae S. Patris Francisci.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos.

Pa-ter de coe - lis De-us mi - se - re - re no - bis

San-cta Ma-ria o - ra pro no - bis. San - cta

De - i ge - ni - trix o - ra pro no - bis.

Az alább következők nagyobb része nélkülözi a litánia eredeti jellemét: az elegiai színezetet; azonban szerkezetök egészen az eddigi. Legyen elég ismertetésül néhánynak kezdete.

4. *Litaniae B. Virginis suaves.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos

Chri - ste ex - au - di nos Pa - ter de coe - lis De - us.

5. *Litaniae B. Virginis chorales.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos.

6. *Litaniae B. Virginis sedis sapientiae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis

Detailed description: This block contains the first four measures of the musical score for the Litaniae B. Virginis sedis sapientiae. It is written in C major, common time (C), and consists of two systems of two staves each (treble and bass clef). The lyrics are: 'Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos' for the first system and 'Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis' for the second system. The music features a mix of eighth and sixteenth notes with some rests.

7. *Litaniae B. Virginis Vartenses.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos.

Detailed description: This block contains the first four measures of the musical score for the Litaniae B. Virginis Vartenses. It is written in C major, common time (C), and consists of two systems of two staves each (treble and bass clef). The lyrics are: 'Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son' for the first system and 'Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos.' for the second system. The melody is simple, using mostly quarter and eighth notes.

8. *Litaniae B. Virginis Soproniensis.*

Ky - ri - e eley - son Chri - ste au - di nos

Detailed description: This block contains the first two measures of the musical score for the Litaniae B. Virginis Soproniensis. It is written in C major, common time (C), and consists of one system of two staves (treble and bass clef). The lyrics are: 'Ky - ri - e eley - son Chri - ste au - di nos'. The music is very simple, using quarter notes.



Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis.

9. *Litaniae B. Virginis clementissimae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos

Pa - ter de coe - lis, De - us mi - se - re - re no - bis.

10. *Litaniae B. Virginis. Monasterii Csikiensis.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos

Chri - ste ex - au - di nos.

11. *Litaniae B. Virginis ejusdem Monasterii.*

Patris Nicol. Somlyai.

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis.

A szoros értelemben vett litánia alakjának az előbbi leginkább megfelel, mennyiben csak egy rövid gondolat, mely minden változtatás nélkül folytonosan ismétlődik. Ezért nincs is egészen leírva, hanem e helyett a következő útásítás: *sic consequenter usque ad finem.*

A következő ugyanez magyar fordításban, egy lépcsővel alább, s kiegészítve egy második részszel. Közlöm az egészset.

12. *Litaniae B. Virginis Ungarice.*

U - ram ir - gal - mazz ne - künk Chris - tus ke -

gyel - mezz ne - künk Menny - be - li a - tya Is - ten!



ir - gal-mazz mi - né - künk. Má - ri - a! Is - ten-nek sz. any-ja

i - mádj Is - tent é - ret-tünk bü - nő - sök - ért

Ó Má - ri - a drá - ga - lá - tos szép ró - zsa.

13. *Litaniae B. Virginis Deiparae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e -

ley - son Ky - ri - e e - - ley - son.

14. *Litaniae B. Virginis Brabanticae.*

(in processionibus.)

Solus. Chorus.

Ky - ri - e eley - son Chri - ste e - ley - son

Solus. Chorus.

Chri - ste e - ley - son Chri - ste e - ley - son.

Mindezek közt ámbár csak a soproni, csíki, és Somlyai Miklós-féle neveztetnek meg, de a többiek is kétségbevonhatlanul a magyar népzene alapul, sőt még leplezetlenebb alakban mint a nevezettek, elannyira, hogy kezdetőkben népdalaink valamelyikét véljük hallani. A hatodik szám alatti közel rokona csárdásainknak \*). A 14. számú pedig annyal inkább megfelel a processiók szertartásának, mert jól kimért dallama, mint induló, egy nagy közönség lépteit is fegyelmezheti.

S most, feljebbi állításom igazolása végett, tegyünk párvalba néhány német helységből vett ilyenemű éneket :

1. *Litaniae B. Virginis Posenienses.*

Ky - rie e - - - ley - son Chri - ste

\*) Nem napjaink zavaros fogalmai szerint, melyek folytán ma minden zenénk csárdás volna, holott e zene mindenhez inkább hasonlít mint a csárdászenéhez.

e - - ley - son a - u - di nos.

2. *Litaniae B. Virginis Tyrnavienses.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos.

3. *Litaniae B. Virginis Viennenses.*

Ky - ri - e e - - - ley - son Chri -  
ste a - u - di nos.

4. *Litaniae B. Virginis Pragenses (Tempore obsidionis.)*

Ky - ri e e - ley - son Chri - ste Chri - ste e - ley - son.

Csak kevéssé zeneértő is azonnal látni fogja, hogy e dal-  
lamok s az előbbiek közti különbség az ütenyek méretezéséből  
származik, t. i. egyik négy, s a másik három méretes. Nincs he-  
lyén jelenleg nemzetiségi kérdések fejtegetésébe bocsátkoznom,  
s ezért csak azt jegyzem meg, hogy e rhythmusok mind a né-  
metnél, mind a magyarnál szoros értelemben vett népiesek, me-  
lyek ősi typusát nem szóköltemények adták, mert ugyanegy  
versnemre minden nemzetnek különböző rhythmusú dallamai le-  
hetnek és vannak, hanem az illető népek tánczai, melyekben a  
népiesség legelőször nyilvánult határozott minőségben, s a mely-  
nek később a művészet adott különböző alakokat.

A litániák egyszerűbb alakja a népénekek osztályába  
tartozik.

A protestánsok gyűjteményeiben csak egyet találtam „*li-  
tania major*“ cím alatt. Miután szerkezete egyszerű, csak szö-  
vegének nagy terjedelme által illetheti a *major* melléknév. Ge-  
lejinél mintegy 80 rövidebb s hosszabb kérés phrásisából áll, me-  
lyet a többiek is megtartottak, sőt a régiebbek, t. i. a kódexek  
egy olyan kérést is tartalmaznak, melyet Geleji s utódai jónak  
vélték mellőzni, pl. a Krisztushoz szólók egyikét: „*Az te kör-  
nyülméletlködésödnék általa hallgass meg minket.*“

A *litania major* szerkezete népies ugyan, de három méretes  
ütenynemre inkább hajló dallamai magyarnak nem mondha-  
tók. Honnan vették az első reformátorok? Luthertől-e? vagy  
magok alakították a létező katolikus mintára? erre adataim  
nincsenek. Ha azonban összehasonlítjuk a gyermekek Kyriéjé-  
vel, ez úton egy szintén említett katolikkussal is rokonnak  
találjuk.

Az egész három szakaszra osztható. — Az első megszólí-  
tásokból áll az *atyához* és *fiúhoz*, mint a katolikusoknál a *Kyrie*  
*eleyson* s *Christe eleyson* egymást felváltó ismétlése :

*Litania major.*

(Gelejinél.)

Úr - is - ten ir - gal - mazz né - künk. Krisz - tus ir -  
gal - mazz né - künk Úr - is - ten ir - gal - mazz né - künk.



E rövid bevezetés után következik a második rész, vagy imádságok dallama, mely először szintén ismétli az előbbi megszólításokat, melyek harmadikát ezúttal kiterjeszti a szentlélekre is.



Te - rem - tő meny - nye - i a - tyá is - ten! ir - gal -



mazz mi né - künk Meg - vál - tó fi - ú is - ten



ir - gal - mazz mi né - künk Vi - gasz - ta - ló szent - lé -



lek is - ten! ir - gal - mazz mi né - künk.

E dallamra énekelt kérések száma 18; s következőleg hangzanak: „Légy kegyelmes mi hozzánk kegyelmes Úristen!“ „Bocsásd meg nekünk bűneinket kegyelmes Úristen!“ „Hallgass meg minket bűnösöket kegyelmes Úristen!“ sat. sat.

A harmadik rész folytatása az előbbi kéréseknek s 16 kérést tartalmaz, szintén megszólításokkal kezdődően:



Kö - nyör - günk né - ked Úr - is - ten! hall - gass meg most min - ket.



Az te em - ber - ré lé ted - nek ál - ta - la



sza - ba - díts meg min - ket.



Visszatér aztán a 2. rész dallamára s a többi kéréseket mindvégig ehez melléli. Ez is megszólítással kezdődik, s egyszerűsödik záradékkul megtartja az előbbi dallamot, mint következik:



Mí nyo - mo - ro - dott bí - nő - sök kö - nyör - günk te



né - - ked, fel - sé - ges Úr - is - ten! té - ge - det



ké - rünk Úr - is - ten! hall - gass meg most min - ket.

E terjedelmes litánia még a zsidókról sem feledkezik meg, érettök következőleg könyörögvén: „Hogy az megvakult zsidókat megfordítsad, tégedet kérünk felséges Úristen!“ sat. Előadására vonatkozva megjegyzendő, hogy a mondatok első fele mindig magán rész, a második vagy chóruse, vagy a népe Például.

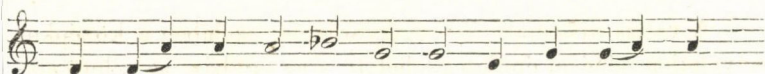
*Kántor:* „Hogy a mí nyomorúlt országunkat az pogány kézből megszabadítsad, oltalmazd, őrizzed:

*Nép:* Felséges Úristen! tégedet kérünk; Úristen! hallgass meg most minket.“

A katolikusokéitól csak dogmailag különbözik, teljesen mellőzvé a szentek segítségül hívását.

A litánia mindennapi használat által, midőn különben is egyhangú, teljesen elvesztené hatását; de mint feljebb is mondtam, eredeti rendeltetéséhez képest, rendkívüli esetekben semmi sem lehet czélszerűbb; s kétségkívül az épen közlött dallamok a protestáns nép lelkét is kitartásban, türeásban és szenvedésben minden alkalommal edzették.

Az unitáriusok nyomtatott graduálja is felvette dallam nélkül. Códexök egy rövid antiphonává alakítja következő föli-rattal: *Antiphona Pasch. pontificalis (pontificalis)*.



Az Krisz - tus meg - holt az mí bü - ne - in - kért



i - rá - sok sze - rént és el te - met - te - tett.

b) *A mysteriumi énekek.*

Mysterium alatt szoros értelemben akármely vallás szent titkai értendők, például, az óvilág istenei-tiszteletére szolgáló szertartások, s a keresztyén vallás feljebb leírt misealkotmányának titkai. — Innen folyólag a már említett és közlött énekek mind mysteriumiak; de tágabb értelemben így nevezzük a bibliai történetek, főkép Jézus születése s halála eseményeinek drámai előadását is, mely részint felvétetett a szertartások közé, részint az egyház falain kívül szokott előadatni.

A mysteriumi énekek e nemei a keresztes hadjáratokkal veszik kezdetüket. A szent sír bajnokai közt ugyanis, mint általában a régiaknál, a hősi erények közé tartozott az ének és látás; s nem csekély volt azok száma, kik a nap hőseinek díszítésén kívül eszményítették a szent földet, s legendák éneklésével foglalkodtak. E bajnokok legtöbbször várnélküli lovag lévén, s elszokván a munkás élet fáradalmaitól, hazájába visszavándorolva helységekre zarándokolva, bőven kamatozóan alálta ama legendák éneklését, minek folytán végre társulatok keletkeztek, s ezáltal a kezdetben egyszerű művészet is, mely bizonyos mimészzettel párosult s valamely hangszerrel kísért nagánének volt, fejlettebb alakot nyert.

A XIV. század folytán e társulatok már Európa szerte működtek, \*) s később *passio társulatoknak* neveztettek.

\*) Hasonló egyházi színművészeti kísérletekre azonban vannak korábbi példák, melyeknek alig lehet valami közük a zenével. *Rossow Ilona*, más néven *Hrosuila* vagy *Roswitha* német költő s 980 táján apácza a gandersheimi sz. Benedekiek kolostorában, átalakította Terentius vígjátékait, az eredeti cselekvények helyett egyháziakat vevén fel, melyekben apáczákat s vásott ifjak eléggé frívól nyelven társalognak. 1255-ben a heresburgi ifjabb barátok egy „*József eladatása*“ című komédiát adtak elő. Ez időre, vagy még korábbra tehető egy husvétí férczelmény (*Ludus Pas halis de adventu et interitu Antichristi*). Főllép benne a római császár, a római egyház, és a zsinagóga. A császár követeli a többi királyoktól, hogy adófizetői legyenek. Mind bele egyeznek

A vallás titkainak ily magyarázata szemben a középkor műveletlen népével épületes lehetett, s az egyház az illető alakosokat nem csak pártfogásába vette, hanem megengedte, hogy előadásaikban egyházi személyek is részesüljenek. De eltávozva eredeti céljoktól, a szent titkok közé oly emberi dolgokat vegyítettek, melyek inkább láttatták koruk erkölcstelenségét, mint a jámbor szentek erényeit; alkalmúl szolgáltak a népnek, hogy bizonyos vallás szigorlata alól kivételes napokon magát kitombolhassa; s ezen — különben az örök kárhozattól való megszabadulás örömére rendelt — ünnepeken minden erkölcsi köteléket széttépve, úgy ünnepeltek, hogy egyházi értelemben közelebb jutottak épen az örök kárhozathoz.

Ilyen volt főkép a bolondok ünnepe, mely az egyházak kebelében, a templomokban szokott lefolyni, alig hihető játékot üzve a szertartásokkal. Egy ily mise leírása nem tartozik ugyan soraim közzé, de hogy némi fogalmat adjak, közlök a szelidebb részletek közül egy *alleluját* s egy *benedictiót*, melyek a „*Deus adiutorium*“ után szoktak következni:

*Alle-* Resonent omnes Ecclesiae  
Cum dulci melo symphoniae  
Filium Mariae Genitricis piae  
Ut nos septiformis gratiae  
Repleat donis, et gloriae.  
Unde Deo dicamus - *luia.*

A *benedictiót* a bolondok érsekének alamizsnása szokta elmondani az ünnep mindenik napján különböző tartalommal. Ezeknek egyike:

Mossenhor, qu' es eissi présen  
Vos dona XX banastas dé mal dé dens,  
Et à tós vós aotrès aoussi  
Dona una cóa de Roussi. \*)

a francia kivételével, kit fegyverrel kényszerítnek a hűségi eskü letételére. Jön végre az Antikrisztus, és szintén követeli mindeniktől a hűbéri esküt, de midőn nagy pompával ülne trónjában, leütik; kíséretét pedig szétkergetik. — Párisban 1313 játsztak egy férczelményt melynek tárgya volt a mennyország boldogsága s a pokol kárhozata Paduában 1343 szintén adattak egyházi színművek. Friaul-ban 1291 előadták Jezus feltámadását s mennybe menetelét. Utóbbiak azonban csak némajátékok voltak, s mint ilyenek még a XVII. században is divatoztak. Ilyen az 1264 alakúlt *Compania del Gonfalone*, mely husvé idején Jézus szenvedéseit ábrázolta mimészettel. — Ily művek tartalomhoz képest különbözőleg nevezettek; pl. *Figure* az ótestamentumiak; *Vangeli* az újtestamentumiak; *Misteri* a hit titkaira vonatkozók; *Esempi* a szentek csudatételei; *Istori* az utóbbiak egész élete Mindezek általános neve *Rappresentazione*. Forkel *Allg. Gesch. d. Mus II. 712—16.*

\*\*) Az én uram, ki most jelen van, hús kosár fogfájást ad nektek, s többi eddig adott ajándékokhoz még egy vén lófarkot.

Szelidebb lehetett előbbinél a *szamár ünnepe*, melyen a Jézus születését megjósoló próféták szerepeltek, s nevét valószínűleg Balaam nőszamarától vette. Egy chorálingbe öltöztetett szamarat papok s nagy számú nép kíséretében az utczákon meghordozván, az egyházba vezettek. Érdekes egy ének e szertartásból, melynek dallama is fennmaradt:



O - ri - en - tis par - ti - bus ad - ven - ta - vit A si -  
 nus pul - cher et for - tis - si - mus Sar - ci - nis  
 ap - tis - si - mus Hez sir' A - ne hez.

Hic in collibus sicsen \*)  
 Enutritus sub Ruben,  
 Transiit per Jordanem,  
 Saliit in Bethlehem.  
 Hez, sire Ane hez!

Saltu vincit hinnulos,  
 Damas et capreolos,  
 Super Dromedarios  
 Velox Madianeos.  
 Hez, sire Ane hez!

Aurum de Arabia  
 Thus et Myrrham de Saba  
 Tulit in Ecclesia  
 Virtus Asinaria.  
 Hez, sire Ane hez!

Dum trahit vehicula  
 Multa cum sarcinula  
 Illius mandibula  
 Dura terit pabula.  
 Hez, sire Ane, hez!

Cum aristis hordeum  
 Comedit et carduum,  
 Triticum a palea  
 Segregit in area.  
 Hez, sire Ane hez!

\*) Sichein.

Amen dicas, Asine !  
 Jam satur ex gramine.  
 Amen, Amen itora  
 Aspernare vetera.  
 Hez, sire Aue hez !

Franciaország Beauvais városában szintén volt szerepe a szárnak. Minden év jan. 14. a város legszebb hölgységét felültették egy ily állatra, templomba vitték, oltár elé állították s itt (*szamárháton*) végig hallgatta a misét. A pap *ite missa* es helyett háromszor énekelte e szót *hinhan*, (*ter hinhanabit*) melyet a nép háromszor zajosan viszhangzott, valószínűleg, hogy a szárnak megijedve a hölgységel elszaladjon. Ez ábrázolta aztán az Egyiptomból való futást.

Trivialitásokban a francia mysteriumi darabok épen nem szükölködtek. Az előadásokat lóháton hirdették.

„On fait savoir à sons et eris publiques  
 Que dans Paris un Mystere s'apreste  
 Representant actes apostoliques.“

Egy feltámadásra vonatkozó előadásban az atyaisten a szik, s egy angyal e szavakkal ébreszti fel:

„Pere Eternel, vous avez tort,  
 Et devriez avoir vergogne.  
 Votre fils bien-aimé est mort.  
 Et vous dormez comme un yvrogne.“

Mire az atyaisten felel: „*Il est mort?*“ Az angyal válaszol: „*D'homme de bien.*“ Az atyaisten: „*Diable emporte qui en savait rien.*“

Az egyház soha sem nézte jó szemmel e kihágásokat, s conciliumok koronként megújították tiltó határozataikat. A tridentin (1227) rendeli a papoknak, hogy amolyan kőborlókát eltiltsanak az egyházi énekléstől, mi által a közönséget megbotrárkoztatnák. Így rendelkeznek 1274—87—91 folytáu. De mindezek daczára a látványok megújultak, sőt még 1479-be Rheimsben egyházi engedély mellett folyt le a bolondok ünnemelynek költségeit maga a káptalan viselte, kikötvén, hogy tréfák, hangszerek, s utczai menetek elmaradjanak.

Holt betű maradt minden ilyenekre vonatkozó egyházi tilalom; mert egyfelől a papok s iskolatanítók sem bírtak kellő műveltséggel, sőt magok is szerepeltek mint jocolátorok; másfelől a föld minden népének annyira életszüksége a dráma művészet, hogy azt elfojtani képtelenség. Európa első drám



kísérlete nem lehetett más mint a fennebbiek, s nem lehetett csak az egyház kebelében, mert a barbár századok alatt csak itt volt a műveltségnek némi világossága, melynek ama művészet teljesen megfelelt. A mysteriumi drámák papjai, a joculátorok, trufátorok, jongleurök daczoltak az egyház vétőjával, s csak akkor hagyták oda ennek területét, mikor a közműveltség jobban kibontakozva, más világnézetek emelkedtek túlsúlyra; új korszak, új irány kezdődött, melyben az ember nem csak mint az egyház, hanem mint világ polgára is tárgya lehetett a művészetnek.

Valószínűleg e mysteriumi drámák a fenn kijelelt időben nálunk is elterjedtek. Hogy a magyar népnek szoros érintkezése lehetett a trufátorokkal, onnan is gondolható, mert nyelvünkben nevők megörökölt, s mindazt, mi vig és mulattató, *tréfának*, *tréfásnak* szoktuk mondani. Vannak nyomai a népszokásokban, főleg ma is élő tréfás játékokban, melyeket karácsonkor s új évkor a nép fiai házról házra járva adnak elő, s kétség kívül a régi mysteriumi férczelmények utóhangjai. \*) Ezeket igazolja egy 1460-ban Mátyás alatt hozott zsinati határozat is, melyből nem csak amaz alakosok itt volta bizonyos, hanem látható, hogy a magyar egyház segélyzésében is részesültek; nem lehetek erkölcsösebbek a szomszéd országokéinál, mi valószínűleg előidézte a zsinatnak a külföldön is hozottakkal öszhangzó határozatát: „*mimis, histrionibus, fistulatoribus, lutinistis de elemosina Christi, quae pauperum est, non tribuant.*“ \*\*)

### c) *Passiói énekek s más hasonneműek.*

A mysteriumi énekek közt meg kell különböztetnünk a passiót, vagy Krisztus szenvedését s halálát előadókat, melyek megóvattak minden triviális melléklettől, s felvétettek a szertartások közzé. E tekintetben protestánsok s katolikusok mit sem különböznek egymástól; kódexeik a vizsgálonak elég anyagot adnak, s főkép a turóczyi jezsuitáké minden ilyenmű éneket teljes számmal közöl.

\*) Nálunk már a XIII.sz. is vannak mysteriumok nyomai. (Lásd Ó és középkori Irod. tört. 37. §.) Fájdalom! még eddig a népszájárról keveset másoltak le Ilyenek egyike egy karácsoni mysterium melyet Toldy Irodalomtörténetében közöl Torkos László másolata nyomán. Egy másik megjelent már régebben Erdelyi Magy. Népkölt. Gyűjtem. I. VII. könyvében. Viszont jelent meg egy a M. Sajtóban (1854. dec. 24. szám). A Vasárnapi Újságban Pákh közlött egyet (1866. 13. szám).

\*\*) Péterffy Sacr. Conc. I. 193. XXXVIII. canon.

Ismertetem sorban mindeniket.

A passió szövege négyféle, a négy evangelista, Máté, Márk, Lukács és János szerint. Szerkezete mindenkinek drámai színezettel vegyes elbeszélő, t. i. utóbbi modorban adatnak elő a cselekvények, melyeknek személyei magok beszélnek. Ehez képest az egész következő személyekre osztható: egy elbeszélő, vagy a szöveg fölírata szerint evangelista, ki az evangéliom szavait adja elő; Jézus és tanítványi, hol chorusban, hol egymásközt váltakozva; Pilátus és neje; egy zsidó főpap; fari-zeusok, és nép; két hamis tanu; törvényszékkara; két nőcseléd, kik Péterre ismernek.

Mind a négy szövegnek dallama a collectáké vagy responsóriumoké, s ennél fogva mindenik egy dallamra megy, a katholicusoknál következő beosztással: az evangelista szólama közrepen rendszerint *f*-től *c*-ig; Jézusé ezen alól *d*-től *g*-ig, vagy *a*-ig, olykor feljebb is; a többiek, magán szólamok úgy, mint chorusok, az evangelistán felül *d*-től *f*-ig, s feljebb. Ezért a protestánsoknál is az evangelista *tenórnak*, Jézus *bassusnak*, s a többiek *altnak* íratnak.

Ezek világitására a turóczi jezsuiták kódexéből közlöm a drámának azt a részét, midőn Jézus a zsidó főpaphoz vitetik, s Pétert a kakas-szó bűnbánatra ébreszti.

### Evangelista.



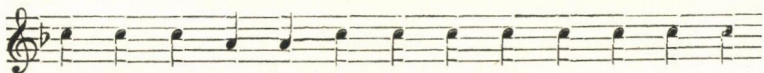
Ak - ko - ron a ta - nít - vá - nyok min - nyá - jan el - hagy -



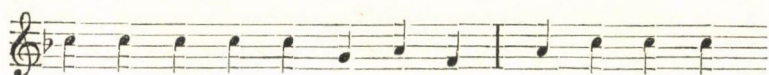
ván ő - tet, el - fu - tá - nak. A - zok pe - dig meg - fog -



ván Jé - zust vi - vék Ka - i - fás - hoz, a pa - pi fe -



je - de - lem - hez a hol az í - rás - tu - dók és a



vé - nek egy - be - gyűl - tek va - la. Pé - ter pe - dig



kö - ve - ti va - la ő - tet tá - vul, a pa - pi



fe - je - de - lem pit - va - rá - ig. És o - da bé - men - vén,



ül va - la a szol - gák - kal, hogy lát - ná a vé - gét.



A pa - pi fe - je - del - mek pe - dig és az e - gész



gyü - le - kö - zet ha - mis bi - zony - sá - got ke - res - nek



va - la Jé - zus el - len, hogy ő - tet ha - lál - ra ad - nák ;



és nem ta - lá - lá - nak, no - ha sok ha - mis ta - núk



jöt - tek vol - na e - lő. U - tól - szor pe - dig jö -



vé - nek két ha - mis ta - núk, és mon - - dá - nak :

Tanúk.



Ez mon - dot - ta : el - ront - ha - tom az is - ten temp - lo -



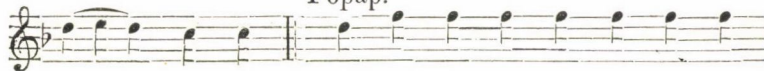
mát, és har - mad nap u - tán fel é - pít - he - tem azt.

Evangelista.



És fel - kel - vén a pa - pi fe - je - de - lem mon -

Főpap.



da ne - ki : Sem - mit nem fe - lész - e a - zok -



ra a mi - ket e - zek el - le - ned bi - zo - nyít - nak ?

Evangelista.



Jé - zus pe - dig hall - gat va - la. És a pa - pi

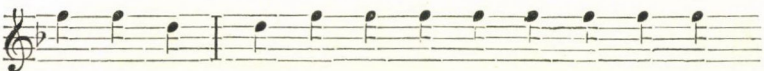
Főpap.



fe - je - de - lem mon - da ne - ki : Kény - sze - rít -

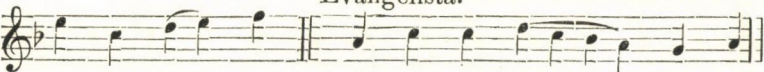


lek té - ged az é - lő is - ten - re, hogy meg - mond -



jad né - künk : ha te vagy a Krisz - tus, az is - ten -

Evangelista.



nek fi - - a. Mon - da ne - ki Jé - zus :



Jézus.



Te mon - - dád : mind-az - ál - tal mon - dom nék - tek : ez



u - tán meg - lát - já - tok az em - ber fi - át ül - ni



az is - ten e - re - i - nek jobb-ján és el - jö - ni

Evangelista.



az ég - nek fel - hő - - i - ben Ak - kor a pa -



pi fe - je - de - lem meg - szag - ga - tá ru - há - it mond - - - ván :

Főpap.

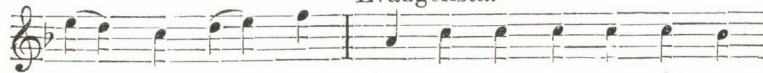


Ká - rom - ko - dék ; mit szü - köl - kö - dünk még ta - núk



nél - kül ? í - me most hal - lá - tok a ká - rom - lást : mi

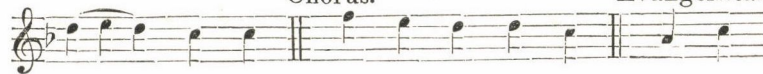
Evangelista.



tet - szik nek - tek ? A - zok pe - dig fe - lel - vén

Chorus.

Evangelista.



mon - dá - nak : Mél - tó ha - lál - ra. Ak - ko -



ron az or - ceá - já - ra pök - dö - sé - nek és nya - kon





csap - do - sák ű - tet. Né - me - lyek pe - dig te - nye -



rek - kel ar - czúl ve - rék, mond - - - ván: Pro - fé -



tálj ne - künk Krisz - tus: ki - cso - da ű - te té - ged?

Evangelista.



Pé - ter pe - dig ki - vül a pit - var - ban ül va - la,



és hoz - zá já - ru - la egy szol - gá - ló mond - - - ván:

1. Szolgáló.



Te is a ga - li - le - a - i Jé - zus - sal va - lál!

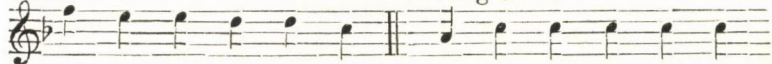
Evangelista.



Ő pe - dig ta - ga - dá min - de - nek e - lőtt mond - - - ván:

Péter.

Evangelista.



Nem tu - dom mit mon - dasz. Ki - men - vén pe - dig ű



az aj - tón, más szol - gá - ló lá - tá ű - tet és mon -



da a - zok - nak kik ott va - - lá - nak: Ez is a

2. Szolgáló.

## Evangelista.



Ná - zá - re - ti Jé - zus - sal va - la! És is - még ta -



ga - dá es - kü - vés - sel, hogy nem is - mé - rem az em bert.



És egy ke - vés vár - tat - va hoz - zá - ja me - né - nek



a kik ál - la - nak va - la és mon - dá - nak Pé - - ter - nek:

## Chorus.



Bi - zo - nyá - ra te is a - zok kö - zül vagy, mert a



szó - lá - sod is ki - je - lent té - ged. Ak - kor kez - de



át - ko - zód - ni és es - kü - ni, hogy nem is - mer - te



vol - na az em - bert. És mind - járt meg - szó - la - la a ka - kas



És meg - em - lé - ke - zék Pé - ter a Jé - zus i - gé



jé - ről me - lyet mon - dott va - la, mi - nek e - lőt - te

a ka - kas szól - jon, há - rom - szor ta - gadsz meg  
 en - ge - met. És o - da ki - men - vén ke -  
 ser - ve - sen sí - ra.

Hajdan mindent elkövettek ez énekek előadásának emelésére, s részint ennek tulajdonítható, részint pedig a szöveg nagy kiterjedésének, hogy bennök több személy szerepelt. A vagyontalanabb egyházakban a kántor egymaga énekelt ugyan, de épen ezért a kántorokat alig ijeszthette valami inkább, mint a nagypénteki szertartások. A reformáció korában élt zeneköltők, kik rendszerint kántorok is voltak, nem hanyagolták el e tért, s megkísértették tehetségeiket passiói chórussal összehangosításában, sőt eredeti dallamok írásában is. A feljebbi collectás szerkezet valószínűleg régibb ez időknél.

A német protestánsok — Forkel szerint — a múlt század végén még rendesen énekelték. A pap vagy kántor személyesítette Jézust; egy iskolás gyermek Pétert; egy másik Júdást; harmadik a főpap szolgáját; a többi iskolai személyzet a zsidó népet. Korábbi századok alatt pedig az előadásban annyira élethívek akartak lenni, hogy valaki orgona megöl a kakas-szót is utánozta.

E tekintetben valószínűleg a magyar protestánsok sem maradtak el a németektől. Códexeikben a személyek kijelzése arra mutat, hogy az előadásban többen működtek, s épen iskolai személyzet, mert rendesen fizetett choristákat — mint a katolikusok — nem tartottak. Később, s kivált egy pár évtizeddel ezelőtt (mert még ekkor több helységben ragaszkodtak a passió-énekléshez, s lehet, hogy néhol ma is éneklik) egészen csak a kántor teendője volt. Collectás stíljánál fogva könnyen felfogható ugyan, elannyira, hogy kántoraink, zeneismeretők teljesen nem levén, inkább szájhagyomány útján örökölték; de

vannak kényes oldalai, melyek miatt az illetők nem ok nélkül ünnepeltek nagypéntek szerencsés eltelése után. Egyik nehézség a szöveg fenn említett hosszúsága; másik a szólamok által elfoglalt hangterjedelem. Ha például a kántor kellesénél feljebb vagy alább kezdte az evangelista szerepét, később könnyen zátonyra juthatott. Legtöbb bajt okozhattak azonban a mondatok záradékai, melyek az utolsó néhány szótagra esnek. Ha ugyanis az illető szótag nem talált össze a leszálló dallammal, a szótagok száma vagy több vagy kevesebb lett, mint a hangoké, minek folytán a zenei képzettségben szűkölködő kántornak okvetlen nyegegni kellett, s ily megszorult helyzetben inkább nevetséget okozhatott. A kódexekben, s nyomtatott gyűjtemények sorai közt (hol t. i. kótairás nincs) gyakran találunk figyelmeztető jegyeket, melyek némely szótag emelkedésére vagy leszállására vonatkoznak, kijelölvén a feljebbiekhez hasonló kényes helyeket, mint megannyi sziklát és homokzátonyt a víz felszíne alatt, hól a hajó vagy megszokott fenekleni, vagy törést szenved. Mindez nem egy időben keletkezett a kódexek írásával, hanem művészeti lázas szorongásba esett kántorok mentő horgonyául tekintendő. \*)

A katolikus gyűjtemények közt a Turóczy kódex adja mind a négy evangelistáét. Feljebbi közleményem Máté szerinti, s virágvasárnapján szokták énekelni. A második nagykeddre szól, Márk apostolé. A harmadik Lukácsé, nagyszerdára. A negyedik Jánosé, nagypéntekre. Utóbbi — minthogy e napra több alkalmi ének esik — az előbbieknél rövidebb. A nyomtatott cancionálék közt Szelepcsényié s Kájonié adják a virágvasárnapit s nagypéntekit dallam nélkül következő útasítással: *mivel a passiónak három tónussa vagyon: tenor, altus, bassus, azért a hol t. bötü lészen, ott közép renden; a hol b. alatt; a hol pedig a. találtatik, fenn kell énekelni.* E szabály kisebb helységekre szól, hól a kántor egymaga működött, s igazolja feljebbi állításomat a szájhagyományra vonatkozólag.

\*) Az akadémia könyvtárában őrzött Geleji Katona-féle példányban, a Máté után szerkesztett passió dallama s szöveg sorai közt is találunk amolyan mentő horgonyokat, a kántorok inkább bizván emezekben, mint a kótabetűben. Ugyanitt a négy evangelistáéban egy titkos jegy sincs, miből határozottan állíthatjuk, hogy a gyöngyösi ekklezsia — e graduál egykori birtokosa — a négy evangelista passióját soha sem hallotta.

A protestáns kódexek előbbi négy közül csak Mátéét adják nagypéntekre. A Patakinak s Patay-félének hiányzik az eleje s vége. Utóbbi egy kakast is mellékel tollrajzban azon sor végére, hol Péter megtagadja Krisztust. Batthyányé s a Kecskeméti kódex hiánytalan. Geleji Katona kettőt vett fel: egyik az előbbieké; másik a négy evangélista nyomán dolgozva, Máténál sokkal hosszabb. Általában mindenik két részre osztott, melyek egyikét reggel, másikat délben énekelték. A basszus, vagy is Jézus dallama schol sem száll alább az f. lépcsőnél; az evangéliom-mondó mint fenn; de a többiek felmennek g. lépésre. Záradékaik a Turócziénál képletesebbek.

Náray e téren is a maga útján járva, versekbe szedte a passió szövegét, bele fonva Mária siralmát is, mely — mint alább látni fogjuk — a nagypénteki szertartások közt önálló helyet foglal el. — Csak egy, legfeljebb — ha elkülönítjük Mária siralmát — két személy által adható. Dallama ehez képest kétféle ugyan, de ritkán váltakozik, mely miatt sokkal egyhangúbb a feljebbieknél, emezekben minden mondat más hangfekvésbe esvén. Azonban mint eredeti magyar dolgozatot melléklek egész terjedelmében.

*Passio Dominica rhythmicè descripta cum planctu B. M. V.*

U - runk Jé - zus ki is - ten fia szeu - ve -  
 dé - se és a kíu - ja.

Szent János Evangélista,  
 Melyet ilyképen megírta.  
 Úr Jézus végső vacsorán,  
 Testét vérét nékünk adván,  
 Tanítványinak lábait  
 Megmossa és őket tanít.  
 Atyjának ajánlá őket,  
 És több magában hívöket,  
 S tovább hogy imádkozhasson,  
 Kertben kiméne városon.  
 Hát im Júdás seregivel



Éjjel jön lámpás fényivel,  
És a Jézust megcsókolá,  
Zsidóknak keziben tolá.  
De Jézusnak egy szavára  
Földre esék kiki hátra.  
Azzal isteni hatalmat  
Mutat s nekik adja magát.  
Jézust azért környülfogák,  
Kötözve viszik hurezolja.  
Látván miben légyen dolog,  
Elszaladtak apostolok.  
Azomban Jézus Annáshoz  
Vitetik és Kaifáshoz,  
Ott hamissan vádoltaték,  
Rút szitkokkal káromtaték,  
Szemét ruhával befödék,  
És úgy arczúl ötöt verék.  
Ezek hogy meglöttek volna,  
Még nem vala ott Magdolna.  
Sem keserves szüz szent anyja,  
Ki Jézust látni kívánja.  
S ím eljőve szent tanítvány,  
Bánkódván a Jézus kínján,  
És eképen szüz anyjának  
Sírva monda, Máriának :  
„Jaj ! szent asszonyunk sirassad,  
Jőj urunkat hamar lássad.  
Siess velem gyászruhában  
A Pilátus udvarában :  
Lator gyanánt szent urunkat,  
Viszik verik Jézusunkat,  
Mindenektül el-hagyatott,  
Pétertül megtagadtatott.  
Júdástül elárultatott,  
Hamis csókkal csókoltatott.  
Eladatott mint egy barom,  
Harmincz pénzen, csekély áron.  
Nagy kínokkal kínoztatik,  
Mindenektül csúfoltatik.  
Soha még nem volt hallani,  
Valakit oly kint vallani.“  
Ezt meghallván szüz Mária,  
Melyét vervén nagyon síra,  
Lön szívének nagy bánatja,  
Haját fejeüül szaggatja.  
Sietséggel elindúla,  
De bágyadva földre hulla,

Kit szent János és Magdolna,  
 Midőn felemelték volna,  
 Keseregvén karon fogva  
 Bevezeték a városba.  
 Bánatjában hogy szólhatott,  
 Így elkezdé nagy siralmot :

Jaj! jaj! Jé - zus! én ki - vánt jóm! Ah!  
 ki ád té - ge - det lát - nom.

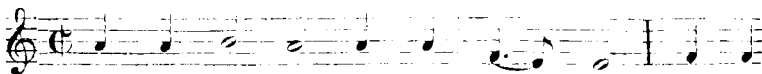
Ki vészi én örömemet,  
 Ki szakaszt tőled, szívemet,  
 Fájdalom árad lelkemben  
 Éltem fogy el gyötrelmemben,  
 Most Simeon hegyes tőre,  
 Én lelkemet általveré,  
 Innét nem szólhatok többet,  
 Szívem kővé keményedett.

Hát a - zon - ban reg - gel ko - rán Sok zsi -  
 dó nép ősz - ve - jut - ván.

Mind nagy szóval fel-kiálttak,  
 Midőn Pilátust meglátták :  
 Feszíts fel, feszíts fel őtet,  
 Ki botránkozó nagy bünt tett,  
 Mert magát nem csak királylyá,  
 Tészi, sőt isten fiává.  
 Ezt Pilátus hogy meghallá,  
 Gondban esék és fél vala.  
 Jézust rejtekben béhozza,  
 Honnét volna ? tudakozza.  
 Többekről is kérdést tészén,  
 Feleletet de nem vészen,  
 És Jézusnak halálára,  
 Semmi okot nem találá.  
 Nem akar őtet itélni :

Heródeshez hagyja vinni.  
 Jézust Heródes megveti,  
 Csúffal illet s megneveti,  
 És vissza bolond ruhában  
 Küld Pilátus udvarában.  
 Ott zsidóság megzendüle,  
 Kin Pilátus megrémüle :  
 Azt kiálták, feszíts ! feszíts !  
 Csak keresztet néki készíts,  
 Barabás latron könyörülj,  
 De Jézust földről kitörülj.  
 Nem tűrheti kiáltásút,  
 És zsidó nép támadását.  
 Pilátus Jézust kihozza,  
 Hogy hóhér megostorozza.  
 Akkor Jézust levetközve,  
 Verik oszlophoz kötözve,  
 Minden testit megszaggaták,  
 Sok szent vérit kifolyaták,  
 Reá tevék bárson ruhát,  
 Hogy csúfolnák menny s föld urát,  
 Tövis korona végtére  
 Nyomattaték szent fejére.  
 A királyi páleza helyett  
 Nádat kézben venni kellett,  
 Náddal is veretik feje,  
 Nincs seb nélkül semmi helye.  
 Midőn még így kínoztatnék  
 Úr Jézus, és csáfoltatnék,  
 Pilátus előhozatá  
 Őtet és népnék mutatá :  
 Ím az ember ! nekik mondja,  
 Nincs már képe s embermódja,  
 De noha Jézust így látták,  
 Zsidók még is csak kiálták :  
 Fölfeszíts ! feszíts fel őtet,  
 Mert botráncos nagy bünt tett,  
 Ki haláltúl azt megtartja,  
 Nem léssen császár barátja.  
 Az ő vére ránk eredjen,  
 S fiainkra is terjedjen.  
 Jézust azért el-kivivék,  
 És a hegyen felfeszíték.  
 És a két latrot ő mellé,  
 Jobb kezire és bal felé.  
 Noha e föld jószágátul,  
 Krisztus országa van távul,

De Pilátus csak megvallja,  
 Hogy Jézus zsidók királya.  
 A négy hóhér azon táján,  
 Alkudának szent ruháján.  
 Álla pedig keresztfánál  
 Jézus anyja Magdolnával.  
 És a szerelmes tanítvány  
 Többekkel bánkódva sírván,  
 És hogy Jézus még kinlódnék,  
 Büntünkért vére ontódnék,  
 Láta keserves szűz anyját,  
 S kit kedvele, tanítványát.  
 Mondá : „Asszony ! ihon fiad !  
 S János ! anyádnak ezt hívjad.“  
 Írás meg ne fogyatkozzon,  
 Tovább monda : „Szomjúhozom.“  
 Arra eczet lön itala,  
 S „Betölt“ nagyon kiált vala.  
 És akkor fejét lehajtá,  
 Testbül szent lelkét kiadá.  
 Azonban hogy ünneppan  
 Ne függnének keresztfákon,  
 Még kínlódó két latornak  
 Lábok csontait megronták.  
 Jézusnak, ki megholt vala,  
 Megnyittaték szent oldala.  
 Dárda hogy holtat megszúra,  
 Élő viziünk kicsordúla.  
 József Arimathiáról,  
 Le tön testét körösztfáról.  
 Jövéen Nikodemus hozzá,  
 Drága sok kenetet hozza,  
 Kivel szent test kenettetett,  
 S fehér gyolcsban temettetett,  
 Kertbéli új koporsóba,  
 Más kiben még nem volt soha.  
 Itt szent Szűz elholt képében,  
 Így szól keserűségében :



Jaj! jaj! Jé - zus! én sze - rel - mem, Mely nagy



ér - ted én gyöt - rel - mem.

Szívem szakad én istenem !  
Hogy lehet még lélek bennem.  
Kincsem, kedvem, én örömem,  
Jézus ! hol tégedet löljem !  
Most mindenektől elestem,  
Csak kínlódik lelkom testem.  
Ó kegyetlen zsidók népe !  
Ily szörnyű bűn ital étke !  
Kit proféták jövendölték,  
Messiást most ők megölték.  
Ki által mindenek lettek,  
Most mind erőt rajta vettek.  
Kinek oly csak három ujja,  
Hogy tőlük függ világ súlya,  
Három szeg most, felfüggesztve,  
Őtet fához leszegezte.  
Kinek szolgálatra valók  
Vannak sok ezer angyalok,  
Két barom közt világra lött,  
Most két lator közt függ fán fönt.  
A ki fénylett Tábor hegyén  
É, te most rejtőzik napfény.  
Kit három király imádott,  
Égi csillag megmutatott,  
Most a tövis koronája,  
Hóhér udvari szolgálója.  
Kit szomjúztak régi szentek,  
Égből mint harmatot lestek,  
Most világ őtet kínozza,  
És a vérit szomjúhozza.  
Ki előtt Cherubimokat  
Látsz befödni orcájokat,  
Meztelen mint régen Ádám,  
Most jaj ! pirúl kereszt fáján.  
Ó zsidó nép, miből érted  
Hogy Jézus téged megsértett ?  
Farahót, hogy megbüntette,  
Aegyptust érted megverte ?  
Talán azért vered őtet,  
Hogy veled anyi sok jót tett ?  
Hogy éjjel tűz oszlopjában  
Vezetett téged pusztában ?  
Azért Jézust ti mindössze  
Kínra viszitek kötözve,  
Hogy fogságból szabadsággal  
Tengeren vitt száraz lábbal ?  
Azért fogva hurcoljátok,



Hogy szent vérit kiontsátok,  
 Hogy pusztán égi mannával  
 Soká tartott ép ruhával?  
 Csúfokkal ötet tartjátok,  
 Ruhájátúl megfosztjátok?  
 Hogy itatott kősziklából  
 Adtok epét most italúl?  
 Ki a Kánánt kitolatta,  
 Mézes földét néktek adta,  
 És titeket felmagasztal,  
 Földi mennyei malasztal,  
 Azt ti földről kitörültök,  
 Felfeszítésin örültök.  
 Mind ezekre nincs ki számmá  
 Jézust és bűnit megbánná.  
 Fekete föld, te megrendülj,  
 Sirtombban rajtam könyörülj.  
 Fene vadak, ordítsa'ok,  
 Kősziklák, szakadozzatok.  
 Fényes nap, homálban borúlj,  
 Mert bánatom jobban újúl.  
 Ti halottak föld sírjából  
 Támadjatok bizonságúl.  
 Ezek mind szómat fogadják;  
 Csak emberek nem akarják.  
 Érzik Krisztusnak halálát,  
 Nagy mindenekben a bánat.  
 Aszú fák bűnös emberek  
 Vadaknál kegyetlenebbek,  
 Sírjatok bár magatokon  
 És csak ti fiaitokon.  
 Héjába jött e világra  
 Jézus, értetek halálra,  
 Zsidó országnak fiai  
 Kivettetnek lakosai.  
 De pogányok nemzetsége,  
 Lészen részes e szentségbe.  
 Közülök is ki kövessen  
 Jézust, lésznek csak kevesen.  
 Hanem oly úton a ki tág,  
 Pokolra fut egész világ.  
 Jaj! jaj! ez mi Jézust kínoz,  
 Jobban hogysem halált mi hoz.  
 Ó jövendő keresztyének,  
 Együgyű jámbor szegények,  
 Halljátok mint Jézus anyja  
 Kesereg és ötet száuja.

Titeket is siralmára  
 Megepedett szívvel várja.  
 Bánatjában részesüljön  
 Kiki mennyben hogy örüljön.

Ámen.

Náray jobb latin ugyan mint magyar, de a XVII. század végén jobb magyar lehetett volna. Felötlő, hogy nyelvhibái olyanok, minőket a régibb gyűjteményekben nem találunk, kivéve a Turóczy kódexből vett alábbi közleményeket. Költészete latin nyelven sem emelkedik feljebb a rímek színvonalánál. Passió énekének folytatásául tekintendő Magdolnái, ki nem találja Jézust a koporsóban, sírva keresi mindenütt, végre visszatér a temetkezés helyére, itt tudakozódik egy kertésztől, kiből Jézusra ismer. Ez is igen elnyújtott; rövidebb alakban nagyobb művészi becsű románcz volna. Magyar stílu dallamáért meléklem két első versét :



Flendo currit clamitans,  
 Neque scit effari,  
 Jesu amisso, qualiter  
 Possit consolari.

Feljebbi énekekkel egy czélra szolgáltak a *Lamentációk*, vagy mint atyáink nevezték: *Síralmak*. Annyira jellemző e név, hogy fölősslegessé tevén minden bensőségre vonatkozó magyarázatot, azonnal a különböző síralmak részletes szemléjéhez kezdhettek.

Legfőbbikei ezeknek Jeremiás síralmai és imádsága.

A romai egyház lamentációi kétfélék: vagy, mint a passiók, collecta stílusban írtak, s ez esetben kisebb helységek számára; vagy művészien dolgozottak, melyeket, minthogy nagy személyzetet igénylnek, csak Rómában s a nagyobb székes egyházakban szoktak előadni. Utóbbi stílusban Olaszország legnagyobb művészei, Palestrina s Allegri, remekeltek. Főképp Palestrinának egyik lamentációja (a kezdetén 2 soprán, 1 mély alt, s 1 tenor; utóbb 1 bassus) oly rendkívüli hatású szokott lenni, hogy mikor a bassus mint ötödik szólam bele vág e szavakkal: „*Jeruzsálem! Jeruzsálem! térj meg a te uradhoz istenedhez*“ előadók s hallgatók elsápadnak.

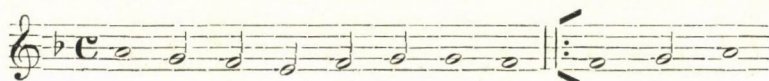
Adták-e a magyar székesegyházakban e műveket? határozottan ugyan nem állítom, de valószínűnek tartom; mert a XVI. század olasz remekeit töredékesen ma is megtalálhatjuk antiquáriusinknál, s pár évvel ezelőtt én is vettem egy ily gyűjteményt.

Códexeink s nyomtatott cantionáléink a collectás szerkezetűeket tartalmazzák.

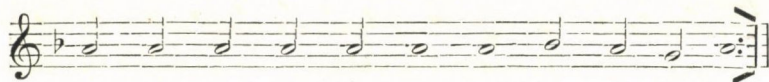
A Turóczyi kódex három napra valót ad, nagycsütörtökre, péntekre és szombatra, mindenikre hármat, melyek azonban nem a nevezett napokon, hanem a megelőzők délutánjain (szerdán, csütörtökön s pénteken) szoktak énekeltetni, mint a nevezett kódex írja a nagy oltár előtt. Egy-egy lamentáció terjedelme rövid, három vagy négy szakaszocskára oszlik, melyek héber számnevekkel jeleztetnek, pl. *alef, bet, gimel, dalet, he, sat*. E számnevek szintén bizonyos dallamphrázisra énekeltetnek. Minden lamentáció dallama egy, s hangköre nem halad meg öt lépcsőt.

Szelepcsényi s Kájoni ezek közül csak a szerdára s péntekre szabottakat közli dallam nélkül. Szegedié ad egy rövid dallamot (hasonlót a Turóczyi kódexéihez), következő utasítással mellőzvé a szövegeket: „*a nagyhétre való lamentációkat mindenik magyar bibliában találod.*“

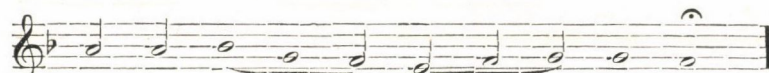
A Turóczyi kódex dallamainak minden hangja egyenlő értékű, de nem szenved kétséget hogy szavalás közben, a szavalat természeténél fogva, ez egyenlőségre nem figyelve, hol gyorsabb hol lassúbb időben énekeltek, s a hosszabb szótagokat megnyújtották. Ezért Szegedi alábbi dallamában kétféle mértéket használ:



A - - - - - lef.

Mi - ké - pen  
Úgy mint öz-ül e - gye - dül az nép - pel ra - kott vá - ros  
ve-\*) gyé lött az po - gá - nyok - nak asz - szo - nya

Az tar - to - má - nyok - nak fe - je - del - me



a - dó - fi - ze - tő - - - vé lött.

Látható ez énekekben a reformáció korában élt énekíróknak egy hibájok, t. i. lábra kapván a rhythmusos éneklés, minden régibb dallamot rhythmusokba erőszakoltak, melyek keletkezték a XVI. század műszabályai nem léteztek. Innen a feljebbi  $\frac{1}{4}$  ütenyem helytelen alkalmazása.

A katolikusok lamentáció-énekléséről teljes fogalmat adok, megemlítvén, hogy az „alef“ előtt egy rövid bevezetést is énekeltek a lamentáció dallama szerint, pl a Turóczy kódexben: „*Kezdetik Jeremiás síralma.*“ Szelepcsényinél s Kájoninál: „*Minekutánna zsidóság Babiloniának fogságában vitették, és Jeruzsálem eltörték, Jeremiás próféta leüle sírván, és Jeruzsálem városának jövő pusztulásáról szomorú szívvel ezt mondá.*“

A harmadik napra rendelték utolsója, Jeremiás imádsága, mely csak a Turóczy kódexben található, egészen különbözik a többiek dallamától. Melléklem bevezetését, s első körét, melyre éneklendő az egész.



Kez - - - - - de - tik Je - re - - -

\*) T. i. : özvegygyé.

- - - - - mi - ás pró - - - - -  
 - - - fé - ta i - mád - - - - - sá - ga  
 Em - lé - - kez - zél meg u - - - - - ram!  
 mi tör - tént raj - - - - -  
 tunk, te - - - - - kintsd meg és lásd meg gya -  
 lá - - - - - za - tun - kat.

A protestánsoknál ugyanily mennyiséget találunk, mint Gelejinél látható, hasonló beosztással. A Kecskeméti kódex tartalmazza mindeniket; Batthyányéból a 8-ik lamentáció s Jeremiás imádsága hiányzik; a Patakiból csak az imádság vége; a Patay-féléből pedig mind elveszték. Zenei szerkezetök az előbbieké; dallamok többféle; hangkörök nagyobb; s a záradékok képletesebbek. Legyen elég melléketül Geleji szerint az első lamentáció egy köre, melylyel a többi gyűjtemények öszhangzanak, s ugyanennyi az imádságból.

A - lef Mi-  
 kép - pen áll pusz - tán csak ön - nön ma - ga az vá-



ros, ki an - nak e - lőt - te sok nép - pel va -  
la tel - - - - - jes, té - te - ték úgy -  
mint öz - vegy - gyé po - gány - né - pek - nek  
asz - - - - - szo - nya : tar - to - má - nyok - nak  
fe - je - del - me té - te - ték a - dó - fi -  
ze - tö - - - - - vé.

Bevezetésének szövege öszhangzik Szelepcsényiével. Dal - lama csak egyszer megy az ötödik lépcsőig; ezen kívül min - denütt három hangból áll.

Je - re - mi - ás pró - fé - tá - - - - - nak  
i - mád . - - - - - sá - ga.  
Em - lé - kez - zél meg u - ram is - ten ar -

ról, mi tör - tént lé - gyen mi raj - - -  
 tunk. Né - zed és lásd meg az mi gya -  
 lá - za - tun - - - - - - - - - - kat  
 Az mi - ö - rök - sé - gün - ket i - de - ge -  
 nek bír - - ják és az mi há - zunk -  
 ban ki - vül - va - lók u - ral - -  
 kod - - - nak.

Ezekon kívül mindenik felekezetnél más siralmakat is találunk.

A katolikusoknál Jézus elé számlálja a zsidó népnek mindazon jótéteményeket, melyekben kezdettől fogva általa részesült, s szemére veti a bántalmakat, melyeket rajta — ama jókkal szemben — elkövettek, végül Jeruzsálemet megtérésre intvén. E tárgyat (eredeti alakban *Popule meus* kezdetű latin) magyarul négyféleképp is kidolgozták: a Turóczí kódexben találunk kettőt, a harmadikat Szelepssényinél, s a negyediket Sze-

\*) E négy hangot — a lap szélén hiányozván — a Kecskeméti kódexből vettem.

gedinél. Legrégibb lehet köztök Szelepcsényié, s legújabbak a kódexéi, mert utóbbi mindkettőt *új ének* címmel adja. Szegedié s Szelepcsényié rímes vers, rövid párvonalos képekben állítva szembe Jézus tetteit a zsidó népével. Utóbbi dolgozata hangzatosabb, de eredeti dallam nélkül. Szegedié népeletből merített dallamával becsesebb. A Turóczyi kódex, mindkét dolgozatához ad eredeti dallamokat. Az első collectás szerkezetű; a második népies. Szövege mindeniknek terjedelmes; az első csak rimelő próza, a második közelebb áll a vershez. Alakításuk az ellentétek párvonalosítása, mint az előbbieké. Minthogy ezek nyomtatásban még nem jelentek meg, közlöm mindeniket egész terjedelmében.

*Zsidó nemzet ellen való panasza az istennek. \*)*

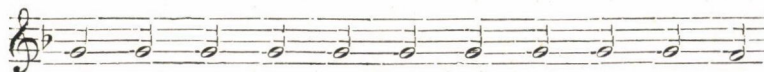
I.



Hall - já - tok pa - na - szát meny - nye - i sze -



rel - mes szent a - tyá - nak; a ki ré - gen - ten



ke - gyel - mes ka - la - ú - za va - la a zsi -



dó - ság - nak.

És az ő szent fiának a Jézusnak Christusnak. A ki mennyből alá szállott, üdvösségéért pusztájára e világnak.

\*) Az ének nyelvezetére vonatkozólag álljon itt a kódexelőszavából: „*Cum vero hujus operis Author non sit perfectus ungarus, si quid in eo deprehendatur quod poliri debeat, licebit revisoribus addere, demere, et debilem Authorem ad Gloriam Dei promovendam juvare.*“ Mennyit szenvedhetett nyelvünk az ily szerkesztők keze közt!

A kegyetlen és hitetlen zsidó nemzetre. A ki néha hivattatott Izrael népe.

Mert nom vala hálaadó az ő e világra való jöveteléért. Sem a kegyetlen ördögtől való megszabadításáért.

Az isten fia, a Krisztus, igen vala alázatos szívű. Ez a nép pedig mindenben vala néki ellenkező.

(*Itt chorus, vagy nép szokott belevágni „én népem!” kezdetű chorállal, melyet a códex nem közöl.*)

Én adtam néked, Moyses szolgám által, az én törvényemet: te pedig azt megvetvén, inkább a magad találmányit követted.

Küldöttem hozzád szentlélekkel megtölt prófétáimat: te pedig kegyetlenül mind megölted azokat.

Végtére küldöttem hozzád az én szerelmes egy fiamot: te pedig vakmerő lévén, nem ismerted vigasztaló uradot.

(*Én népem!*)

Én tégedet kihoztalak Egyiptomnak erős fogságából: te pedig az én nevetet gyaláztad sokszor undokul.

Én felékesítettelek királyi istáppal: te pedig fejemet koronáztad tövises koronával.

Én elsilyesztettem éretted Faraót minden seregével a Verestengerbe: te pedig engemet elárulván, megmaradtál keménységedbe.

Én levertem előtted kananeabeli királyokat: te pedig éjjel és nappal forralsz ellenem álnokságokat.

Én legeltelek a pusztában gyönyörűséges mannával: te pedig itattál engemet epés és ecetes myrrhával.

(*Én népem!*)

Én előtted mentem a pusztában tüzes oszlopban: te pedig engemet vévéd irigységedbe okát nem tudván.

Én sanyargattam éretted Egyiptomot sok csapásokkal: te pedig fenyegetsz engemet keresztire való kárhozzatással.

Én építettelek mint egy drágalátos szőlőmet: te pedig keserűvé lél, s megvetéd az én jótéteményemet.

Én tégedet fölötte igen szerettelek: valljon honnan vagy on az, hogy tőled ily háladatlanságot vészek?

Az én hajamot irgalmatlanul szaggattál, és az én arczámat torháiddal rútul undokítottál.

Fölöttötél engem gyalázatomra veres bársony ruha színben. Valljon miért cselekedted azt uradon isteneden?

Fölötte nagy volt az én hozzád való szeretetem. Hogy azért így gyalávsz engem, honnan azt tőled érdemltem?

Midőn kivitt engem Pilátus sanyarú állapotomba, és te'étől fogya talpig valék megostorozva,

És el akara engemet mint ártatlant eresztetni: te pedig inkább kívántad lator Barabást elbocsáttatni.

(*Én népem!*)

Én tégedet itattalak a pusztában kősziklából kiforrt gyönyörűséges vízzel: te pedig itattál engemet, a kereszten függőt mérges eczettel.

Én tenéked akarok adni mennyei örökségemet: te pedig hamis bizonyosságokkal vádolsz engemet.

Én kihoztalak Egyiptomnak erős munkájából szabad életre: — ti pedig vittetek engemet Pilátushoz, mint latrot kötözve.

Pilátus elejteken adta az én ártatlanságomat: ti pedig azt mondátok, hogy én gonosztévő ember vagyok.

Én tanítottam az istennek törvényét a ti templomokban: ti pedig engemet kiűztetek onnan, reám köveket ragadván.

Én hirdettem néktek akaratját az én mennyei szent atyámnak: ti pedig neveztetek engemet ördögösnek és szamaritánusnak.

Én ördögöket űztem az én isteni hatalmammal: ti pedig azt mondátok, hogy azt cselekszem Belzebub hatalmával.

Én megadtam az vakon született embernek szeme világát: ti pedig betettétek előtte az oskolát

Én feltámasztottam a megholt Lázárt Betániában: ti pedig meg akartátok ölni őtet és engemet haragotokban.

A mely szája engemet virágyasárnapon ozsánna kiáltással tisztelt és urallott: ugyanazon szája e mai napon feszítsd fel! feszítsd fel! ellenem kiáltott.

Én véres verétkkel imádkozván érettetek izzadtam a keriben: ti pedig halálomra szándékoztatok a ti törvénytevő helyetekben.

Ti töltek reám küldetett szolgálk engemet megfogának: az én kedves tanítványim pedig engemet elhagyanak.



Én könyörgöttem bűneitekért mennyei szent atyámhoz :  
ti pedig kötözve vittetek engemet Kajfához.

Én tégedet vittetek téjjel és mézzel folyó igéretnek  
földre: te pedig viszesz ki engemet az halálra, Kalvária  
hegyére.

Te sietsz az én keresztre való felfeszéte semre: én pedig  
sietek a te kárhozattúl való mentségedre.

Te örülsz az én kínaimon és gyalázatomon: én pedig  
üdvösségedért az én szent atyám előtt imádkozom.

Én mindenkor voltam az én népemnek szeretője: ő pedig  
most viszen ki engem az halálra kötözve.

A mely kezek voltak hozzád sok jótéteménnyel: te  
most azokat liggatod vas szegekkel.

Én ruháztalak ártatlanságnak ruhájával: te pedig az én  
ruhámért jádzol kockával.

Én kétfelé nyitottam előtted Verestengernek vizét: te  
pedig felnyitottad lánczával (lándzsával) oldalomnak bürét.

(Én nepem!)

Oh ti minnyájan a kik általmentek az úton: szemlélvén  
szánakodjatok az én keserves fájdalmimon.

Oh emberi nemzet, emlékezzél meg az én halálomról, a  
kire mentem éretted szabad akaratombúl.

Nem váltottalak meg aranyon, se drága köveken: hanem  
az én testemből kifolyt piros vére men.

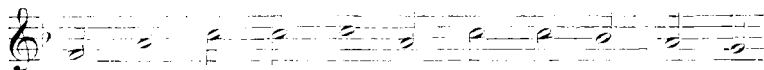
Azért siess hozzám, hogy nyerhess örök üdvösséget: és  
jól meggondold miképen hálálod meg ezt az én jótétemé-  
nyemet.

Én kinyitottam kezeimet az irgalmasságra: csak te is bá-  
natos szívvel nézz az én keserves halálomra.

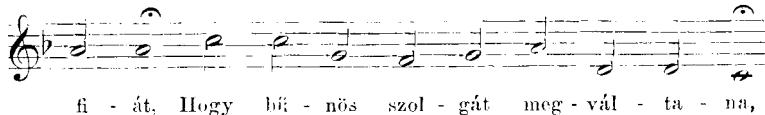
Oh Jeruzsálem! úgy mint tőlem megváltott népem: jer  
még hozzám, és bűnbocsánatot és üdvösséget nyersz tőlem.

(Én népem!)

## II.



A - tya úr - is - ten Az ő e - gyet - len - egy



Fölötte igen

Vétkezett vala emberi nemzet.

Úgy, hogy nem lenne reménysége

Az örök üdvösségre.

Nagy irgalma lón

A mi megváltó urunknak,

Hogy testét adta nagy kínokra,

Eberek váltságára.

Mennyei király

A kit angyali kar csudál,

Bűnünk terhét vállára véve

Melyért sok bajt felvéve.

Az ő szent feje,

Az angyalok ékessége

Tövissel vala koronázva.

Oh keserves korona !

Ékes orczája

Minden szépségnek csudája,

Nyállal, s torhával a zsidóktúl

Pökdöstetett undokúl.

Szépséges szemei,

Szebbek nap fényességénél,

Beborítottak mint homálylyal

Kötöttetvén ruhával.

Mennyei oszlop !

Kitől mindenek függenek,

Oszlopnál ostoroztatik

Csudájára a népnek.

Tetétől fogva

Talpiglan a vérben úszott,

Úgy hogy az ő egész szent testén

Egészség nem adatott.

Az ő dicsősége,

A kivel mindent betöltött,

Igen halvány színben öltözött,

Midőn minket gyógyított.

Azok a kezek

Melyek mindent teremtettek,  
Magas keresztre terjesztettek,  
A szegekkel szegeztek.

Könnyhullatással

Imádkozott az atyához,  
Hogy mutatná irgalmasságát  
Kegyetlen hóhárihoz.

Szentséges fülei

Kik mennyben angyali szólast  
Szoktak hallani és szép áldást,  
Most hallanak káromlást.

Bölcsességes szája,

A ki mindent jóra intett,  
Epés czettel szomjúságában  
S méreggel itattatott.

A nagy irgalmú

És nagy felségű úristen  
Halált szenvedett mi értünk:  
Honnan azt érdemlettük?

Tulajdoni közzé jött

És övéi be nem fogadták,  
Dicsőségnek urát latrokkal  
Keresztre kárhoztatták.

Próféta szavával

Hozzájok szólott kegyesen:  
Mire támadsz reám, oh én népem!  
Ellened mit vétettem?

Én kihoztalak

Egyiptomnak fogságából,  
Negyven esztendeig mannával  
Tartottalak mennyekből.

Minden nemzetek közül

Magamnak választottalak  
Éjjel és nappal esetektől  
Útban oltalmaztalak.

Ékes szőlőnnök

Én tégedet plántáltalak,  
Te pedig keserű italt szerzél  
Szerető szent uradnak.

Nehéz keresztet

Megváltódnak készítettél,  
Latrokkal városból kivéveél  
Oldalban is sértettél.

Ímé az igaz:

Bajt vi halállal értünk  
Keresvén elveszett juhait:  
Fájdalmin keseregjünk.

Minden csudák fölött  
 Az legcsudálatosb dolog :  
 Fiu atya előtt kínoztat'k,  
 S tölle nem segítettik.

Kesergő anyjának  
 Hegyes tör sértette szívét,  
 Bánatban elmerült a lelke  
 Látván fia fájdalmát.

Környüle álló  
 Az ő mennyei angyali  
 Könyhullatással szánakodtak  
 Halálán szent uroknak.

Sőt még a föld is  
 Keserge: e bosszúságon  
 Megindult s reszketett magába,  
 Irtózáván e csapáson.

Kemény kösziklák  
 Az ő természetek ellen  
 Bánatjokban repedeztenek  
 Fájdalmin isteneknek.

Nap és az hold  
 Szépségből kiöltöztenek,  
 Hóhárságokat hogy ne látnák  
 Kegyetlen zsidó népnek.

Megholt testek is  
 Föld gyomrában azt érzették,  
 És azt látván feltámadának  
 S jelenéssel hirdették.

Oh mely nagy vala  
 Bánatjok ő híveinek,  
 Látván uroknak ily halálát  
 Rajta keseregőnek.

Az ő tanítványi is  
 Öltöztek szomorúságban.  
 Mint juhok pásztortúl elszíledtek,  
 S szívekben epedeztek.

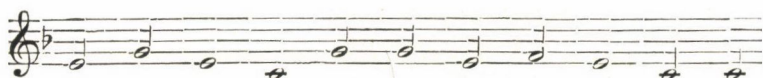
Minden teremtett állat  
 Teremtőit gyászolja.  
 Jaj annak a ki ötöt nem szánya,  
 Mert szívében köszikla.

O ! Jeruzsálem !  
 Úgy mint te emberi nemzet,  
 Térj meg uradhoz istenedhez,  
 Ki vért ontott éretted.

Mindezeket Szegedié rövidebben s népiesebb naivsággal adja elő. Magyarország született koldus népe, mely szekeren szokott helységről helysége járni, hogy a vásároknban őt illető adót beszedje, hasonló collectás színű dallamokkal szólította s tán szólítja ma is könyörületre a keresztyéneket. Rhythmusokba szedetett ugyan, de inkább tetszés szerinti változó időben (tempo rubato) éneklendő, s főkép a verssorok utolsó szótagja megnyújtandó.



Én nem - ze - tem zsi - dó né - pem, né - ked



mit vé - tet - tem? Hogy tö - led ezt szen - ved - tem?



Ha - lál - lal jó vol - to - mat meg - fi - zet - tem.

2. Én tegedet Aegyptusból  
Hoztalak s rabságból :  
Te engem édes hazámból  
Kivittél gyalázattal, szent városból.
3. Aegyptusból kimentedben  
Nyilástöttem tengerben :  
Te melyem' megnyitottad,  
Vas láncsáddal véremet kiontottad.  
(Én nemzetem zsidó népem.)
4. Én pusztában itattalak,  
Mannával tápláltalak :  
Engem itattál epével  
És háládatlanságnak nagy mérgével.
5. Veled jártam tűzoszlopban,  
És fényes homályban :  
Én előttem te is jártál  
Kezem lévén megkötözve, úgy hurcizoltál.  
(Én nemzetem stb.)
6. Ellenségidet megvertem,  
Kananeust elűztem :  
Te engem vesszőkkel vertél  
És talpiglan véreemben békevertél.



7. Kananeust megfosztottam,  
Földét kezdedben adtam :  
Náddal engem megverettél  
És Heródes királynál megvetettél.
8. Én téged nagy méltóságra  
Vittelek s királyságra :  
Te tövissel koronáztál  
És csúfképpen bársonnyal megruháztál.  
(Én nemzetem ! stb.)
9. Én téged Kánán földére  
Vittelek mézes helyre :  
Te Kálvária helyére  
Engem vittél kinok szokott helyére.
10. Én szőlőmben plántáltalak  
Esővel harmatoztalak :  
Te rossz gyümölcsöt teremtél ;  
Latrok között engem felfeszítettél.
11. Én nemzetem, zsidó népem,  
Többet mit cselekedhettem ?  
Te ellened mit vétettem :  
Felelj egyet kínaimban most én nékem.
12. Égig felmagasztaltalak  
Szépen feltartottalak :  
Te a földig megaláztál,  
És minden gyalázattal engemet rontál.  
(Én nemzetem ! stb.)
13. Ne essél még is kétségben,  
Csak légy megtérésben :  
Könyvezz és térj istenedhez  
Tördelmes szívvel üdvözítődhöz.
14. Akarlak üdvezíteni  
S bűnödöt bocsátani :  
Fiaimnak is fogadni  
Csak ne késsetek mindnyájan hozzám térni.

Szűz *Miria* siralma.





Im - már megy-gyek,\*) s ho-vá le - gyek? bá - na - tim - ban



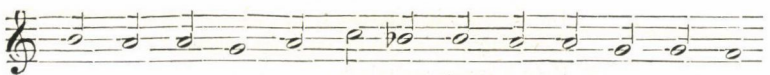
kit re - mél - jek? Ez na - pon, bú - na - pon kín - na -



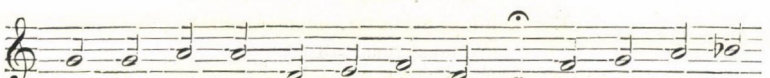
pon. Lát - ván hogy fi - am nagy kín - ban mél - tat - la - nál



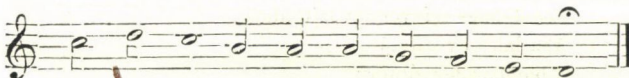
függ ke - reszt-fán. Ó mé - hem mag - zat - ja, An - gya -



lok ki - rá - lya! min - de - nek - től el - ha - gyat - tat - tál,



és lat - rok - hoz ha - son - lít - tat - tál. Bű - nő - sök - nek



lél esűf - ja, Ki vagy vi - lág - nak u - ra.

Oh! oh! én drágalátos szülöttem!  
 Mi okért aláztattál ilyképpest?  
 Szenvedsz isszonyú kinokat  
 Zsidoktól, és nagy átkokat,  
 Ez napon, bűnapon, kínnapon.  
 Oh szívem vigasztalója!  
 Lelkemnek bátorítója!  
 Oh egyetlenegyem!  
 Én minden örömem!  
 Vigasztald szomorú anyádat,  
 Adván nekem biztató szótát:  
 Hogy meg ne sebesedjem  
 Haláltól ke-ervesen.

\*) Azaz: mit tegyek.

Oh fájdalmimnak iszonyúsága !  
 Oh bánatimnak szörnyű órája !  
 Oh napok teli méreggel !  
 Oh órák ! rakvák epével !  
 Ez napon, bűnapon, kínapon  
 Ím szívem megsebesedett  
 Sok sírástúl megrepedett,  
 Én fiam ! éretted ;  
 Azért azt cselekedd,  
 Hogy világból veled kimúljak,  
 El ne hagyj tőled engem,  
 Ez világon síulódnöm.

Oh ! istennek minden alkotmányi !  
 Kiváltképpen Ádámnak fiai !  
 Fejenként siránkozatok  
 S velem együtt bánkodjatok,  
 Ez napon, bűnapon, kínapon.  
 Anyák sírjátok fiamon,  
 Gyenge szüzek mátkátokon,  
 Férfiak ! asszonyok !  
 Ti is oh angyalok !  
 Öltözzetek szomorú gyászban  
 Egek ! hold ! csillagok ! s bánatban ;  
 Nap ne világoskodjék,  
 Mert ma fiam kízzatik.

Ti is minden teremtett állatok !  
 Valahol e széles földön vattok,  
 Én velem szomorkodjatok,  
 És ily nagy dolgon siránkozatok,  
 Ez napon, bűnapon, kínapon.  
 Bánkodjatok fene vadak,  
 Örvényekben lakó halak,  
 Röpöső madarak,  
 Csúszómászó csudák,  
 Hegyek, völgyek, meginduljatok,  
 Csorgó vizek, ti ne folyjatok,  
 Szakadjatok kősziklák,  
 Mert ma fiamat kízzák.

Térjete meg azért bűnös népok !  
 Kevély és megkeményedett szívek !  
 Csekkenjete kegyetlenek !  
 Ily fájdalmán istenteknek  
 Ez napon, bűnapon, kínapon.  
 Melyet a mi váltságunkért  
 Szenvedett s üdvességü kért,

Tiszta szeretetből,  
 S jóakaratójából  
 Magát érettünk megáldozván,  
 És keserves halálra adván.  
 Folyamodjunk már hozzá  
 Hogy bűnünk megbocsássa.

Oh Jézus ! istennek áldott fia !  
 Bűnösöknek kegyes megváltója !  
 Emlékezzél kínaidról,  
 És a nagy epeségedről,  
 Ez napon, bűnapon, kínapon.  
 Kiket szenvedél emberért  
 Magad áldozván vétkéért.  
 Azért könnyörgéssel  
 És esedezéssel  
 Engeszteljed te szent atyádat  
 Hogy ne nézze bűnös voltunkat,  
 De vegyen malasztjába,  
 Ne jussunk kárhozatra.

Siránkozunk azért mi mindnyájan  
 Ily keserves urunknak halálán.  
 Emlékezzünk kínjairól,  
 És az ő nagy fájdalmiról.  
 Ez napon, bűnapon, kínapon.  
 Nézzünk kesergő anyjára  
 S keresztfán függő fiára,  
 Mennyei királyra,  
 Szűzek virágára ;  
 Hogy boldogságában juthassunk,  
 Midőn e világból kimúlunk.  
 Légyen szószólónk mennyben  
 Szent atyja előtt. Ámen.

---

Ez ének 1651. jelent meg először a Kisdiféle cantionáléban, s innen vette át Szelepcsényi, később pedig Kájoni. A Turóczi kódex nem közli, de rá utasít a 116. lapon e szavakkal: *habetur in impresso fol. 67. azaz: Kisdi nyomtatott gyűjteménye 67. lapján.* Ezt kell értenie, mert régibb kath. gyűjteményt nyomtatásban nem ismerünk; s Mária síralma az idézett lapon van. Versezete nem jobb a többinél; tartalma sokszor ismétlődik; stropha-szerkezete igen nagy (ily terjedelműt e kor irodal-

mában egyet se találtam); de alakításában van valami új, s ez főképp kitűnik 4-ik sora ismétlése által; mi pedig zenéjét illeti, magasan áll mindenik felett, s föl kell tennünk, hogy mély érzés szülte dallamai hallására a XVII. század népe nem maradhatott hideg szemlélője a nagypénteki szertartásoknak. Úgy látszik az egész eredeti magyar dolgozat; legalább még eddig idegen forrásra nem találtam.

Náray is ad egy hasonló című magyar stílusban írott siralmat mint alább következik.



Krisz - tus any - ja szűz Má - ri - a Ke - reszt fá - nál



mi - dön sí - ra, Lát - ván hogy szent - sé - ges fi - a,



Nagy vol - na ha - lá - la kín - ja: Ke - se - reg - vén



így szó - la, Ke - se - reg - vén így szó - la:

Oh istenem! hová legyek?  
Halál! hol vagy? élttem vedgyed.  
Szívem szakad gyötrelmemben,  
Pallost most érzek lelkemben.  
Oh szerelmes Jézusom!  
Mégváltó Krisztusom!

Kicsoda így meggyalázott,  
Tövisekkel koronázott?  
Ki itilt téged halálra,  
Ki voltál szentek példája?  
Angyalok királya,  
Világnak bírása.

\*) Az eredetiben a ponthibásan áll a d után, s vétségből tették a c elibe így:



Ke - se - reg - vén így szó - la.



Jaj! ha érted szenvedhetném!  
 Kínjaidat rám vehetném,  
 A haláltúl megmenthetvén,  
 Szívemben bérekeszthetném,  
 Téged édes Jézusom!  
 Kegyes szent megváltóm!

Édes kedves szemem fénye,  
 Én életemnek reményo,  
 Kit föltartott emlőm teje,  
 Ez világnak teremtője.  
 Krisztus ember és isten,  
 Krisztus ember és isten.

Embernek szeretetiért,  
 Ő bűnökért te fizetsz bért,  
 Szent testeübül kiontod vért  
 Bűnösöknek fürdőjéért,  
 Szántszándékkal szenveded  
 Szántszándékkal szenveded.

Oh! Ádámnak súlyos vétke!  
 Keserű almának étke,  
 Hogy már kínjaiban arra  
 Eczet s epének pohara  
 Most Krisztussal itatik,  
 Én édes Jézusom!  
 Megváltó Krisztusom!

Oh! háládatlan emberek!  
 Hogy még bűnben torkig élték,  
 Jézus vérit kiöntitek  
 Szeretetit megvetitek.  
 Szent fiának hóhéri!  
 Térjete, s jobbúljatok.

Jaj keresztfa! ki magos vagy,  
 Szánj meg, sívni többé ne hagyj.  
 Hajolj alá szent torhoddal,  
 Szép Jézust tőlem ne vedd el,  
 Szívem drága örömit,  
 Szívem drága örömit.

Drága fejem, lábok, kezek,  
 Minden tagok mind sebesek,  
 Szakgattatott minden tested,  
 Szép szénedet vér megfestett,  
 Oh mennyei nagy szépség!  
 Nincs kép rajtad, sem épség,

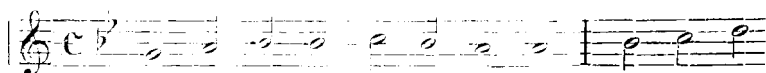
Gyászbán, fényes nap, öltözzél,  
Hold, homályban rejtekezzél,  
Mert világosságtok nem él,  
Itt megholt ki mennyekben él.  
Világ, gyászbán öltözzél,  
Világ, gyászbán öltözzél.

Ordítsatok és sírjatok  
Velem mindenféle vadak,  
Szívemmel hasadozzatok  
Hegyek, kősziklák, kőfalok,  
Isten fia halálán,  
Szép Jézusom nagy kínján. \*)

Ámen.

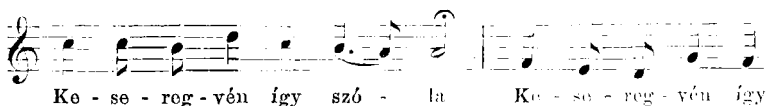
Hasonló szellemű szent Bernárd költeménye Krisztushoz a keresztfán. Latin szövege s magyar fordítása csak Kisdinél, Szelepcsényinél s Kájoninál van egész terjedelmében. Szegedinél s Náraynál a hét szakaszból álló ének rövidítve összevonott egy szakaszba. Szelepcsényinél s Kisdinél dallama hiányos, a mennyiben két *b* előjegy helyett csak egyet írnak. Szegedinél pontosabb; mert ámbár itt is csak egy *b* előjegy áll, de a második a dallam folytán az illető helyen mindenütt kiíratik. Náray a dallamban is egészen különbözik. Közlöm mind a kettőt, mint a melyekben zenénk viszhangra talál.

*Szegedinél.*

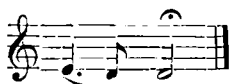


Sal - ve mun - di sa - lu - ta - ro, Sal - ve sal -  
Jé - zus vi - lág meg - vál - tó - ja! Id - vöz légy

\*) Náray ugyanez ének dallamát mellékli sz. Bernárdnak Krisztus szenvedéséről írt verséhez: *Salve mundi salutare*. E dallam szerint a feljebb; síralomnak két utolsó verssora következőleg volna éneklendő, mi a rég; hangnemekkel is inkább megegyezik:



Ke - se - reg - vén így szó - la Ke - se - reg - vén így



szó - la.



ve Je - su cha - re! Cru - ci tu - ae me ap - ta - re  
é - let a - dó - ja! Ke - reszt - re ment is - ten fi - a,



Vel - lem, ve - re tu scis qua - re, Tu - o me jun -  
Ke - resz - ted szí - ve - met hí - ja. Add Jé - zu - som



gas a - mo - ri, Te - cum Je - su fac me mo - ri.  
sze - res - se - lek, Hogy ö - rök - ké ve - led él - jek.

### Náraynál.



Sal - ve mun - di sa - lu - ta - re Sal - ve sal -



ve Je - su cha - re, cru - ci tu - ae me ap - ta - re

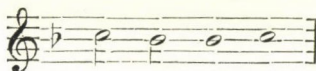


Vel - lem, ve - re tu scis qua - re; Da mi -



hi tu - i co - pi - am.

\*) Kisdinél s Szelepesényinél:



me ap - ta - re.

Ezekon kívül a protestánsok fenn nevezett gyűjteményei közt a Kecskeméti kódexben is van még egy siralom „*Lamentatio Adami*“ cím alatt. Tárgya s drámai kidolgozása egészen különbözik az előbbiektől. Három részből áll. Elsőben Ádám, fiai előtt hosszasan siratja elkövetett bűnét, mely miatt örök kárhozatba esett. A másodikban egy angyal megvigasztalja, értésére adván a megváltó születését. A harmadikban Ádám megköszöni az angyalnak ez örvendetes hírt, s örömmel szólítja a mindenséget. E tartalomból látható, hogy karácson előtt szokták énekelni, mintegy nyitányául a karácsoni örömeknek. Többi észrevételeimet megelőzőm az egésznek közlésével:

*Lamentatio Adami.*

Hogy Ádám kiüzeték  
Az Paradijsombúl,  
Az szent hely előtt állván,  
Estit bús szívvel  
Jajgatá halálnak.  
Látván kínját lángnak,  
Fiait egyben hívá  
Monda nekik akkor sírva:

Jaj nekem nyavalásnak,  
Jaj bűnös embernek,  
Meg nem tudom számlálni  
Számát esetemnek;  
Mert megsebesedtem,  
Gonosz bűiben estem,  
Ördög kiszütetéséből  
Megfosztattam minden jótúl.

Nem méltó megtagadnom \*)  
Keserűségemet,  
Hallgasd beszédem, fiam!  
Gondold bűneimet,  
Az melyért rád szállott  
Minden gyötrő kínod,  
Nyavala és betegség  
Te testedre bocsáttatott.

Ki legyek, ha kívánod,  
Ádám atyád vagyok,

\*) Akarja mondai: *non illó eltagadnom.*

Istentül alkuttattam \*),  
 Hasonlót nem tudtam ;  
 Engem személyére  
 Teremte képére,  
 Paradicsomban laktam,  
 Mindennek bírója voltam.

Végtelen tisztaságban  
 Bűn, fertelem nélkül,  
 Teremte igazságban,  
 Szentségben vég nélkül.  
 Szabadságot ada,  
 Kedvemre bocsáta :  
 Csak ő szent beszédének  
 Hagyá hogy őrzője lennék.

Én bennem az úristen  
 Gyönyörködik vala,  
 Azért minden állatit  
 Én nekem ajánlá.  
 Angyaloknak hagyá :  
 Lenne reám gondjok ;  
 Idő haladván mennyben  
 El be vinne dicsőségben.

Rajtam hogy szabadsága  
 Istennek tündöklék,  
 Az jóval nem jól élék,  
 Hitetlenségre hajlék,  
 Akartam hasonló  
 Istenemhez lenni :  
 Hogy az megtiltott fának  
 Kezdém gyümölcsét kóstolui.

Én szép ártatlanságom  
 Azonnal elvesze,  
 Istenemnek is képe  
 Szívemből kidüle ;  
 Testem lelke fénye  
 Gyalázatra méne,  
 Igazságom szentségem  
 Én tülem mindjárt eldüle.

Ilyen szép drága jóktól  
 Az ördög megfoszta,

---

\*) Alkottattam. Alább pedig *hasonlót nem tudtam* : nem ismertem.



Mezitelen is hagyta,  
Szégyenben juttata.  
Kivánám hallanom  
Istenemnek szavát,  
Mert tanácsát szégyenlém  
Hogy kígyó megcsala engem. \*)

Itt az én sok mentségem  
Nem lön kellemetes,  
Hogy Éva csalt meg engem,  
Az is nem lön helyes.  
Kertbül kiüzettetének,  
Messze kergettetének,  
Meritelen szégyenemre  
Kosbört vetének testemre.

No immár ez világon  
Nyavalyák közt lakom ;  
Az régi sok szép jókról  
Mikor gondolkodom,  
Búsúl az én lelkem,  
Könyvezdegel szemem,  
Kivánnék segítséget,  
De nincs ki száanna engemet.

Engem jaj minden felől  
Bubánat szorongat,  
Testemben és lelkemben  
Félelem tántorgat,  
Bűn mardossa lelkem,  
Nincsen csendességem,  
Kárhozat, halál, pokol,  
Tapodnak fejemen rútúl.

Munkával fáradtsággal  
Az földet kapálom,  
Az átkot is válllomon  
Sorbadván \*\*) hordozom,  
Tövis bodza bőrök (bőrök)  
Haszontalan füvek  
Böven teremnek nékem  
Bűnömért őket érdemlem.

\*) A *Mennyei Zengedező Kar* nem fogja fel helyesen e versszak értelmét s következőleg torzítja el: „*Nem kívántam hallni Istenemnek szavát. Mert igen szégyenlöttem Hogy kígyó megcsala engem*“, holott Ádám meg lehetős homálylyal, de épen az ellenkezőt mondja, melynek értelme ez: Kivánám hallani isten szavát, azaz, bocsánatját, miután tanácsát anynyira szégyenlöttem, vagy, megvetettem, hogy az ördög megcsalt. Igazolja ezt a következő versszak, melyben mentségei nem fogadtatnak el.

\*\*) Azaz roskadozván ; sorbadván.

Fölötte sok iszonyú  
 Himlő és betegség,  
 Kegyetlen kín, nyavala,  
 Sokféle nagy inség  
 Testemben lakozik,  
 Mind halálom-napig.  
 Jaj nekem nyomorúlnak,  
 Még fia leszek halálnak.

Én egész nemzetségem  
 Megromla már szörnyen,  
 Nem cselekedhetik jót  
 Bár reá kedve legyen.  
 A bűn mindent rútít  
 Szentségben nem épít,  
 Senki ártatlanságban  
 Nem élhet miatta mostan.

Sír rív bennem szüntelen  
 Lelkiismeretem,  
 Engem ezzel is mardos  
 Hogy nagy sok én bűnöm ;  
 Ördöggel fenyeget,  
 Törvénnyel ijeszget,  
 Kénköves tüzes tótúl,  
 Fél szívem pokol lángjátúl.

Jaj neköm balgatagnak !  
 Jaj ! mit cselekedjem ?  
 Jaj ! te föld ! széles tenger !  
 Adj tanácsot nekem.  
 Oh ! minden állatok,  
 Kicsinek és nagyok,  
 Szánjátok nemzetségek  
 Szörnyü búját én fejeknek.

Te is kiterjesztett mönny,  
 Könyvezz most én rajtam,  
 Hold, csillagok, és napfény,  
 Gyászban járj miattam,  
 Hogy így köll elvesznem,  
 S jaj ! kezében esnem  
 Az kegyetlen Sátánnak,  
 Tüüzében laknom pokolnak.

Gazdag oh nagy istenség !  
 Vigy be egyszer meunyon,  
 Mert vagy hatalmas fölség

Szállíts be kebledben.  
 Bűneim peniglen  
 Bocsásd meg kegyesen,  
 És é-ettek pokollal  
 Ne fizess bosszúállással.

Rajtam nem látok senkit  
 Hogy ki könyörülne,  
 Avagy segítő erőt  
 Ördög ellen vetne.  
 Minden állat utál,  
 Ellenem jár rugdal,  
 Hatalma Lucipernek  
 Lőn jutalma vétkeimnek.

Én hozzád folyamodom  
 Irgalmas úristen !  
 Benned van bizodalom  
 Te jobb karod mentsen ;  
 Vallom bűnös voltom,  
 Szent irgalmad várom,  
 Ment ségem oly nincs nekem,  
 Hanem bocsásd meg sok bűnöm.

Gonosz ördög markában  
 Ne eroszd képedet,  
 Ellenségo lelkiünknek  
 Bűnben ejtett minket ;  
 Szabadíts sőt engem,  
 Biztasd szóddal lelkem,  
 Cselekedd ezt nevedért  
 Isten, nagy jó kedvedért. Ámen.

*Angelus consolator.*

Oh ki kiált ily igen  
 Szomorodott szóval ?  
 Kesereg keservosen,  
 Jajgat bús jaj szókkal ?  
 De te vagy-e Ádám ?  
 Oh nyomorúlt ember !  
 Azt izené az isten  
 Hogy meghallgat ez inségben.

Reád száll majd jó kedve,  
 Ne búsulj sőt örülj ;  
 Kétségben is ne essél,  
 Nem maradsz árvául.

Mert meghallgattatott  
 Az te imádságod,  
 Lészen ez neked jó hír  
 És vidámító kedves ír.

Ím származik szép szűztől  
 Istennek egy fia,  
 Idvözítő úr Jézus  
 Angyalok királya,  
 Ez megrontja fejét  
 Ördögnek seregét,  
 És téged kiszabadét,  
 Hatalmok ellen erősít.

Világra jön emberi  
 Tiszta természetben,  
 Keresztet szegénységet,  
 Szenved kint éltében.  
 Rút halált éretted  
 Szenved, hogy te lelked  
 Szent vérét megtisztítsa,  
 Atyjában ujjonnan oltsa.

Szómat jól eszedben vedd,  
 Honnan leszen ez meg,  
 Hogy te isten kedvében  
 Fogadtatol ismét,  
 Ez a jótétemény  
 Vigasztaló örvény \*)  
 Nem az te érdemedből.

Pecsétli esküvését  
 Az önnön nevével,  
 Hogy mind bételjesíti  
 Jövendő időben.  
 Higgy fogadásának,  
 Hagyj békét gonosznak,  
 Vesd benne reménységed,  
 Nem teszen másképen veled. Ámen.

*Adám rursus respondet.*

Igen megvigasztalál,  
 Lelkem atyjafia,  
 Hogy beszédedet hallám,  
 Elmém megvidúla,

\*) Így a Mennyei Zengedező Karban is. Valószínűleg annyi mint *vigasztaló törvény*.

Örömöm nagy voltát  
 Szívem nem mondhatja,  
 Jó hírmondásodat  
 Vig kedvvel szívem hallgatja.

No tehát magos egek,  
 Föld és minden állat,  
 Örülj velem, találtam  
 Jótevő fő urat.  
 Örvendj, vígadj, tapsolj,  
 Bánatot ne gondolj,  
 Széles világ négy részén  
 Ember ki hol találtatol.

Valamit esetemmel  
 Elvesztettem kertben,  
 Megtéríté az isten  
 Ismét csudaképen,  
 Az ő szent fiáért  
 Kit ada emberért  
 Az ő vállára vöve  
 Mindnyájunk terhét fizető.

És miért hogy különben  
 Véghez nem mehet ez,  
 Hanem előbb az halál  
 Testemben megölvén,  
 Lölköm elevenen  
 Megmarad örökkén :  
 Kivánom, hogy meghaljak,  
 Így hamar Jézushoz jussak.

Reám azért az halált  
 Örömet fölvésem,  
 Az által dicsőségem  
 Végső nap elnyerem.  
 Mert hitem jutalma  
 Testem nyugodalma :  
 Ez után Krisztussal  
 Mennyben élek minden jóval.

Adj azért hálát neki  
 Emberi nemzetség  
 Mert a Krisztus kedvéért  
 Adatik idősség,  
 Bűnünk bocsánatja,  
 Istennek országa,  
 Angyali fényes szépség,  
 Mennyei kincs, nagy dicsőség.



Ebben a dies-öségben  
 Vigy be minket Jézus,  
 Te föltámadásodért  
 Fogjad kezeinket,  
 Hogy ez élet után  
 Minden bünt elrázva  
 Követhessünk mennyekben  
 Amaz szent örök életben. Ámen.

---

Ádám siralmát nyomtatásban is adja egy-maga a *Mennyei Zengedező Kar* 1770-ben egyes szavak változtatásával. Jelen alakjában a nevezett kódex néhány üres lapjára (113—117) másolta Verboy Szabó István, vagy, mint maga írja: *Scripta est per Stephanum Verboy alias Sartor, Ovariensis, in anno 1677. die 12 Martii*, tehát épen két nappal elébb, mint Kájoni Organomissáléja címlapját. Verboy azonban csak másolónak tekintendő. Már ekkor eredeti művekben hasonló írmodorral nem éltek, s ámbár találunk ez idő nyomtatványai közt is elég tarkaságot (pl. egyszer *i* máskor *y*; most *k*, majd *c*; egyszer *gy*, s a rá következő sorban *g'* vagy *gi* sat sat.) de inkább azért, mert a régibb műveket a mennyire lehetett eredetiségökben igyekeztek másolni, és nyomtatni, valószínűleg kenetesebbnek s többet mondónak találván a régi *y*, *c*, *g'* s több e féle betűt az újabb *i*-nél, *k*-nál s *gy*-nél. Ugyanezt tehették mások tudatlanságból, s kivált a nyomdászok hanyagságból, mely miatt Geleji Katona is panaszol, részint őket, részint a régi írott Graduált okozván, „mert — úgymond — *vétkes példáról nehéz igaz himet varrani.*“ De bármint legyen, Verboy nem szerzője Ádám siralmának. E mellett látszik tanúskodni a stílon kívül, mely inkább összeillik a korábbi idők szellemével, versfejekbe foglalt töredékes akrostichona is, melyből ezt vélem kiolvashatni: „*Hanc querimoniam fecit Gregorius P.*“ A Kecskeméti kódex nem ad mellé dallamot, de hogy eredeti dallama is volt, még pedig a három résznek csak egy, igazolja a Zengedező Kar, két utolsó része homlokán az első dallamára hivatkozva, mit, ha Ádám siralmának megfelelt, a második mellé csak erőszakolni lehetett, s még inkább a harmadikhoz, midőn Ádám épen örvendeni akar.

E siralmakon kívül a harminczas években még hallottam emlegetni Péterét, de egy gyűjteményben sem találtam nyomára.

Kétségkívül a nép mindezeket nagy áhitattal szokta hallgatni, annyival inkább, mert a népéletben is voltak s tán ma is vannak rá ünnepélyes alkalmak, például: lakodalmi siratók s halottak siratása. Előbbi alatt értendő a menyasszony megváltása a szülői háztól, mely a síráson kívül megannyi tréfából áll s ha jól emlékszem esküvő előtti este szokott tartatni. A halottak siratása sírva énekelt s hevenyészett szavakba öltöztetett festése a fájdalomnak. Nem egyszer hallottam Erdélyben ily síró nőt, koporsóra borúlva kollektás hangon lamentálni, s minden rend nélkül elősorolni halottja érdemeit, szép tulajdonságait, a hogy eszébe jutottak a múltak emlékei. \*)

A mysteriumi énekeknek vannak nyomai a karácsoni s újévi hymnusokban is. — E hymnusok mint öröm kifejezései, többnyire világias hangmenetekben áradoznak, valószínűleg némelyikök az úgy nevezett kántálóknak s népies mysteriumok előadóinak is használatul szolgálván.

Ilyenek egyike az alábbi pásztori ének Náraytól. Jambusos dallama hasonlít a kürtöléshez.

*Cantio Pastorica.*

(Lyra Coelestis 30. lap.)

Ü - rül - je - tek vi - gad - ja - tok És nagy dol - gon

\*) E szokások nem keresztyén eredetűek, s több néppel is közösek. A podóliai zsidóknál divatozott (lehet, hogy ma is divatos) a lakodalmi siratónak egy sajtóságos neve, melyről az „Allgem. Musik-Zeitung“ 1802-ki évfolyamának 22. számában egy szemtanú következő tudósítását olvastam: „Rokonok s vendégek összejönnek a vőlegény házábanál, ki rendszerint igen fiatal. (Szemtanúmé 12 éves) Belép négy zenész (szintén zsidók): két hegedűs, egy czimbalmos, s egy gordonkás; játszani kezdenek bizonyos chorálszerű adágiót; ez alatt a szülők s vénebbek komolyan intik a vőlegényt, hogy bánja meg eddig elkövetett bűncit; szükség esetében magok is sírnak, csak hogy az ifjat töredelmessé tegyék; a hegedűs épen a füléhez hajlik, a többi zenészek is minden módot elkövetnek szíve meglágyítására; végre egész társaság sírásnak ered, s ha a vőlegény érzékei minden kísérlettel daczolnak, azaz, nem fakad keserves sírásra, úgy az esküvő elmarad; ellenben sírás után rögtön következik a szertartás.“ Ugyane tudósító emlékszik az oro z halottsiratóiról is.

csu - dál - ja - tok, Mert fé - nyes ég - bül an - gya - lok

Hoz-zánk jöt - tek ó pász - to - rok. Al - le al -

le - al - le - lu - ja Al - le - al - le - al - le - lu - ja.

Al - le - al - le - al - le - lu - ja. Al - le - al - le -

al - le - lu - ja.

Dicsőség, így éneklének  
 Az magosságban istennek :  
 És békesség földieknek  
 Jó akaratú embereknek.  
 Alle, alle, alleluja stb.

Mennyből leszállott fényesség  
 Környülvött vala, dicsőség,  
 Mindnyáján hogy elijedénk  
 Szörnyű dolgon megfélemlénk.  
 Alle, alle, alleluja stb.

Angyal monda : ne féljetek,  
 Ím ! nagy örömet hirdetek,  
 Mely léssen minden népeknek,  
 Jer mindnyáján örüljetek.  
 Alle, alle, alleluja stb.

Mert néktek ma elküldetett  
 A ki régen igirtetett :  
 Üdvözítő Betlehemben,  
 Úr Krisztus ma születetett.  
 Alle, alle, alleluja stb.

És ez tinéktek a jele :  
 Találtok jászolban fekve  
 Pólyában kisdod gyermecskét  
 Ki Jézusnak nevezteték.  
 Alle, alle, alleluja stb.

Jertek tehát és siessünk,  
 Látván Messiást, hirdessünk  
 Ily új nagy szent dolgot mindjárt,  
 Örüljön az egész világ.  
 Alle, alle, alleluja stb.

Imádjuk őtet méltó okkal,  
 Tiszteljük ajándékokkal,  
 Vigasztaljuk énekszóval,  
 Nótákat fujjunk sípokkal  
 Alle, alle, alleluja Ámen.

Szintén Náray írta az alább következőt, kivált latin verse-  
 léséről ítélve aligha egyházi használatra, hanem inkább egyházi  
 személyek magán mulatsága végett, kik főkép a klastromokban  
 valószínűleg magok is tartottak Krisztus születésére vonatkozó  
 előadásokat. Dallama rokon az előbbivel. Közlöm egészen, mint  
 olyan éneket, mely, véleményem szerint, leginkább láttatja az  
 oly mysterium énekek szellemét, melyek a népiesnek színvonalán  
 felül állanak.



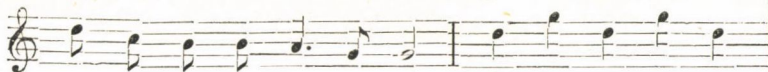
Haece quae fa - cis o - mi De - us! quam sunt mi - ra -  
 Ut sal - va - tus ho - mo re - us ten - dat ad sub -  
 Mi - ket mű - vel - sz ó - nagy is - ten Cso - tá - nak mélt -  
 Hogy a - bí - nős üd - vö - zül - jön És fel - ma - gasz -



bí - li - a  
 li - mi - a a a a do - se - ris ne -  
 tán - tes - sék A szép e - get el - ha - gyod a  
 tal - tas - sék.



the - re - a A a a ve - nis ad Vir - gi - ne - a  
 szép e - get. S he - li - ben jész a szűz - nek mé - hi - ben,



Ca - sta pu - ra vi - sce - ra Ho - mo fa - ctus In -  
len - nél em - ber ké - pi - ben. Em - ber - ré löt - tél



fans na - tus re - cli - na - tus vi - li in prae - se - pi -  
szü - let - tet - tél hely - hez - t - t - tél nyo - mo - rúlt já - szol -



o, pi - o pi - o pi - o pi - o et vi - li prae -  
ban. Is - tá - ló - ban is - tá - ló - ban s nyo - mo - rúlt kis



se - pi - o. E e e e e dor - mi o mi  
já - szol - ban. Kin - csem én szí - vem! a - ludj é - des  
Jé - zus! én ked - vem! méz - be - li é -



par - vu - le : Mi mi mi mi Dor - mi, Dor - mi,  
kis - de - dem : A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj  
des í - zem



dor - mi, dor - mi, dor - mi ca - re par - vu - le  
a - ludj a - ludj a - ludj é - des kis - de - dem

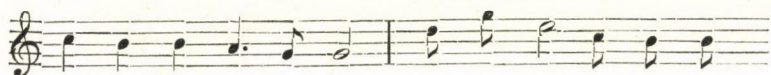


E e e e e dor - mi o mi par - vu - le  
Kin - csem én szí - vem a - ludj é - des kis - de - dem  
Jé - zus én ked - vem méz - be - li é - des í - zem



Mi mi mi mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor -  
A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a -





mi ca - re par - vu - le. E e e me - li - te  
ludj é - des kis - de - dem. Sze - rel - mem méz - be - li



in - fan - tu - le! E e e e e e tu - ae  
é - des í - zem! Ti - éd ti - éd ti - éd ti - éd



tu - ae tu - ae tu - ae prae - se - pes sunt can - nu - lae.  
ti - éd ti - éd ti - éd bar - mok jász - la bő - esős - kéd.



E e e e e dor - mi ca - re par - vu - le.  
Szi - vem ö - rö - mem a - ludj é - des kis - de - dem.



E e e e e o dul - ce - do a - ni - mae  
Sze - rel - mem méz - bé - li é - des í - zem



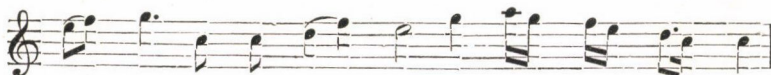
Dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi prae -  
A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj já -



se - pis in stra - mi - ne O dul - ce - do a - ni - mae  
szol - bé - li szal - mács - kán. Lel - ki é - des nyá - jács - kám



Dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi prae - se - pis in stra - mi - ne.  
A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj já - szol - bé - li szal - mács - kán



Fa - sci - cu - lus Myrr - hae et bo - trus Cy - pri  
Kö - tés Myrr - ha az én sze - rel - me - sem



Di - lec - tus me - us mi - hi et e - go il - li.  
 Ő e - nyim s én is ö - vé Ki ör - ven - dez - tes - sen



In - ter u - be - ra in - ter u - be - ra me - a com -  
 Nál - lam szentboldo - gúl nál - lam szent boldo - gúl mu - la - to -



mo - ra - bi - tur. Dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi  
 zást te - szen. A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj



dor - mi dor - mi dor - mi ca - re par - vu - le,  
 a - ludj a - ludj A - ludj é - des kis - de - dem



o dul - ce - do a - ni - mae. Dor - mi dor - mi prae -  
 já - szol - bé - li í - zó - ken\*) Más mód nin - csen én



se - pis in - stra - mi - ne.  
 ö - rö - mem én - kin - csem.

A többi kath. gyűjteményekben is található többé-kevésbé hasonló énekek, melyek ismertetése azonban inkább a himnuszok rovatába tartozik.

## VI. Zár sz ó.

Ez úttal tehát, miután vázlatát adtam a szertartások történelmének; ismertettem Ambrosius és Gergely stíljét; a szertartások nagy építményének, a misének, szerkezetét; ennek egyes münemeit; a magyar anyaegyház viszonyát a romaihoz; a felekezetek szertartásos dallamainak közösségét; s miután végre egy halomba gyűjtöttem azokat a műemlékeket, melyek cse-

\*) Ízék: takarmányhulladék, melyet a barmok evés után a jászolban hagynak.

kély kivétellel, vagy nemzetiségünkre kihatva, vagy ennek befolyása alatt keletkezve, nemzeti zenénkkel rokonak : szemlémet befejezettnek tekinthetem.

Európa régibb s újabb zenetörténetírói csaknem kizárólag a zene technikája történelmével foglalkoztak, elhanyagolván azt, mely napjainkban leglényegesebb, a nemzetiséget. Ezért nem lehetetlen, hogy a ki közleményeimbem ama technikai műveltség virágait keresi, csalódva fogja lenézni hazánk műterményeit, s legfeljebb curiosumoknak nevezi, mint Liszt cigányokról írott ábrándos művében Tinódi énekeit. De előttem, miután fő czélom nemzeti emlékeink összegyűjtése, s ezek nyomán leendő művészetünk nemzeti alapjainak kimutatása, fontosabb bárminő gyarló magyar szóköltemény s magyar dallam az olasz, német, s francia iskolák remekeinél, melyekben minél több adatot találunk az emberi ész nagy vívmányaira, annál kevesebbet a nemzetiségekre.

Fontosak kell hogy legyenek általában az egyházi, s ezek közt a szertartásos énekek is mindazok előtt, kik meg akarják tartani a zenében nemzetiségünket, mert a népnek, mely egyedüli termő földje a nemzetiségi nyers anyagoknak, hajdan csak az egyház volt atyja, gyámja, tanítója, s tanácsadója ; sőt jövőben is, ámbár nevelése kivéteket az egyház alól, de épen e fontos oldalának, a zenének ott kell maradnia, vagy legalább csak oly zenét tanulhatnak, mi az egyházakban felvétetett. Felöltő, mily könnyen meghonosúlnak — épen szemünk láttára — a germán elemek, holott nyelvünk természetével homlokegyenest ellenkeznek. Mennyivel tágabb útát találunk mindezek a zene országában! S mi történik, ha mindkét oldalról átszivárognak a népeletbe? Mi történik a népzenével, mely már napjainkban is sokat veszített, s ama befolyások miatt folytonosan vesz eredetiségéből, *ha az egyházak nem állanak nemzeti alapon?* Mint Geleji Katona mondja: *vétkes példáról nehéz lesz igaz hímet varrani.*

Nem most kezdődik ez elkorcsosulás, hanem az egyházak terén folytonosnak mondható, habár rombolása nem oly nagy, mint napjainkban lehet, midőn Európával villany által közlekedünk, s minden áron hasonlítani akarunk a műveltség előharcosához.

Folytonos volt a katolikusoknál az által, hogy midőn

egészen nemzeti lábra akartak állani (a reformáció korszakában), akkor is többnyire nyelvünket nem bíró egyének állottak az egyházi zene élén, kik jóakarattal sem tudtak zenénk rhythmusával elbánni. A szertartásos énekekből lassanként kivesszett minden nemzetiség, minek legfőbb oka az, hogy a reformációval támadt élénk felekezeti küzdelem megszűntével, megszűnt a munkás kezeket folytonosan mozgó vetélkedés, megszűnt a protestantismus mindent elnyelő terjedése feletti rémület, s a tridenti zsinat zenei egységre vonatkozó határozata, melynek a reformációval folytatott küzdelmek közt ellentmondtak, teljességbe vétetett.

A protestánsok, s főképp reformátusok és unitáriusok, utóbb csak chorálokra szorítkozva, a szertartásos énekeket egészen félre tették. Mint fenn már láttuk, nemzetiség ezekben csak anynyi lehetett, mennyit a magyar szók kiejtésétől kölcsönöztek. Mert bármilyen mértéket vettek légyon fel hangírásokban (s ez áll a kath. gyűjteményekre vonatkozva is) megközelítő fogalmunk csak úgy lehet az írott dallamok előadásáról, ha nem csak a hangjegyeket, hanem a szókat is megvizsgáljuk, melyek kiejtése sajátos életet öntött az illető dallamokba, mit főképp akkor pontosan hangjelezni nem tudtak.

A protestánsoknál a szertartásos énekek valószínűleg kezdetben se voltak minden községben oly széles kiterjedésűek, mint a kódexekben, s főképp Gelejinél látjuk, hanem csak a népesebb, vagyonosabb s legkivált nagyobb iskolákat tartó helységekből, hol a kántor s iskolai ifjúság ily fegyelmezett éneklésre képesebbek lehettek. Ezért, mint Rákóczy előszavából kitetszik, elégnék tartották az Öreg Graduált kétszáz példányban nyomtatni, a nagyobb ekkleziák számára. Annak pedig, hogy végre az egészszel felhagytak, több összevágó oka van.

Legfőbb az, hogy a protestantismus középpontján történeteket nálunk híven utánozták. Az amott életbe léptetett egyszerűsítés itt annyival kívánatosabb lehetett, mert a nagyobb helységek sem voltak képesek épületes egyházi előadásokra nem lévén szakértő kántoraik, kikben a szakértelem buzgalommal párosúl, nem lévén állandó énekkarok, minők tartása túlhaladta az egyházak vagyoni állását. Csakis ily szükségből származhatott, hogy az előljáróság többet követelt az iskolai ifjúságtól, holott célja egészen más leendett, mint a szertásos dal-

lamok művészi éneklése, s beérhette volna annyi képességgel, mennyivel rendszerint a közönség szokott bírni. Ezért ha a kántorok megállottak is helyeiken, az évenként változó fiatalság soha sem juthatott teljes éneklési érettségre; ezért a szertartásos éneklés pontos, tiszta, szívemelő nem lehetett, miről bővebb fogalmat adok, ha magát Geleji Katonát hagyom szólni. Többek közt ezeket mondja bevezetésében:

„Az mi deákinknak penig ha többet nem is, de annyit szükségesképpen kívántaték az muzsikához érteniek, hogy az kóták-ból, avagy clávisokból az lineákhoz képest, ottan megtudhatnák magoktól is akármely *psalmus*-nak, *prósának*, *antiphónának* és egyéb *czeremoniáknak* nótájokat, hogy így az mondásban mind egy húron pendülne az szavok, s ne húznák vonnák ide s tova, az mint szokták. De az olaszok buzgóságához, s az németek bőjtjéhez bár oda adjuk az magyarok muzsikáját is. Mely egyrészént az kántoroknak ha nem tudatlanságotól is, de restségektől vagyon, hogy a templomon kívül, az schólában, az deákságot és az gyermekséget az éneklésben nem gyakorolják, és az nótákra meg nem tanítják, hanem az chórusban csak néki kezdik, s azonban az deákság utánok zendülvén, ha magok jól tudnák is, az szájokból kivonszszak, mely miatt gyakorota igen dísztelen, és az hallgatók előtt kedvetlen éneklést téznek. Erre nézve avagy el kellene inkább az kótás énekeket hagyni, s csak egy tónuson járó köznótájukkal élni (*mert ugyan is, hogy én tudjam, azokkal az magyarokon kívül, több evangélikus keresztyének az önnön nyelveken sem élnek*) avagy az kántorok felől kellene nagyobb gondviselésnek lenni: de mit mondjak? ha oly ízetlen akaratos emberek vagynak közöttök, hogy nem ér az emberséges ember véget vélek, hanem ottan szemben szöknek vele, ha szólni kezd nékiek. Az ki nem olyan, ne vegye az jámbor magára.“

E sorokban igazolvák feljebbi állításaim.

Geleji Katona jámbor óhajtása, hogy az ifjúság különböző kulcsokat ismerve, a fenn nevezett dallamokat hangírásból ön erején énekelje, sem több, sem kevesebb, mint mindennapinál nagyobb zenei képzettség. S tegyük fel ennek egyetemes kivihe-tőségét; ekkor sem lehetne egyéb az ilyképen eszközölt előadás, mint hevenyészet, mely még akkor sem közelítné meg egy állan-dó hivatali személyzet rendes előadásait, ha minden hevenyésző



teljesen képzett művész volna; ellenben oly hevenyészet, melynek előadói csak mindennapias kóta-ismerettel bírnak, nem lehetne több, mint a néptömeg chorál éneklése szokott lenni, melyet orgona s erős szavú kántor alig képes összetartani. — De az egyháznak nem is lehet czélja minden tagjából papot és kántort nevelni, hanem egyéneket, kik a pap után tudjanak imádkozni, s a kántor után énekelni. — Ezért a szertartás fenn elősorolt nemeinek előadása csak hivatalos személyzet által lehetvén eszközölhető, végre is csak a chorál-éneklésnél maradtak, annyival inkább, mert egyszerűsítési elveiknek inkább megfelelt, s mint Geleji is megjegyzi, kótáismeretet sem igényelt, hanem a kántorok a néppel együtt szájhagyomány útján örökölték.

Menthető e művészet fejlődését gátló eljárás; mert másképp nem lehetett.

Mi a kántorok megrovását illeti, azt hiszem, adtak rá elég okot. Minő véleménynyel lehettek Geleji Katona buzgó apostolkodása iránt, néhány sor verssel tájékozom az olvasót. E kántori rímeket épen Katona Graduáljának egyik példánya hátulso lapján találtam, mely egykor a gyöngyösi egyházé volt, s ma az akademia sajátja.

„Passio mondása vajha nem lett volna,  
Szegény mestereknek kisebb gondjok volna;  
De mivel ez torokrikittó bejuta,  
Szegény kántorokat nem kicsiny gond fogta.“

E sorok írója valószínűleg még nagyobb keserűséggel nyilatkozhatott az antiphonákról, invitatóriumokról, symbolumokról, melyek annyival nehezebbek, a mennyivel rövidebbek. Mindemllett Katona vádjának egész súlya csak úgy nyomhatná az illetők emlékére, ha teljes zenei képzettséggel bírtak volna; de e tekintetben sokkal kivételesebb volt a szakismeret mint napjainkban. Ennek oka pedig nem a kántorokban, hanem miut mondám az egyház anyagi helyzetében keresendő.

# TARTALOM.

|   | Lap.  |
|---|-------|
| I. A szertartásos énekek első fejlődése . . . . .               | 3     |
| a) Ambrosius rendszere . . . . .                                | 14    |
| Te Deum laudamus. . . . .                                       | 16    |
| b) Gergely rendszere . . . . .                                  | 23    |
| II. A mise alkotmánya . . . . .                                 | 26    |
| III. A magyar egyházak szertartása szemben a rómaival . . . . . | 33    |
| IV. Az egymástól különbözőbb éneknemek ismertetése . . . . .    | 38    |
| a) A z introitusok . . . . .                                    | 38    |
| Theodulphus introitusa . . . . .                                | 48    |
| De sancto Stephano rege. . . . .                                | 53    |
| Introitus Emerici ducis . . . . .                               | 54    |
| Introitus Ladislai regis . . . . .                              | 56    |
| b) Sanctusok és sequentiák . . . . .                            | 59    |
| Sanctus de B. Virgine . . . . .                                 | 59    |
| Sequentia de B. Virgine . . . . .                               | 61    |
| A többi sequentiák . . . . .                                    | 65—78 |
| Sanctus. (A Gyöngyösi kódexben.) . . . . .                      | 78    |
| Előbbi sanctus Geleji Katonánál . . . . .                       | 79    |
| Ugyanez az Unitáriusok kódexében. . . . .                       | 81    |
| c) A c r é d ó k v a g y s y m b o l u m o k . . . . .          | 94    |
| Credo de B. Virgine Mariae . . . . .                            | 84    |
| Credo majus solemne . . . . .                                   | 85    |
| Credo minus solemne . . . . .                                   | 86    |
| — Cunctipotens . . . . .  | 87    |
| — Polonicum . . . . .   | 87    |
| — Adventi . . . . .   | 91    |
| — Karácsoni . . . . .   | 92    |
| — Újévi . . . . .   | 93    |
| — Husvéti . . . . .   | 93    |
| — Közönséges időkre. . . . .                                    | 94    |
| — Nagyböjti . . . . .   | 95    |
| Symbolum apostolicum (Gelejinél) . . . . .                      | 96    |
| Symbolum christianum (Az unitáriusok kódexében). . . . .        | 97    |

|   | Lap.       |
|---|------------|
| d) Kyriék, Glóriák, Agnusok . . . . .                       | 98         |
| e) Egy középkori párdal Mária tisztelőtére .                | 102        |
| f) A mise záradéka . . . . .                                | 104        |
| <b>V. A mise körén kívüli szertartások . . . . .</b>        | <b>106</b> |
| a) A litániák . . . . .                                     | 106        |
| A Kájoni kódex litániái . . . . .                           | 109—119    |
| Litania major (Gelejinél) . . . . .                         | 120        |
| b) A mysteriumi énekek . . . . .                            | 123        |
| Egy számárünnepi ének . . . . .                             | 125        |
| c) Passiói énekek s más hasonneműek . . . . .               | 127        |
| A Turóczi kódex passiói éneke . . . . .                     | 128—134    |
| Náray passiói éneke . . . . .                               | 136—143    |
| A lamentációk . . . . .                                     | 143        |
| Szegedi lamentációja . . . . .                              | 145        |
| Jeremiás imádsága. (A Turóczi kódexben) . . . . .           | 145        |
| Az előbbiektől Gelejinél . . . . .                          | 145—147    |
| Zsidó nemzet ellen való panasza az istennek (Turóczi kódex) | 149        |
| Ugyanez, ugyanott . . . . .                                 | 152        |
| Ugyanez Szegedinél . . . . .                                | 156        |
| Szűz Mária siralma . . . . .                                | 157        |
| Ugyanez Náraynál . . . . .                                  | 161        |
| Sz. Bernárd költeménye a Krisztushoz (Szegedinél) . . . . . | 163        |
| Ugyanez Náraynál . . . . .                                  | 164        |
| Lamentatio Adami (Kecskeméti kódex) . . . . .               | 165        |
| Cantio pastorica. (Náraynál) . . . . .                      | 173        |
| Karácsoni ének (Náraynál) . . . . .                         | 175        |
| <b>VI. Zárzó . . . . .</b>                                  | <b>178</b> |